

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
PHILOLOGICA 3/2024

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

PHILOLOGICA 3/2024

PETR MAREŠ (ed.)

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Editor: Petr Mareš (Univerzita Karlova)

<http://karolinum.cz/journals/philologica>

© Univerzita Karlova, 2025

ISSN 0567-8269 (Print)

ISSN 2464-6830 (Online)

OBSAH

Paměť oboru: Šmilauer – Hausenblas – Stich 2023 podruhé (Petr Mareš) 7

Články

Alena A. Fidlerová: Český *furor orthographicus*? Role Alexandra Sticha ve sporech
o pravopis prizmatem (historické) sociolingvistiky 11

Miloš Sládek: Materiály k problematice raně novověké literatury
v osobním fondu Alexandra Sticha 47

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická: Od stylistických reflexií K. Hausenblasa
k reflexiám o inkluzivnosti štýlu a stylistiky pre societu digitálnej éry. 61

Petr Mareš: Styl a téma. O jednom aspektu pojetí stylu v díle Karla Hausenblase 71

Milada Hirschová: Karel Hausenblas a metapragmatika 83

Andrzej Charciarek: K otázce stylu českých a polských veřejných nápisů 91

Jan Červenka: Produkce vydavatelství *Romaňi čhib*: Lingvoliterární aspekty
jeden významné vlny romského národního obrození 105

PAMĚŤ OBORU: ŠMILAUER – HAUSENBLAS – STICH 2023 PODRUHÉ

Toto číslo časopisu *AUC Philologica* zahrnuje druhý soubor příspěvků, které mají své východisko v referátech přednesených na konferenci Paměť oboru: Šmilauer – Hausenblas – Stich 2023, jež se uskutečnila na Filozofické fakultě UK 9. a 10. listopadu 2023; přímo tak navazuje na texty uveřejněné v čísle 1/2024.

První dva otištěné články pokračují (po výkladech Juraje Dolníka, Kamily Mrázkové a Jiřího Homoláce, zařazených do zmíněného dřívějšího čísla *AUC Philologica*) v reflexi vědeckého, publicistického a pedagogického působení Alexandra Sticha. Alena A. Fidlerová velmi důkladně probírá Stichovy názory na povahu a funkce (českého) pravopisu a sleduje jeho zapojení do sporů podnícených přípravou a vydáním upravené verze *Pravidel českého pravopisu* v roce 1993. Ve spojitosti s tím autorka také konfrontuje Stichův přístup s novějšími, především sociolingvisticky fundovanými pohledy na problematiku ortografie. Miloš Sládek pojednává o písemné pozůstalosti Alexandra Sticha, jež je uložena v Památníku národního písemnictví. Soustřeďuje se na materiály vztažené k raně novověké literatuře a představuje Stichovu koncepci jejího studia a dosažené výsledky, ale také s tím související pedagogické úsilí, jež se odrazilo ve studentských kvalifikačních pracích.

Další blok příspěvků je inspirován koncepcí stylu a textu, kterou propracovával Karel Hausenblas. Bratislavské badatelky Olga Orgoňová a Alena Bohunická ukazují, jak se impulzy obsažené ve stylistických reflexích Karla Hausenblase transponují do současných pragmaticko-komunikačně orientovaných koncepcí (projekt interakční a inkluzivní stylistiky). Petr Mareš se zaměřuje na Hausenblasovo pojetí stylu jako integračního principu procházejícího všemi rovinami textu a všímá si působnosti stylu v oblasti tematiky. Milada Hirschová pak podává interpretaci Hausenblasových výzkumů výstavby uměleckého textu z hlediska současné metapragmatiky.

Poslední dva zahrnuté příspěvky jsou s dílem bohemistů, jimž byla věnována konference, spjaty volněji, ale zřetelné styčné body se tu objevují. Katovický badatel Andrzej Charciarek popisuje s opřením o Hausenblasovo vymezení administrativních textů a jejich funkcí charakteristické rysy českých a polských veřejných nápisů. Článek Jana Červenky je věnován spisovatelským a nakladatelským aktivitám podloženým úsilím o emancipaci Romů jako národnostní menšiny na bázi romského jazyka v průběhu druhé poloviny 20. století, zejména v devadesátých letech. Jako určitý obecný podklad uvedeného přehledu tu vystupuje Stichův důraz na otázky standardizace jazyka i jeho vyzdvižení

vícejazyčnosti českého území v historické perspektivě. Přítomen ovšem je také osobní aspekt. Autor článku byl ve druhé polovině osmdesátých let jedním ze Stichových studentů na „podzemní univerzitě bohemistiky“.

Petr Mareš

petr.mares@ff.cuni.cz

doi: 10.14712/24646830.2024.22

ČLÁNKY

**ČESKÝ FUROR ORTHOGRAPHICUS? ROLE
ALEXANDRA STICHA VE SPORECH O PRAVOPIS
PRIZMATEM (HISTORICKÉ) SOCIOLINGVISTIKY**

ALENA A. FIDLEROVÁ

ABSTRACT**Czech furor orthographicus? The role of Alexandr Stich
in the orthographic debates viewed through the lens
of (historical) sociolinguistics**

The aim of the paper is to present Alexandr Stich's understanding of orthography, as it can be observed in his scholarly and journalistic articles and in the argumentation he and his opponents used; subsequently, this description serves as a basis for a short reflection on the nature of orthography, as viewed by some researchers in the (historical) sociolinguistics of spelling, and on the strengths and weaknesses of Stich's approach. Given Stich's grounding in the tradition of the Prague School, I begin with a brief overview of the functional-structuralist approach to orthography. Then, I discuss individual relevant articles Stich published or participated in. Since most of them were written in response to some external stimulus, usually an article or a book with which he disagreed, I also touch on these texts and the argumentation they contain. Most space is devoted to the controversy stirred up by the preparation and publication of the 1993 edition of the *Rules of Czech Orthography*. I show what Stich's position was, which arguments he most often used and how his argumentation differed from that of his opponents. Consequently, I summarize the main features of Stich's understanding of the nature and function of orthography and whether or not they changed over the years. Finally, I briefly introduce current sociocultural and sociopolitical approaches to orthography, developed within the (historical) sociolinguistics of spelling since roughly the 1990s. On their basis, I point out the limitations of Stich's (or functional-structuralist) conception of orthography and its blind spots, and I suggest that the sociolinguistic interpretation of what actually happened during the 1993 controversy appears more plausible.

Keywords: Alexandr Stich; Czech language; Prague School; orthography reform; sociocultural and sociopolitical approach to spelling; historical sociolinguistics of orthography; linguistic anthropology; standard language ideology; language ideological debate

1. Úvod

Pravopisné otázky nepatřily mezi ústřední badatelská témata Alexandra Sticha, ale přesto se k nim v různých obdobích opakovaně vyjadřoval, většinou v reakci na nějaký konkrétní podnět nebo na aktuální společenskou naléhavost tohoto tématu. Prvním z cílů tohoto příspěvku je zmapovat, přehledně představit a interpretovat Stichovy odborné i publicistické články této problematice věnované. Z prostorových důvodů se při tom omezím jen na texty zabývající se primárně otázkami současného českého pravopisu, byť jsem si vědoma toho, že příspěvky dotýkající se staršího českého pravopisného úzu (např. ediční poznámky k edicím starších textů) by mohly také obsahovat některé relevantní postřehy o povaze a funkci pravopisu. Pro stručnost a přehlednost budu také názory vyslovené Stichem nebo jeho diskusními partnery v analyzovaných textech reprodukovat tak, jako kdyby je tito aktéři skutečně zastávali, přestože je třeba předpokládat, že tomu tak vždy být nemuselo (a s největší pravděpodobností ani nebylo), tedy že jejich soukromé přesvědčení mohlo být více či méně odlišné od toho, co prezentovali veřejně, vedeni nejrůznějšími pohnutkami, jež v danou chvíli považovali za rozhodující.

Vzhledem ke Stichovu zakotvení v tradici pražské školy se nejprve stručně zmíním o funkčněstrukturalistickém přístupu k pravopisné problematice. Protože většina Stichových textů o pravopisu vznikla jako reakce na nějaký vnější podnět, obvykle na článek nebo knihu, s nimiž více či méně nesouhlasil, dotknu se samozřejmě i těchto textů a argumentů v nich obsažených. Nejvíce prostoru dostane nepřekvapivě spor rozdmýchaný přípravou a vydáním *Pravidel českého pravopisu* z roku 1993. Ukážu, jaký k nim Stich zaujal postoj, jaké argumenty nejčastěji používal a jak se lišila jeho argumentace od argumentace jeho protivníků. Na závěr shrnu, jaké byly hlavní rysy Stichova chápání podstaty a funkce pravopisu a zda se během let nějak měnilo. Analýza Stichovy role a role jeho odpůrců v pravopisných polemikách mi pak poslouží jako podklad k druhému z cílů článku, a to ke konfrontaci Stichova (respektive funkčněstrukturalistického) pojetí se sociokulturními a sociopolitickými přístupy k pravopisu, tak jak se v posledních desetiletích rozvíjejí zejména v rámci (historické) sociolingvistiky.

2. Pražský strukturalismus jako východisko Stichova pojetí pravopisu

Zakotvení Stichova přístupu k pravopisu v teorii pražského funkčního strukturalismu je z argumentace jeho textů zřejmé. Pokud bychom však chtěli výslovný důkaz, najdeme ho hned v jednom z prvních článků, kde se Stich nějaké pravopisné otázce, zde konkrétně psaní řeckých a latinských vlastních jmen, věnuje (Stich 1976, 140). Popisuje tu svůj teoretický lingvistický postoj k této problematice jako založený na pracích Viléma Mathesia a dalších členů Pražského lingvistického kroužku a cituje z *Tezí* PLK obecnou zásadu:

Pravopis, jako věc konvenční a praktická, má být, pokud to jen dovoluje jeho funkce vizuálně rozlišovací, snadný a přehledný. (srov. Pražský lingvistický kroužek 1968, 153)

V otázce psaní přejatých slov se pak opět pomocí přímého citátu odvolává na *Obecné zásady pro kulturu jazyka*, uveřejněné ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*:

Psaní cizích slov, zvláště slov obecných, nemá mít pravopisnou soustavu odlišnou od pravopisné soustavy slov domácích. [...] ¹ Lze pro odborné názvy v užším slova smyslu, pokud se jich užívá v odborném tisku nebo jako značek, připustit psaní pravopisem původním; rovněž lze připustit psaní pravopisem původním vlastní jména, která nemají počeštěnou formu. (srov. Pražský lingvistický kroužek 1932, 250)

K zásadám pražského strukturalismu, vypracovaným ve třicátých letech 20. století a doplněným a pozměněným novějšími přístupy, se výslovně hlásí i kolektivní článek se Stichovým autorským podílem z roku 1981. V něm se mj. mluví o vědeckém charakteru kodifikace, o její perspektivnosti a o potřebě postupné racionalizace pravopisu (Kraus et al. 1981, 229–230, 236–237). Vychází se tu tedy v zásadě z dalšího, později často kritizovaného funkčněstrukturalistického přístupu ke kultuře spisovného jazyka, formulovaného už ve třicátých letech Vilémem Mathesiem:

Bylo by sice zcela možné spolehnout jen na tříbící vliv spisovatelské jazykové praxe a na jazykovou kritiku nelinguistů, nadaných jemným smyslem pro výrazové odstíny a rytmus a melodii řeči. [...] Ale dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces třibení trochu urychlili. (Mathesius 1932, 25)

Navazující (a později také hojně kritizovaná) Mathesiova (1932, 30) zásada, totiž „[j]eví-li se v ní [= nové spisovné češtině] kolísání, které nemá funkčního důvodu, mají se bohemisté rozhodnout pro jednu z existujících možností a prohlásit ji za normu“, je tu poněkud zmírněna ve prospěch větší tolerance k variantnosti, autoři však jednoznačně trvají na perspektivnosti kodifikace (podrobněji viz níže v kapitole 3.1).

3. Stichovy texty věnované pravopisu

3.1 Do konce osmdesátých let 20. století

Pro toto starší období Stichovy odborné činnosti je typický jeden rys, který ztěžuje její zkoumání, a to že v důsledku politických omezení často nemohl publikovat pod svým jménem a zaštiťoval se buď jménem někoho z kolegů či kolegyň, nebo názvem celého oddělení. Je tedy třeba předeslat, že nemůžu vyloučit možnost, že se mi nepodařilo všechny tyto úlitby režimu odhalit a můj výčet Stichových textů z této doby není úplný.

První článek s autorským podílem Alexandra Sticha věnovaný pravopisu nevyšel v odborném periodiku, ale v deníku *Svobodné slovo* v květnu roku 1973. Je to text vyprovokovaný: Jedná se o reakci na fejton Gustava Kozáka *Milosrdenství, páni jazykozpytci!*, otištěný v týchž novinách přibližně o měsíc dříve. Autor v něm emotivně popisuje, jak velké potíže dělá v poslední době žákům základních i středních škol čeština, a z ní zejména pravopis. Příčinu vidí ve změnách, jimiž pravopis prošel od doby jeho mládí. Vadí mu

---

¹ Vynechávka je Stichova. Vzhledem k tomu, jaké stanovisko k psaní přejatých slov v tomto článku i později obhajoval (viz níže), není myslím úplně náhoda, že kromě konkrétních příkladů je zde z původního textu vypuštěna i věta: „Není na druhé straně žádoucí ani účelné, aby se odchýlným psaním, přizpůsobeným domácí soustavě pravopisné, isolovaly internacionální výrazy od své mezinárodní souvislosti zaváděním nezvyklého znakového obrazu“ (Pražský lingvistický kroužek 1932, 250).

zejména, že některá pravopisná pravidla podle jeho názoru umožňují různá řešení podle kontextu, a tím působí zbytečné zmatky. Tento neutěšený stav klade za vinu jazykovědcům, které vidí jako „zákonodárce“, jejichž „poddanými“ jsou především školní děti. Tito odborníci jsou podle něj odtrženi od běžného života a věnují se příliš úzkým specializacím, a vydávají tak od stolu pravidla, o jejichž praktických dopadech nemají ponětí. Kozák proto požaduje, aby se jazykovědci shodli na pravidlech, „jež budou jednoznačná a plně srozumitelná již dětem na ZDŠ“ a (dovoluju si doplnit podle vyznění zbytku textu) pokud možno neměnná (Kozák 1973).

Jaroslav Kuchař, Miroslav Sedláček a Alexandr Stich přijali výzvu a odpověděli článkem *Nemilosrdní jazykozpytci aneb o pravopisu tentokrát doopravdy*. Zahájili ho poukazem na to, že český národ má jednu neblahou vlastnost – obsesi pravopisem: „Jsme už víc než sto padesát let národ posedlý pravopisem; ironik Karel Havlíček tomu říkal ‚furor orthographicus‘, tj. pravopisná zuřivost.“ Tento topos – Češi jako národ po celé své dějiny se na smrt sváříci kvůli pravopisu – potkáme ve Stichových textech ještě mnohokrát. Zde to autoři článku dokládají na rozchodu Jana Nejedlého s Josefem Jungmannem nebo na Františku Palackém, jenž nesnesl pravopisné vývody svého holiče a radši odešel oholený jen napůl. Svému vyzývateli, a s ním i mnoha dalším laikům, pak vyčítají, že mají o pravopisu subjektivní a značně zkreslené představy:

V pravopisných otázkách někteří lidé dodnes žijí, ve shodě s oním holičem Palackého, v bludišti pověr a iluzí. A to je vždycky chyba – osobní přesvědčení je hezká věc, všeho ohledu hodná, leč není-li ve shodě se skutečností, nikam nevede. (Kuchař et al. 1973, 10)

Mylně se tak podle nich veřejnost domnívá, že dříve uměl pravopis celý národ, kdežto nyní ho neumí, že dřív byly pravopisné zásady jednoduché a snadno pochopitelné, kdežto dnes jsou obtížné a složité, a nakonec že je vinou jazykovědců, že dosud nebyly vypracovány jednoduché a jednotné pravopisné poučky, snadno použitelné ve všech případech. Tyto omyly autoři uvádějí na pravou míru a u posledního zdůrazňují, že některé obtížnější pravopisné případy by jazykovědci rádi zjednodušili ještě víc, než jak to bylo provedeno v *Pravidlech* z roku 1957, nemohou tak ale učinit kvůli odporu konzervativní veřejnosti a kvůli rozdílnosti zájmů jejich různých skupin.

Za mnohem důležitější než vyjasňování konkrétních jednotlivostí však autoři považují problém přeceňování pravopisu ve školní výuce češtiny. Za jeho příčinu považují fakt, že přijímací zkoušky na střední školy obsahují pouze diktát a syntaktický rozbor, učitelé proto pravopis cvičí na úkor rozvoje vyjadřovacích schopností žáků, přestože ty jsou pro jejich budoucí život mnohem důležitější. Pokud jde o pravopis, měli by se žáci zejména naučit pracovat s *Pravidly* a v případě nejistoty umět najít odpověď tam. Přeceňování veškerých „drobných lapálií“ v pravopise totiž vede nejen k nerovnováze ve školní výuce, ale dokonce i k vytváření společenské atmosféry, jež paradoxně brání jakýmkoli rozumným a účelným změnám pravopisných zásad (Kuchař et al. 1973). Už v tomto článku tedy vidíme některé rysy charakteristické pro celé Stichovo psaní o pravopisu: historickou argumentaci zdůrazňující a odsuzující přílišnou fascinaci pravopisem jako typický rys českého národa, který vede k odmítání téměř veškerých změn a k upozadování jiných složek jazykové výchovy, a snahu řešit tento neblahý stav nikoli jen v rámci vědecké obce, ale edukací široké veřejnosti.

Další Stichovy články z tohoto období jsou zacíleny tematicky úžeji a nejde už o texty publicistické, nýbrž odborné, byť většinou implicitně počítající s širším než jen lingvistickým publikem. Zaměřují se na dvě dodnes neuralgické oblasti pravopisu: značení kvantity v přepisu řeckých a latinských vlastních jmen a psaní velkých písmen. I ony ale vždy reagují na určitý vnější podnět.

Psaní řeckých a latinských vlastních jmen a částečně i apelativ přejatých z těchto jazyků se Stich věnoval v roce 1976 ve své recenzi tří publikací, *Encyklopedie antiky* (1973), *Slovníku antické kultury* (1974) a knihy *ABC Antika* (1973), vydané pod šifrou Oddělení jazykové kultury a stylistiky ÚJČ ČSAV. I když je to otázka v rámci pravopisu zdánlivě marginální, Stich ji považuje za kulturně závažnou, neboť nejednotnost v ní podle něj vyvolává nechtěnou nejistotu mezi odborníky, jazykovými profesionály i ve školní praxi. Upozorňuje proto na časté a nedůsledné ortografické a morfologické odlišnosti recenzovaných příruček mezi sebou navzájem i od stávajících *Pravidel* a *Slovníku spisovného jazyka českého*. Snahu klasických filologů přidržovat se co nejvěrněji původního zápisu a morfologie, ztělesněnou zejména prvními dvěma z hodnocených příruček, odmítá jako důsledně neproveditelnou, matoucí uživatele a neprospívající ani české jazykové praxi a školní výuce, ani zájmu o antiku. Své výhrady tu staví nejen na odkazech na funkčně-structuralistickou lingvistickou teorii, na existující nebo vytvářející se jazykovou normu a na historickou tradici (až do poloviny 19. století byla tato slova poměrně důsledně počestována), ale zejména na ohledech k potřebám uživatelů: učitelů, studentů, překladatelů, herců, redaktorů. Jako inspirativní jmenuje adaptace přijaté ve slovenštině, slovinštině, polštině, srbochorvatštině a ruštině a přístupu klasických filologů vytýká, že ve snaze zařadit češtinu jako plnoprávný kulturní jazyk mezi vyspělé evropské jazyky ji izolují nejen od ostatních jazyků slovanských, ale paradoxně i od některých západoevropských, například francouzštiny nebo angličtiny. V závěru stručně načrtává „jako východisko k diskusí“ svůj návrh některých zásad pro zápis těchto slov: zejména důslednější pravopisné i morfologické počestování, snižování počtu dublet a omezení či úplné odstranění značení kvantity u řeckých jmen. Kodifikaci, jak ji uvádějí *Pravidla*, považuje sice za nedokonalou a její respektování mimo školní prostředí za nezávazné, ale je podle něj výhodné a silně doporučené (Stich 1976).²

Další dva články z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let už jsou určeny spíše odbornému publiku a věnují se poměrně speciálním otázkám z okruhu problematiky psaní velkých písmen. V prvním z nich, reagujícím na konkrétní spor aktuálně řešený v jazykové praxi a věnovaném psaní slov, jež se v jednom ze svých významů užívají jako označení příslušníka národa, se Stich zabývá dodržováním pravopisné kodifikace tam, kde je s ní zamýšlený význam v rozporu. Začíná zásadou, která se v různých obměnách opakuje ve většině jeho příspěvků věnovaných pravopisu:

---

² Problematika zápisu řeckých a latinských jmen v češtině Sticha zajímala dlouhodobě. V roce 1978 o ní přednášel *Jednotě klasických filologů*, z přednášky však tiskem vyšel jen stručný bodový seznam probíraných témat (Stich 1979a). Chtěl ji zpracovat pro vydání *Pravidel* z roku 1993, ukázala se mu ale nakonec být systematicky a všeobecně přijatelně neuchopitelnou, takže svůj text do tisku neodevzdal (Stich 1993a). A ze svých vzpomínek na debaty v době našeho společného pobývání na FF UK můžu potvrdit, že ho toto téma velmi znepokojovalo ještě na přelomu tisíciletí.

V zásadě doporučujeme, aby uživatelé jazyka potlačovali své individuální představy, názory nebo záliby a pravopisným zásadám se podřizovali; je to rozumné už proto, že pravopisná soustava může účinně sloužit jen tehdy, je-li obecně uznávána a v praxi dodržována. (Stich 1979b, 158)

Zároveň ale připouští, že je přece jen někdy možné se od kodifikace odchýlit:

Stává se to ovšem jen velmi zřídka a dojit k tomu by mělo jen tehdy, když jde o jevy významově komplikované, nejednoznačné a když pravopisná odchylka přesněji postihne významové pojetí autora textu. (Stich 1979b, 159)

Konformita s kodifikací je tedy pro Sticha důležitá zejména proto, že za normálních podmínek usnadňuje hladký průběh komunikace; v těch řídkých případech, kdy by smysl sdělení naopak znejasňovala, je ji z téhož důvodu možno nerespektovat.

Druhý z článků se zabývá psaním slov typu *Ultraček, Pseudoček, antisemita* apod.³ Je to článek výkladový, věnovaný podrobnějšímu vysvětlení pravopisného pravidla, které jako ne zcela intuitivní působilo uživatelům potíže, v *Pravidlech* bylo uvedeno nikoli výslovně, ale jen pomocí příkladů a v jazycích, z nichž se do češtiny často překládalo, bylo řešeno odlišně. Ve slovenštině byl však pravopis těchto slov v zásadě stejný jako v češtině – a to Stichovi zavadalo příčinu k vyjádření názoru, že by bylo vhodné rozdíly mezi českým a slovenským pravopisem dále zmenšovat, a to primárně úpravami pravopisu českého:

[B]ylo by proto záhodno tyto difference odstraňovat, a protože slovenská pravopisná soustava je méně zatížena tradicí, a v řadě případů proto racionálnější, mělo by se z naší strany více uvažovat, co všechno by se pro to mělo udělat úpravou pravopisu českého. (Stich 1980, 217)

Ve své ochotě obětovat leccos z historicky vzniklé podoby českého pravopisu v zájmu racionalizace a uživatelského komfortu při komunikaci tu však Stich opomněl vzít v úvahu, že, jak výstižně podotýká Joshua A. Fishman, je to právě délka tradice, co v jazykových společenstvích nejvíce snižuje přijatelnost byť i jen dílčích pravopisných změn.⁴

Poslední text z tohoto období vznikl ve spolupráci s Jiřím Krausem, Jaroslavem Kuchařem a Františkem Štíchou a byl naopak tematicky značně obecný. Věnoval se úvahám nad současností a budoucností kodifikace spisovné češtiny včetně kodifikace pravopisné. Jak už jsem zmínila výše, autoři se v něm odvolávají na teoretické zásady pražské školy, doplněné a pozměněné novějšími přístupy, a z otázek relevantních pro pozdější spory se vyjadřují zejména k roli dublet jakožto prostředku podpory toho, co bylo jazykovědci vnímáno jako vývojově progresivní:

Např. z nově propracovaného principu variantnosti vyplývá, že ne každá existence variant, synonymních a jiných konkurenčních prostředků může být pokládána za znak nestability

³ Podobnému tématu – psaní slov typu *Neček* – je věnována i Stichova polemická poznámka reagující na glosu Milana Hrdličky v *Naší řeči* z roku 1999 (Hrdlička a Stich 1999), která se na článek z roku 1980 ve své argumentaci odvolává.

⁴ „Indeed, the greater and grander the tradition of literacy, literature, and liturgy in an orthographic community, the less likely that even minor systematic orthographic change will be freely accepted and the less likely that any orthographic change will be considered minor“ (Fishman 1977, XVI).

spisovného jazyka a že ani pojem jednotnosti spisovného jazyka tuto existenci variant nevyklučuje. Naopak kodifikace variant, zejména slouží-li jako prostředek k podpoře perspektivnosti kodifikace, může tuto stabilitu a jednotu posilovat. (Kraus et al. 1981)

To se týkalo i pravopisu, jehož kodifikace má brát v úvahu potřeby a názory různých skupin uživatelů spisovného jazyka a umožnit jejich zástupcům se na kodifikačních úpravách částečně podílet, rozhodující roli v ní však mají mít odborníci, jejichž úkolem je jazykověvýchovně a popularizačně působit na veřejnost tak, aby navrhované změny přijala. Soudobou kodifikaci autoři vnímali jako dočasný mezistupeň v probíhající racionalizaci pravopisu, chápané zejména jako odstraňování dosavadních nedůsledností:

V pravopise byla teoreticky zdůrazněna potřeba větší racionálnosti pravopisného systému, zvláště vzhledem k osvojování si pravopisu ve školní výuce. S takovými racionálními úpravami (např. v psaní cizích slov, v psaní předložek *s* a *z* aj.) se již v praxi také započalo a s jejich dalším postupným, ale nenásilným zaváděním se i nadále počítá.

Změny by v budoucnu měly kromě přejatých slov zasáhnout také oblast psaní velkých písmen či psaní *i/y* v *l*-ových přičestích a měly by „sledovat vývojové tendence a změny reálných jazykových norem“, ale i být „odrazem prohloubenějšího poznání zákonitostí jazykového systému a jazykových struktur a také výrazem jistých regulačních snah kodifikátorů (směřujících např. k racionalizaci výuky pravopisu apod.)“. Výslovně je opět zmíněn požadavek sbližovat český pravopis se slovenským (Kraus et al. 1981, 229–230, 236–237).

3.2 Mezi sametovou revolucí a vydáním *Pravidel* z roku 1993

Pravidla z roku 1993 se i v důsledku politických a společenských změn roku 1989 rodila poměrně dlouho a komplikovaně. I když se jejich tvůrci původně snažili držet jejich přípravu spíše v tajnosti, byl o ní postupně více či méně podrobně informován stále širší okruh lidí (srov. Bermel 2007, 151–162).⁵ Samotný společensko-politický přelom pak umožnil vstup do veřejné diskuse i těm, kdo z ní byli dříve z politických důvodů vyloučeni, a některé diskutéry také motivoval k úvahám o potřebnosti či nepotřebnosti změny pravopisné kodifikace tak, aby lépe odpovídala změněné realitě. Úvahy o pravopise se tak přesouvaly z úzce oborových časopisů do periodik cílících na širší vzdělanou veřejnost, nebo dokonce do denního tisku a stávaly se vzrušenějšími a polemičtějšími. Stich v této době své texty v denících ještě nepublikoval; obracel se na užší segment vzdělané veřejnosti v *Literárních novinách*, periodiku, které se této problematice věnovalo poměrně hodně i po roce 1993.

---

⁵ Bermel 2007 je nejobsáhlejší publikovaná práce věnovaná reformě českého pravopisu z roku 1993. Z příležitostných citací v Sebba 2007 je však zřejmé, že kromě této knihy (kterou Sebba evidentně ještě neměl k dispozici) vznikla na totéž téma ještě diplomová práce K. Drešerové (2004), obhájená na Lancaster University. Text této práce se mi bohužel nepovedlo získat a necituje ji ani Bermel 2007.

Bezprostředním podnětem prvního Stichova zapojení⁶ do polistopadové pravopisné publicistické debaty⁷ byl článek Jiřího Tyla *Ať žije president!*, uveřejněný v *Lidových novinách* v srpnu 1990. Ten ale zase vychází z článku Ondřeje Hausenblase v *Literárních novinách*, zmíním se proto nejprve o něm. Nejen z názvu Hausenblasova článku – *O jazykovou kulturu svobodných lidí* – je zřejmé, že jej společensko-politické změny po Listopadu přinejmenším inspirovaly. Autor jej otevírá konstatováním „poklesu všeobecné kulturní úrovně národa (jehož hloubku si mnozí uvědomují teprve dnes)“ a poté nabízí své úvahy „o kultuře řeči (dorozumívání), o spisovné češtině a o kulturnosti jazykových předpisů neboli kodifikace“. Nový právní rámec, umožňující hospodářskou a politickou soutěž, Hausenblas chápe jako impuls k přehodnocení našeho přístupu k „zákonům, které upravují naše používání spisovné češtiny“, toho „jak pro nás tyto jazykové předpisy platí a jak dalece jsme ochotni anebo povinni se jim podřizovat“ (Hausenblas 1990a, 4). Neodmítá potřebnost kodifikace jako takové, ale představuje si ji spíš jako vymezení určitých hranic veřejného jazykového chování. Variantnost jazykových prostředků v rámci těchto hranic je podle něj přirozená a prospěšná, škodlivá je naopak „představa, že spisovný jazyk má být odborně regulován, že ve shodě s poznávanými trendy vývoje má být upravován právě skrze kodifikaci“, tedy „konstruktivistická představa, že vývoj může být plánován“, a z ní plynoucí názor, „jako by některá z variant mohla být považována za lepší, v terminologii dosavadní kodifikace za „progresivní““ (Hausenblas 1990a, 4). Proti snaze o vědomou regulaci budoucího vývoje spisovného jazyka ve jménu jeho „demokratizace“, tj. ve jménu jakéhosi jeho zpřístupnění, dosažení větší unifikace a analogičnosti, staví „význam spisovného jazyka jako pojítka mezi současností a minulostí, jako prostředku, kterým se předává kulturní tradice a udržuje identita národní kultury“ (Hausenblas 1990a, 4–5). Na základě toho kritizuje mj. v pravopise a výslovnosti „progresivní podoby u přejatých slov[, které] oddalovaly spisovnou češtinu od celoevropského kulturního základu tím, že se prosazovalo psaní a vyslovování zdomácnělé“, což „sice více vyhovovalo početným uživatelům méně poučeným, avšak zároveň vadilo těm nositelům spisovné češtiny, kteří právě slova ‚vzdělaná‘, slova kulturního základu ve svých projevech často potřebují“. Takovéto „tendence k unifikaci a primitivizaci“ by měla nově pojatá kodifikace opustit, a naopak by měla upřednostňovat autoregulaci před manipulací, tedy „[ú]seky jazykového systému, které z různých důvodů vykazují variabilitu, by [...] asi měla nechat zcela otevřené, tzn. že by se o nich buď vůbec nezmiňovala, anebo konstatovala variantnost, aniž by předepisovala jednu z podob jako přednostní“ (Hausenblas 1990a, 5). Jako „nevykrytalizované oblasti okrajů pravopisného systému“, kde by měl mít každý „právo psát podle svého sebevědomí“, pak Hausenblas uvádí zejména psaní *th/t, s/z* a samohláskové kvantity v přejatých slovech (nejen) z řečtiny a latiny (Hausenblas 1990b, 4).

Krátká glosa Jiřího Tyla se z této komplexně pojaté kodifikační úvahy vyjadřuje už pouze k psaní přejatých slov řeckého a latinského původu. Je z ní zřejmá silná potřeba symbolicky se odříznout od minulého režimu, pomocí ideologicky silně zatížených výrazů manifestovat svou příslušnost k Západu, a naopak distancovat se ode všeho být i jen vzdáleně připomínajícího Východ. Tyl proto považuje za potřebné „provést revoluci proti totalitnímu pravopisu“ a vrátit se k tomu, co považuje za pravopis „evropský“.

⁶ Podle Bermela (2007, 162) tento Stichův článek pravopisnou debatu v *Literárních novinách* zahájil.

⁷ Časovou posloupnost textů zapojených do pravopisné debaty počátku devadesátých let, jimiž se v tomto článku zabývám, a to, jak na sebe vzájemně reagovaly, přehledně znázorňuje Obrázek 1 (s. 30).

Minulí i současní kodifikátoři tomu ale podle něj svévolně a násilně brání a naopak nás k Východu, ztotožňovanému se Slovanstvím, přibližují:

Přes celou Evropu od Baltu po Jadran je spuštěna železná opona transkripce řeckého a latinského jazyka, tohoto thesauru (napsal by Masaryk, dnes by ho ovšem cenzurovali) evropského myšlení. Západní pravopisy s nimi zacházejí s oprávněnou úctou a bylo znamením přináležitosti k velké evropské kultuře, že jsme tak činili do padesátých let také. Naproti tomu Slované, zvláště pak pišící azbukou, evropskou transkripci nechtí. A tak byl náš pravopis, jako důkaz přijetí stalinské totality, příkazy akademiků rusifikován.

Podle Tyla navíc hrozí nebezpečí, že přibližování pravopisu (neortoepické) výslovnosti bude pokračovat i v rámci očekávané budoucí reformy: „Ježí se mi chlupy při pomýšlení, že nám nařídí vstoupit do Evropy jako demogracie, a zase všichni poslechnou.“ Jedinou obranu proti tomuto násilí pak vidí v rozšíření okruhu těch, kdo o kodifikaci rozhodují, provedení průzkumu veřejného mínění a respektování jeho výsledků: „Jsem pevně přesvědčen, že rozhodování o pravopisných pravidlech musí být předmětem péče vzdělané veřejnosti.“ Na rozdíl od Hausenblase ale Tyl evidentně nepočítá s tím, že by se snad být i jen část této veřejnosti mohla přiklonit k oné nekulturní „stalinské transkripci“ (Tyl 1990).

Hausenblasův kultivovaně a poučeně argumentující článek, požadující svobodu výběru mezi variantami, Sticha k adresné veřejné reakci nevyprovokoval. Jeho emocionální, nálepkami hýřící pokračování z pera Jiřího Tyla, které se už zastávalo jen jedné, té konzervativnější skupiny pravopisných variant, už ano. Svůj článek v *Literárních novinách* Stich otevírá latinským příslovím, a představuje se tak jako člen téže společenské skupiny, do které se počítá i Tyl, tedy oné vzdělané veřejnosti. Vzápětí ale z této pozice jeho názory označí za „směsic[i] omylů, nepravd a demagogie“ a jeho samotného za člověka, jemuž hrozí ztráta zdravého rozumu a jehož vzdělanost je sporná, mj. proto, že zaměňuje slova „svědomí“ a „sebevědomí“ (zde si Stich nevšiml, že Tyl pouze cituje Hausenblase, v jehož textu, požadujícím, aby lidé měli odvahu převzít odpovědnost za své jazykové volby, ale slovo „sebevědomí“ dávalo dobrý smysl). Svůj text pak Stich prezentuje jako uvedení Tylových omylů na pravou míru. Jakožto člověk obeznámený s dějinami české pravopisné kodifikace argumentuje zejména tím, že pravopisná reforma z roku 1957 vyrůstala z předválečných kořenů, byla přirozeným pokračováním vývoje probíhajícího už od prvních *Pravidel* z roku 1902 a „neměla s bolševiky společného nic kromě toho, že tehdejší strana a vláda v tehdeším návrhu jazykovědců nadělaly pěknou paseku, řídíce se v podstatě stejnými hledisky jako p. Tyl“⁸ (Stich 1990, 7). Jako jediný regres v tomto procesu, motivovaný pravděpodobně snahou sblížit český pravopis s německým, Stich chápe *Pravidla* z roku 1941 (navrhuje proto Jiřímu Tylovi, že by měl v tomto případě mluvit o „hitlerizaci“ českého pravopisu), nedotaženost návratu *Pravidel* z roku 1957 zpět k přirozenému vývoji pak připisuje „nekompetentním bolševickým zásahům“. V případě přejímání slov zdůrazňuje, že je to proces, v němž je aktivní a rozhodující jazyk přejímající a jehož výsledkem je výslovnostní, pravopisná, tvaroslovná i slovtvorná adaptace.

⁸ Jedno z jednání, na němž dělali zástupci strany i veřejnosti jazykovědcům v reformě paseku, a to zejména v psaní velkých písmen, líčí v jednom ze svých vzpomínkových článků, uveřejňovaných v *Literárních novinách*, Vítězslav Kocourek (1991).

Tu nacházíme u antických vlastních jmen i v jazycích jako francouzština nebo angličtina; naopak ruština zachovává u mnoha slov zdvojené souhlásky, které čeština zjednodušila už před válkou. Tylovo volání po respektování původního pravopisu pak Stich na různých příkladech dovádí ad absurdum, tedy navrhuje (téměř) neadaptované podoby, které v češtině už dávno nejsou uzuální, případně ani nikdy nebyly:

Pak ovšem zavazuju p. Tyla, aby byl důsledný a psal i *mathematika*, *esthetika* – ale, opět probůh, to ne, musí být pak *aesthetika*, ale dvakrát probůh, ani to ne, mělo by být asi v češtině *aisthetiké*, abychom byli k staré řečtině dost „uctiví“.⁹ (Stich 1990, 7)

Tento způsob argumentace pak doplňuje poznámkou, že psaní vyslovovaného [s] i [z] v intervokální pozici pomocí téhož grafému nutně vede k šíření znělé výslovnosti, tedy nikoli k menší, ale k větší adaptaci:

Nemám nic proti tomu, aby si psal ten, kdo právě v tom vidí výraz své kultivovanosti, jazykové i duchovní svobody a evropanství i vzdělanosti, *president*, *filosofie* atd. [...] Jen bych očekával, že ta slova bude se (s) taky vyslovovat, aby to mělo aspoň trochu logickou konzistenci. Ale pak by měl také psát i vyslovovat třeba *konserva*, *transistor* (od *con-servare*, *trans-ire*). Až to udělá, pak mu snad jednou dojde, že právě retardování v přirozeném psaní antických přejímek v češtině vyvolalo výslovnostní podoby typu „diskuze, dizertace, renezanze“ – které se nelíbí ani p. Tylovi, ani mně. (Stich 1990, 7)

Poté Stich vyčítá Tylovi, že se odvolává na názory vzdělané veřejnosti, není ale informován ani o metodách jejich zjišťování, ani o dosavadních počínech v tomto směru. Stále relevantní je podle něj výzkum z let 1968–1969, jehož výsledky zveřejnil Antonín Tejnor v *Naší řeči* v roce 1969. V článku nejsou tyto výsledky specifikovány – my ale můžeme dodat, že podle zjištění tohoto průzkumu se 24 % zástupců aktivních uživatelů psaného jazyka vyslovilo pro užívání počestěných podob přejatých slov ve shodě s ustálenou výslovností ve všech případech, 35 % pro ponechání původní grafické podoby pouze u slov úzce odborných a 40 % pro připuštění dubletních podob ve všech případech; zcela proti nějakému typu adaptace pravopisu tedy nebyl v podstatě nikdo (Tejnor 1969, 274). Nakonec Stich shrnuje, že pravopis je podle jeho názoru jen zástupné téma; skutečným problémem, jehož řešení je třeba věnovat veškerou energii, je odstranění klasických jazyků ze středoškolské výuky. Své naděje tak vkládá do mladé generace vzdělaných lidí schopných číst v těchto jazycích:

Ti snad časem řeknou o těchto věcech smysluplné slovo, nezátížené mylnými konotacemi, že ten nebo onen způsob psaní signalizuje bolševickou totalitu, nebudou už totiž, doufejme, předpoklati kulturní miazmatickou atmosférou doby, která taková zástupná, mylná mínění plodí. (Stich 1990, 14)

Další Stichův příspěvek do pravopisné polemiky spadá do období, kdy již bylo veřejně známo, že se vydání nových *Pravidel* blíží a z brožury *Co přináší nová Pravidla českého*

---

⁹ Obdobný argument (s příklady *aesthetika*, *encyklopaedie a ingenieur*) později použil i Kraus 1991, 6.

pravopisu, vydané v roce 1991 pracovníky Ústavu pro jazyk český,¹⁰ byl zhruba znám i jejich obsah. Novou pravopisnou úpravu zde autoři představili jako motivovanou tím, že se od poslední větší změny z roku 1957 „nashromáždilo nemálo pravopisných problémů, jejichž řešení veřejnost očekávala nebo přímo vyžadovala“ (Hlavsa 1991, 23). Rozsah připravovaných úprav pak prezentovali jako spíše minimalistický, ale zároveň jako provizorní, jako předstupeň budoucích rozsáhlejších změn, jež v daný okamžik neumožňuje rozjittená společenská situace:

Proto se zvláště v dnešní době, kdy nabyly na závažnosti citově motivované postoje k spisovnému jazyku, nejeví jako rozumné provádět v pravopisu výrazné změny, i kdyby se nové znění *Pravidel českého pravopisu* ukázalo jen jako provizorní. (Hlavsa 1991, 23–24)

I když samotná nová *Pravidla* ještě nebyla k dispozici, otisky *Literární noviny* v jednom ze svých čísel tři příspěvky, jež na připravované změny reagovaly. První je krátká glosa Ludvíka Vaculíka, v níž pléduje za snížení počtu majuskulí zejména v názvech institucí, jejichž jedinečnost je zřejmá už z připojeného názvu obce (např. *okresní úřad v Benešově, hasičský sbor v Polné*; Vaculík 1992). Ve druhém z nich se Petr Fidelius vyjadřuje značně skepticky k existenci *Pravidel* jako takové:

[D]o dějin jazykové kultury se tato úřední instituce zapsala spíše nechvalně. Neboť takto vznikla právě ona neblahá aliance „vědy a trůnu“ ve věcech jazykových, jejíž trpké plody jsme okoušeli zejména poté, co se druhý člen tohoto spřežení proměnil v totalitní diktaturu.

Z *Pravidel* se tak podle Fidelia vyvinul „základní mechanismus, jenž umožňuje pod úřední sankcí a s platností všeobecně závazného předpisu šířit rozličné vědecké omyly a bludy“. Tím omylem měl být nejprve purismus a poté přesvědčení strukturalistů, že „pravopis není jazyk, nýbrž pouhý prostředek, zajišťující přechod od jazyka mluveného k psanému“. Proto bylo podle nich „rozhodně žádoucí zbavit systém všech „zbytečných“ nepravidelností a výjimek, a posílit tak jeho logickou přehlednost, účelnost, racionalitu“. To, co strukturalistická kodifikační praxe považuje za „zjednodušení a usnadnění, zaštiťující se přitom ideologickými hesly pokroku a demokracie“, je tedy pro Fidelia „reformační primitivismus, který u cizích slov předpisuje důsledné psaní podle výslovnosti, aniž si otázku výslovnosti vůbec vážně položí a aniž předem zkoumá podmínky proveditelnosti takového předpisu“. Počátky tohoto přístupu Fidelius (podobně jako Stich) vidí už v *Pravidlech* z roku 1913, zesiluje pak podle něj v činnosti pravopisné komise z roku 1919 a pokračuje i v *Pravidlech* z roku 1957. Ta sice teoreticky ponechávala v mnoha případech dublety, faktický stav byl ale jiný:

Ze strany oficiální nebyla vůle ponechat volnou cestu přirozenému vývoji. Veřejnost byla všemi možnými prostředky „vychována“ k tomu, aby „progresivním“ variantám uvědomle „dávala přednost“.

Výsledkem bylo, říká Fidelius, dalekosáhlé rozkolísání a znejistění úzu, a co horšího, „oficiálně prosazované technokratické pojetí jednak stavělo pravopis zásadně mimo

¹⁰ Zdeněk Hlavsa, Jiří Kraus, Olga Martincová, Alena Polívková, Ivana Svobodová, Věra Vlková. Viz též Bermel 2007, 160–161.

oblast jazykové kultury, jednak tvořilo příhodné zázemí pro různé radikálně reformní projekty, které by jinak sotva měly nějakou šanci“. Fidelius tak sice vítá, že se po Listopadu změnil přístup kodifikátorů na umírněnější, reformu, jak ji představila brožura, však rozhodně odmítá přijmout jako provizorní stav před reformou další, rozsáhlejší:

Už žádná provizória! Teď je třeba jen jedno: abyste dlouho, hodně dlouho nechali pravopis na pokoji. Už jste se ho dost napopoháněli. Potřebuje teď čas k opravdu přirozenému vývoji. (Fidelius 1992)

Autorem třetího příspěvku je Jiří Marvan, slavista teprve nedávno se navrátilví z exilu. I on tedy přirozeně uvažuje o změnách pravopisu v kontextu změn společensko-politických, zároveň se i on distancuje od teoretického přístupu, z něhož návrh reformy vycházel, a podotýká, že v představené podobě vlastně zaostává za některými objevy vzešlými také z pražské školy:

[P]ražská teorie jazyka vede k závěru, že uvedené zásady jsou kritéria pouze primární, modernisticky univerzální, a tedy necitlivé k lidské jedinečnosti. Proti tomu se jeví jazyk psaný jako druhá, a tedy vyšší signální soustava, která na jedné straně má vyšší funkce než jazyk mluvený, zároveň však je pro každý jazyk specifická a (postmodernisticky) individuální. Psaný jazyk a jeho grafická soustava jakožto produkt staletí tvoří určitý grafický kód, ekosystém, který lze buď respektovat, či narušovat.

Stejně jako autoři některých již zmíněných textů chápe i Marvan změny v pravopisu, provedené za minulého režimu, jako toto narušení: *Pravidla* z roku 1957 byla „pravidla vítězícího socialismu podle principu, že bolševik diamaticky [tj. dialektikomaterialisticky, pozn. AAF] nenechá žádnou tradici na pokoji“. Jako příklady obdobné snahy o násilnou změnu identity pomocí změn v grafice daného jazyka uvádí mj. situaci v mongolštině, moldavštině a ukrajinštině¹¹ a zdůrazňuje, že po pádu Sovětského svazu se všechny tyto jazyky vrátily k původnímu, „předbolševickému“ pravopisu či písmu. Na základě svého pojetí psaného jazyka pak Marvan upřesňuje, jak by měl vypadat pravopis vhodný pro nové směřování našeho státu:

Tato země je průnikem Východu a Západu. [...] Český pravopis zachovává obě složky. Předně svoji slovanskost, promítající se svými diakritickými principy (háčky, čárkami) do většiny jazyků východoevropských, nejen slovanských, ale i baltských a ugrofinských. Naopak, jde-li o slova mezinárodní, chová se, na rozdíl od těchto jazyků, jako němčina, švédština atp.

Psaní *vize* či *prezident* však tuto rovnováhu vychýlilo a „znamenalo orientalizaci českého duchovního prostředí“, proto je žádoucí návrat ke starším podobám, který by měl

---

¹¹ „Za používání ukrajinského G bylo lze se dostat do gulagu – šlo prostě o to zlikvidovat v lidech jejich vlastní individuální a historickou paměť, aby se stali poslušnými nástroji integrace a asimilace“ (Marvan 1992). Řeč je zde o grafému <r>, používaném v ukrajinštině od roku 1619 pro označení vyslovovaného /g/, vyskytujícího se zejména v některých přejatých slovech (běžný cyrilský grafém <r> označuje v ukrajinštině vyslovované /h/). Mezi lety 1933 a 1990 bylo v Sovětském svazu užívání tohoto grafému zakázáno a udrželo se pouze v textech vzniklých v exilu (Shevelov 1993, 951; Bunčič 2024, 711–712).

„symbolisovat náš návrat do Evropy a do světa historické kontinuity a nepomíjejících jistot“ (Marvan 1992).

Alexandr Stich na tyto a podobné úvahy odpověděl článkem taktéž v *Literárních novinách*, jehož samotný název vyjadřuje nevoli nad tím, že je toto téma stále znovu otevřeno: *Dokolečka dokola – o tom českém pravopisu*. Stich v něm souzní jen s Vaculíkem – i podle jeho názoru „[z]ažíváme už po desetiletí inflaci velkých písmen, a to z důvodu velice komického“: „Příliš mnozí si myslí, že majíce velké písmeno, jsou něco víc.“ Tomuto tlaku nakonec částečně ustoupila i nově připravovaná *Pravidla*, a tím se vlastně podřídila Fideliiem doporučenému přirozenému vývoji a moratoriu na zásahy jazykovědců. Takovému přístupu k pravopisu ale Stich opět oponuje historickým exkurzem. Argumentuje v něm však ne zcela korektně, neboť odhlíží od zásadního rozdílu mezi moderní kodifikační praxí a značně variabilním předmoderním grafickým územím,¹² vytvářeným spíše písarskými a tiskařskými zvyklostmi než názory autorů jazykověreflexivních textů:

Už tisíc let se totiž pravopis v této zemi reguluje – od Konstantina a Metoděje přes anonymní tvůrce staročeských spřežkových soustav, traktát připisovaný Husovi, náměšťskou grammatiku z r. 1533 a grammatiku Jana Blahoslava, barokní jazykovědce a autory pravopisných příruček, grammatiky obrozenské, autory „Pravidel“, jako byli A. Pařízek a V. Hanka, obrozenské pravopisné reformátory atd., až po Gebauery, Šmilauery, Havráanky atd. (Stich 1993a)

Tento argumentační faul, tedy nepřihlížení k dobové společenské situaci a stavu jazykové kultury, mu ostatně Fidelius neopomene ve své odpovědi vytknout (1993b).

Svůj lepší vhled do problematiky ve srovnání s protivníky Stich dále zakládá na tom, že na pravopis nahlíží z více perspektiv než oni:

Mám tu výhodu, nebo spíš smůlu, že jsem se musel po léta zabývat pravopisnými věcmi profesionálně, teoreticky, a zároveň jsem se jako učitel, člověk zabývající se kulturou jazyka prakticky, a pak i jako korektor a redaktor dostával do situací zcela všedních, prozaických, z hlediska pravopisu životně syrových. To mi umožnilo vidět celou tu svízelnou záležitost z obou stran, nenazírat ji jen buď jako problém, o němž se pěkně medituje a na němž mohou předvádět své intelektuální mohutnosti, nebo jako záležitost čistě prakticistní.

Jakožto odstrašující příklad fideliovského neregulovaného pravopisu pak Stich znovu uvádí různíci se přístupy k psaní antických a biblických vlastních jmen či tendence lékařů, chemiků a techniků používat jiné než kodifikované podoby termínů. Okamžitě je všechny smete ze stolu jakožto motivované primárně pošetilou snahou dávat najevo vlastní důležitost, vykreslí chmurný obraz budoucnosti, ve které se o totéž budou snažit i *chauffeuři*, a uzavře: „Jak dětinské a komické, kdyby to nebylo tak truchlivě a životně vážné.“ Nedostatek jednoznačných pravopisných pravidel totiž podle něj nutně povede k protestům veřejnosti, jež se ale primárně obrátí proti lingvistům. Nevyhovující nová podoba *Pravidel*, která by byla výsledkem fideliovských a marvanovských návrhů, by totiž znamenala „malou pohromu“, neboť by nutně neobsahovala „něco paradigmatického, uchopitelného ve větších skupinách a celcích, nýbrž tříšť jednotlivin, výjimek, bleší cirkus

¹² O tom, že se standardní jazyky od úzu předchozích období a nestandardizovaných jazyků obecně liší „potlačením volitelné jazykové variability“ („the suppression of optional variability in language“), píší např. Milroy a Milroy 2000, 6.

samých ‚vyňatých‘ nebo ‚vyjmenovaných‘ slov, která bude nutno zvládat pamětně“. Jejich dopady by pak byly dalekosáhlé:

„Ta totiž budou po léta, možná desetiletí vstupovat dennodenně do života milionů lidí, není před nimi úniku, budou jimi zasaženi i ti nebožáčci ještě nenarození, kteří se nemohou bránit.“

I v tomto článku je tedy Stichova argumentace postavena především na historických paralelách (občas poněkud násilně připůsobených kýženému vyznění), na prezentaci sporů o pravopis jako specifického fenoménu české národní povahy (opět je zmiňován *furor orthographicus*), na zlehčování názorů protivníků jakožto subjektivních, nezodpovědných a sobeckých („všichni ti pravopisní estéti, šéngajsti, originální vynálezci, žongléři a exhibicionisti“), dovádění jejich návrhů ad absurdum (znovu se objevuje *conserva* a *aisthétiké*) a odmítání jejich argumentace jako omezené, neschopné vzít v úvahu potřeby jiných skupin uživatelů jazyka a ve svých důsledcích nebezpečné. A i když Stich uznává pravdivost některých protiargumentů, zároveň je odmítá jako nepodstatné:

Pravopis opravdu není jen jakási technologická soustava dohodnutých zásad a pokynů, jak graficky zaznamenat mluvenou řeč; jednak psaná (tištěná) podoba jazyka není jen jakýsi odvozený odraz řeči mluvené, jednak na pravopisnou soustavu se mohou navrstvovat různé významy a poukazy kulturní, emocionální, symbolické. Je v jistém ohledu i projevem i nositelem tradice, atd. Ale primárně je onou soustavou technologickou, tzn. musí, nebo alespoň měl by být něčím, co funguje bez větších poruch a na co vynakládáme tolik úsilí a času, kolik je nezbytné. Je možné tento pohled s opovržením označovat jako výraz snahy o „demokratizaci“ a „primitivizaci“ atd., ale je tomu tak: pravopis je primárně záležitostí funkční.

Stich dále odmítá nálepky spojující činnost kodifikátorů pravopisu s minulým režimem, hájí jejich roli a sebe představuje nejen jako odborníka, ale zároveň i jako člověka, který má zkušenost z praktického života, a proto vystupuje v zájmu „zástupů písčících“. Dovolává se proto jejich mínění:

„Ale apeluju na závěr na onu u nás dnes slavnou mlčící většinu, na šedou zónu uživatelů jazyka v jeho psané podobě, na studenty, učitele, redaktory, úředníky, veřejné pracovníky, knihovníky, techniky, atd. atd. O ně jde, a měli by dát najevo, co vlastně chtějí. [...] Pokud neprojeví nerealistické přání, aby se udělal pravopis co nejjednodušší, aniž by se přitom na něm něco měnilo, ujišťuji je, že se ti, kterým to náleží a kterým to bylo uloženo, budou snažit jim vyhovět.“ (Stich 1993a)

To je ovšem spíše rétorická figura než vážně míněný požadavek, protože podle výsledků průzkumu publikovaných před dvaceti lety Tejnorem (1969), na něž se Stich sám v minulosti odvolával, je právě takové nerealistické přání přesně to, co by většina veřejnosti pravděpodobně požadovala.¹³

V následujících měsících bylo v *Literárních novinách* uveřejněno několik textů reagujících na tento Stichův článek. Reakce Dany Svobodové potvrzovala obtížnost řešení

¹³ „Zhruba by se to dalo vyjádřit asi tak, že veřejnost by si přála, aby se pravopis zjednodušil, ale současně aby to nebylo příliš nápadné, aby se nezměnilo nic podstatného“ (Tejnor 1969, 284).

problému antických vlastních jmen (Svobodová 1993), dvoudílná odpověď Petra Fidelia (Fidelius 1993a, b) byla naopak silně polemická a v ironizaci protivníka si se Stichem rozhodně nezadala. Jelikož však Stich na žádnou z nich už znovu výslovně nereagoval, nebudu je na tomto místě podrobně rozebírat; na Fideliovu reakci ale příležitostně odkážu ve shrnutí v kapitole 3.4.

3.3 Po vydání *Pravidel* z roku 1993

I když bylo vydání nových *Pravidel* o několik let odloženo, bylo opakovaně avizováno a obsah změn byl v hrubých rysech znám pracovníkům vybraných institucí od roku 1988 a širší zainteresované veřejnosti od roku 1990 (srov. Bermel 2007, 155–162), vzbudilo ve své době nebyvalou smrš kritických vyjádření a proti nim zaměřených obranných reakcí.¹⁴ I v této době Stich sice občas zmiňoval konkrétní texty jako bezprostřední popud pro své články, v zásadě ale reagoval na veřejný spor jako celek. Vzhledem k vyhrcočnosti situace není překvapivé, že se jeho reakce částečně přesunuly na stránky *Lidových novin*, celostátního deníku s nesrovnatelně větším dosahem, než měly *Literární noviny*, a že jejich nadpisy i argumentace nabyly na emotivní naléhavosti.

V článku v *Lidových novinách* nadepsaném *Pravopisná Valpuržina noc: Zpolitizovaná kritika Pravidel nás vrhá do temnot* Stich konstatuje, že „pravopisná hysterie zachvacuje další a další občany“, neboť je to téma, „na němž lze bez nebezpečí manifestovat svůj společenský postoj, svou kulturnost, oddanost pravým hodnotám atd.“. Argumentace odpůrců *Pravidel* podle něj „poklesla pod úroveň bulváru“, je tedy třeba „ozvat se co nejdůrazněji, apelovat na zdravý úsudek všech uživatelů“, protože jinak hrozí odmítnutí *Pravidel*, což by výrazně zasáhlo jak jazykovou praxi, tak školní výuku. Jako text, proti němuž se chce výslovně vymezit, Stich jmenuje článek Antonína Kostlána s neméně emotivním názvem *Nad školním vydáním Pravidel českého pravopisu: Políček české kultuře a tradici*. V něm Kostlán na základě (často nepřesných nebo tendenčně interpretovaných) historických argumentů odmítá potřebnost úprav pravopisu sledujících změny ve výslovnosti a veškeré změny v českém pravopisu počínaje změnou <w> na <v> a <au> na <ou> v roce 1849 chápe jako podvolování se nátlaku politické moci; v posledních desetiletích „komunistické[ho] prznění pravopisu“ pak o něm rozhodoval samotný ÚV KSČ. U změn v psaní přejatých slov opakuje i Fidelem (1991, 6) před časem odmítnutý argument, že byly motivovány napodobováním transkripce do azbuky a slovakizací. Na rozdíl od Fidelia ale Kostlán tento tristní stav neklade za vinu vědcům, ti se na něm nepodíleli, jen připravovali podklady a „svými jmény známými v odborném světě pak poskytovali odbornou garanci za to, na čem se soudruzi usnesli“. Pokračování této služebnosti politické moci i v nejnovějším vydání *Pravidel* pak dokládá výrokem Zdeňka Hlavsy, který jako nositele spisovné výslovnosti jmenoval například prezidenta a premiéra (Čápková 1993); tímto odvozováním spisovné výslovnosti z politické sféry se podle něj dostáváme na úroveň nacistického Německa. Naopak udržování zápisu slov přejatých z řečtiny a latiny co nejlíže původní podobě je podle Kostlána základem vzájemného porozumění mluvčích různých evropských jazyků a zároveň stvrzuje „řecko-latinský základ západní kultury – té kultury, o které prohlašujeme, že jsme k ní vždy patřili“. „V době, kdy mani-

¹⁴ Bermel ve své knize pracoval s korpusem celkem 549 textů (2007, 178, 198–205).

festačně vyhlasujeme, že se vracíme do Evropy, nová *Pravidla českého pravopisu* nás od ní ještě více odtrhují.“ A co mohlo Stichovi, soudě podle obsahu jeho článků, vadit nejvíce – Kostlán apeluje na ministerstvo školství, aby své schválení *Pravidel* do výuky odvolalo (Kostlán A. 1993).

Stich vyvrací Kostlánovu argumentaci opět poukazy na to, že zásahy politické moci byly i za komunistického režimu slabé a náhodné a hlavně osobní, nikoli institucionální. Podoby jako *prezident*, *univerzita* byly prosazeny přes odpor dřívějšího komunistického establishmentu, ne kvůli němu, a představují pokračování principů zastávaných Janem Gebauerem, Josefem Zubatým a Vilémem Mathesiem:

Je možné tomu odporovat, tyto principy potírat – jak to čestně a důsledně dělá třeba K. Palek-Fidelius, – ale není slušné to konjunkturálně máčet do jakési nové ideologické omáčky. (Stich 1993b)

Celou tuto debatu tak Stich znovu prezentuje jako zástupnou, ale přesto neslušnou a potenciálně nebezpečnou pro Ústav pro jazyk český:

Všimněme si, že celý ten Valpuržin pravopisný tanec se točí kolem několika slov, a to slov přejatých. O desítkách jiných, opravdu svízelných pravopisných problémech je ticho po pěšině, ačkoli tam se skrývají skutečné a svízelné problémy. Oni pisatelé proti *Pravidlům* o nich totiž nevědí, o dějinách českého pravopisu a jeho teoretickém podkladu si nic nepřčetli a ani o tom nic vědět nechtějí – rušilo by to jejich obsedantní představy.

Sama sebe tedy Stich opět staví do pozice poučenějšího účastníka debaty, než jsou jeho odpůrci, a opět používá argument *aesthetikou*, *mathematikou*, *chauffeuem* a *posseurem* (či *poserem*). Základní tezí článku pak je, že „pravopis je pravopis“ a jeho politizací „budeme udílet políčky pravdě, zdravému rozumu, dobrým mravům a slušnosti“ (Stich 1993b).

Nemám tu dostatek prostoru, abych se podrobně věnovala všem reakcím na tento Stichův článek. Jen stručně proto zmíním, že hned následující den reagoval v *Českém deníku* Martin Daneš článkem *Posseur Stich*. Stichovi vyčítá zejména nevěcnou argumentaci. Neprotestuje proti přibližování zápisu přejatých slov výslovnosti, tvrdí ale, že podoby *renezance*, *režizér* nebo *konsenzus* neodrážejí spisovný výslovnostní úzus, nýbrž představují „kodifikaci pokleslé mluvy ulice“. Argumentuje také nedůsledností úprav – proč se tedy nemá psát i *dizident* nebo *Marz*?¹⁵ Na závěr obrací Stichovu výtku, že jeho protivníci nevědí nic o dějinách českého pravopisu, proti němu a vyčítá mu, že neví, že se ve francouzštině píše *poseur*, nikoli *posseur* (Daneš M. 1993).

Jen o dva dny později než Martin Daneš se proti Stichovu článku ohradil i František Kostlán v *Telegrafu* námitkou, že to nejsou kritici, kdo politizuje pravopis, ale že to naopak nové vydání *Pravidel* pokračuje v ideologizaci pravopisu. Kostlán tu kritizuje, že tomuto vydání nepředcházely konzultace s odbornou veřejností, a novou podobu *Pravidel* prohlašuje za „soukromou iniciativu několika jedinců“.¹⁶ Odpovědnost za toto

¹⁵ Tato výtka se v různých obměnách opakuje vícekrát, viz např. Kostlán A. 1993.

¹⁶ Tento argument se objevoval opakovaně a vycházel také z tehdy nezvyklé skutečnosti, že držitelem copyrightu nebyl Ústav pro jazyk český jako instituce, ale jednotliví členové autorského kolektivu (viz k tomu Bermel 2007, 188–191, 230–233).

tajněstkářství a za to, že vedení Ústavu neotevřelo k reformě pravopisu širší diskusi, při tom přičítá i Stichovi samotnému na základě tvrzení, že byl v době vytváření *Pravidel* předsedou Rady Ústavu a poradcem premiéra Petra Pitharta (Kostlán F. 1993).

Stich přímo na tyto odpovědi už nereagoval a k tématu pravopisu se znovu vyjádřil až v prosinci, poté, co vyšlo i akademické vydání nových *Pravidel* a dodalo debatě nový impuls. Zůstal věrný *Lidovým novinám*, nebylo to však tentokrát formou článku, nýbrž rozhovoru s Pavlem Janáčkem; už nadpis rozhovoru však jasně ukazoval, že pravopisná pravidla a spory o ně budou v zásadě jeho jediným tématem. Rozhovor hned na začátku opět naráží na fakt, že mnozí odpůrci nových *Pravidel* nejen věcně kritizují provedené úpravy, ale spojují je s politickým vlivem minulého režimu. Jmenován je tu Karel Oliva st., jenž *Pravidla* na závěr svého kritického článku v *Literárních novinách* prohlásil za „pohrob[ka] totalitního zpolitizování a z vulgarizování jazyka“ (Oliva 1993). Stich se podobně jako v předcházejících textech snaží zasazovat současný spor do obecného rámce a historického kontextu, mluví tedy nejprve o tom, jaký je vlastně účel *Pravidel*, historicky znovu odkazuje už na Konstantina a Metoděje či na jotisty a ypsilonisty a zdůrazňuje zejména technický charakter pravopisu a jeho účelnost pro usnadnění hladkého průběhu komunikace.¹⁷ Vyjadřuje lítost nad tím, že se v současnosti „pravopisnou otázkou podařilo takto rádobyhodnotově, ideologicky či dokonce politicky vyhrotil“, nepovažuje to ale za překvapivé, protože se to dělo i v minulosti. Znovu také opakuje, že změny z roku 1957 nebyly inspirovány představiteli tehdejšího režimu, nýbrž vycházely z přístupu uznávaných předválečných jazykovědců; důsledkem zásahu politiků byly naopak nedůslednosti v těchto úpravách. Ty, kdo počestování zápisu přejatých slov chápou jako vulgarizaci jazyka poplatnou minulému režimu, proto Stich opět obviňuje z nedostačitého povědomí o vývoji pojetí této problematiky v rámci lingvistiky, z emotivního vyjadřování vlastního mínění a z neochoty naslouchat argumentům protistrany. Změn v nových *Pravidlech* je podle jeho názoru velmi málo a nejsou zásadní, vlastně je to jen dotažení některých detailů z *Pravidel* z roku 1957 a je otázka, jestli vůbec stálo za to kvůli tak malé úpravě nová *Pravidla* vydávat. Na otázku, zda jsou tedy nová *Pravidla* dobrá, odpovídá Stich ale spíš vyhybavě tím, že obsahují některé nedůslednosti, což je ale důsledkem složitosti soustavy, kterou popisují. Pokud však někdo radí lidem, aby je nepoužívali, chová se k nim podobně jako krysař v Hammeln: „Zavede je do velmi a zbytečně obtížných životních situací.“ Nově se v tomto rozhovoru Stich zastává i případů jako *renezance* nebo *diskuze*, jež dříve kritizoval – vysvětluje je přizpůsobením se většinovému úzu i kultivovaných mluvčích a říká, že cokoli jiného by byl „boj proti větrnému mlýnu“. Určitým rozdílem oproti předchozím článkům je i to, že zmírňuje dojem, že *furor orthographicus* je specificky česká záležitost. Říká, že trochu ano, ale ne tak úplně, protože podobné vzbuření vyvolala např. i reforma ruského pravopisu v šedesátých letech 20. století. Stálící Stichových textů o pravopise pak je argument, že zbytečně věnujeme příliš mnoho pozornosti pravopisu, a v důsledku toho se málo zabýváme tím, jaké obsahy

¹⁷ „A básník Karel Alois Vinařický, který byl ceremoniářem pražského arcibiskupa, tedy žádný revoluční mladík, psal do svého *Časopisu katolického duchovenstva* pohoršeným pánům farářům: Bratři, nejde o politiku, nejde o Boha, nejde o dynastii. Jde o pravopis! Když pak vášně opadly, začali postupně všichni dobrovolně psát ‚cizí‘ – bylo to totiž rozumné a účelné“ (Stich 1993c). Nedodává ale, v čem konkrétně je psaní *cizí* rozumnější a účelnější než *cyzý*.

tím pravopisem zapisujeme, tedy například že nám nevadí, že nemáme dostatek kvalitních překladových a výkladových slovníků (Stich 1993c).¹⁸

Poslední Stichův článek věnovaný pravopisné reformě vyšel v únoru 1994 v *Literárních novinách*, vrátil se tedy k poněkud užšímu publiku. Stich si tu opět bere na pomoc historickou paralelu a opět ji vtěluje už do titulku. Vavřinec Lebeda, který v článku promlouvá a který na přelomu 19. a 20. století v časopise *Švanda dudák* údajně artikuloval¹⁹ svůj velmi originální pohled na dobový pravopis, slouží jako alter ego těch kritiků nových *Pravidel*, zejména Petra Fidelia a Michala Ajvaze (Ajvaz 1993b; Fidelius 1993c),²⁰ již taktéž v *Literárních novinách* na konci roku 1993 polemizovali s článkem Miroslava Červenky (Červenka 1993). Ten byl ovšem sám polemikou s jen o málo starším článkem Michala Ajvaze (Ajvaz 1993a). V něm Ajvaz (1993a) proti reformě namítá, že jí zaváděný pravopis je nejen šeredný, ale i nefunkční, neboť narušuje strukturovanost slovní zásoby, „určitý geneticky založený řád, který zpřehledňuje vztahy mezi slovy a vede nás při chápání významu dosud neznámých slov“. Nový pravopis „naopak sugeruje falešné souvislosti – a ve svých důsledcích tak užívání jazyka dost závažně komplikuje“. Stich tu tak vstupuje jako další účastník do probíhajícího dialogu, točícího se kolem otázky, zda je grafický záznam slov organickou složkou jejich živého, mnohvrstevnatého významu, a pravopisná reforma tedy tento význam zásadně ochuzuje, anebo zda jde u některých těchto významových vrstev o pouhé subjektivní konotace, jež patří do sféry nehmotné složky jazyka a jejichž hra se může stejně dobře, a možná i lépe rozvíjet bez přímého ukotvení v pravopise. Ajvaz (1993b) označuje ono první pojetí za organické a konzervativní, druhé za technické a funkcionalistické a Fidelius (1993c) k tomu dodává, že se tu jedná opravdu o dvě různá pojetí jazyka, a tedy i pravopisu, z nichž žádné však není lepší či oprávněnější a obě mají stejně daleko k „nadosobní závaznosti“, protože nejde o otázku přísně vědeckou, nýbrž o postoj, mínění, hodnocení. Z toho důvodu je pro něj problematický přístup Miroslava Červenky (jakožto zástupce obhájců reformy a obecněji stoupenců pražského strukturalismu), neboť údajně nebere argumenty protistrany vážně a svůj názor prezentuje jako „Jediné Pravé Vědění“. To vede k násilí na zastáncích jiných pohledů, projevivším se podle Fidelia i podle Ajvaze (1993a) „radikálním omezením dosud platného systému dublet“. Zastánci reformy si tak „osobují právo zakazovat těm, kteří jejich pojetí jazyka nesdílejí, aby si psali po svém“ (Ajvaz 1993a), ubírají jim „potřebný prostor pro legitimní stylovou diferenciaci“, a chovají se tak nejen nedemokraticky, ale přímo protidemokraticky (Fidelius 1993c).

Stich při obhajobě Červenky a *Pravidel* využívá, jak jsme už několikrát viděli, svoji schopnost nahlížet na dějiny českého pravopisu v delším časovém horizontu než jeho oponenti a argumentuje opět historicky:

Soud p. Ajvaze lze shrnout asi takto: v pravopisu se nemá a nesmí měnit nic, „protože i grafická podoba slova je prostoupena významem, a jakákoli změna grafiky nás tedy o významy ochuzuje“. To je ovšem malér první třídy, český pravopis se totiž mění už nejmíň sedm set

¹⁸ Stich se tu zmiňuje o neexistenci dobrého polsko-českého slovníku. Proti tomu se v *Lidových novinách* ohradil Karel Oliva st. poukazem na existenci svého slovníku, který, ač původně dokončen už roku 1971, v době vydání těchto článků stále čekal na vytištění (Oliva 1994).

¹⁹ Ve skutečnosti se za tímto pseudonymem skrýval spisovatel Ignát Herrmann.

²⁰ Tyto dva texty vyšly shodou okolností téhož dne jako Stich 1993c.

let, neděláme tedy po staletí nic jiného, než že přicházíme ze své hlouposti a svévolnosti o významy. (Stich 1994, 4)

Dále Stich odkazuje na proměny českého pravopisu od primitivního přes diakritický, změny během raného novověku i obrozenské opravy a svou argumentaci podpírá i ukázkou jedné ze staročeských veršovaných legend psané starším spřežkovým pravopisem, kterou porovnává s její transkripcí do současného pravopisu. Ve vztahu k Ajvazovu anti-reformismu zmiňuje dále pravopisné idiosynkrazie v prózách J. S. Machara a shrnuje:

[O]bojí je zajímavé jako projev básnické psýchy a individuálních schopností spisovatelů prožívat jazykové dění, je však zcela nepodstatné a hrubě zavádějící, ba škodné, pokud jde o jazykové dorozumívání písemnou formou, čili „dobropisebnosti“, jak říkával Lebeda. (Stich 1994, 5)

Fideliiovi Stich naopak vyčítá údajnou obsesi pravopisnou kauzou, neustálé opakování, „že v pravopisu si má každý dělat, co chce“, a neochotu odpovídat na námitky protivníků. Jako v předchozích textech, i tady se Stich staví nejen do role znalce historického vývoje, ale zejména do role mluvčího naprosté většiny národa – rozhodující jsou pro něj „žáci, studenti, učitelé, redaktoři, korektoři, úředníci a všech těch ostatních deset milionů obyvatel, když se odečtou hlasitě agresivní pravopisní publicisti“. Poselstvím článku pak je již několikrát vyjádřené přesvědčení, že pravopis a spory o něj jsou cosi nedůležitého, druhořadého, neboť „grafický plán jazyka je svou povahou prvotně věc formy“, že v jazyce záleží na úplně jiných věcech, jimž se (i) pro pravopisné hádky nedostává dostatečné pozornosti:

Čas nenávratně utíká, a já bych to chtěl využít pro hledání i vykládání jazykových, slohových, literárních a vůbec duchovních hodnot. Obsese poněkud „scurilní a patologické“, jimiž se naše české debatní pravopisné luhy zatím hemží, v tom zatím brání. To, co se tu o pravopisu píše, nejsou už labutí písně, to je přímo zpěv páví. A přitom, přes všechnu „pauzetickou rhetoriku“, je to pohled na jazyk z „perspectivy“ žabí. (Stich 1994, 5)

I tento Stichův článek si vysloužil reakci z pera Petra Fidelia (1994). Autor v ní ale v zásadě jen znovu opakuje argumenty uváděné už dříve. Možná i proto na ni Stich už dále veřejně nereagoval.

3.4 Shrnutí: Stich jako polemik ve sporech o pravopis²¹

Ve svých textech o pravopisu Stich několikrát opakoval, že je to podle něj v zásadě nepodstatné téma, kterému se věnuje jen z donucení. Tomu by se zdál nasvědčovat i fakt, že většina jeho článků reagovala na nějaký jiný text. Avšak to, s jakou polemickou vervou se do diskusí o pravopisu pouštěl, ukazuje, že to pro něj zřejmě zas až tak nedůležité téma nebylo.

Z toho, které články si Stich zvolil jako předmět své kritiky, je evidentní, že za hodné reakce považoval zejména nepřesné či nesprávné historické a ideologizující argumenty.

²¹ O výstavbě Stichových publicistických textů a typických jazykových prostředcích v nich používaných pojednali z funkčněstylistického hlediska Mrázková a Homoláč 2024.

1990

31. 5. + 7. 6. Hausenblas, O. (1990a, b). O jazykovou kulturu svobodných lidí. *Literární noviny*.
13. 8. Tyl, J. (1990). Ať žije president! *Lidové noviny*.
13. 9. Stich, A. (1990). Ať žije český furor orthographicus. *Literární noviny*.

1991

24. 1. Fidelius, P. 1991. Pravopis v objetí reformistů. *Literární noviny*.
? *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*.

1992

3. 12. Fidelius, P. 1992. Blýská se na lepší časy? *Literární noviny*.
Vaculík, L. 1992. Psaní velkých písmen. *Literární noviny*.
Marvan, J. 1992. Nový pravopis - pro nový stát? *Literární noviny*.

1993

7. 1. Stich, A. 1993a. Dokolečka dokola - o tom českém pravopisu. *Literární noviny*.
25. 2. Svobodová, D. 1993. (Ad: Alexandr Stich: Dokolečka dokola). *Literární noviny*.
25. 3. + 1. 4. Fidelius, P. 1993a, b. O přirozenosti a nepřirozenosti v pravopise (dokolečka dokola). *Literární noviny*.
24.-30. 5. Čápková, H. 1993. Vyšla Pravidla českého pravopisu. *Respekt*.
11. 6. Kostlán, A. 1993. Nad školním vydáním Pravidel českého pravopisu. *Telegraf*.
23. 7. Stich, A. 1993b. Pravopisná Valpuržina noc. *Lidové noviny*.
24. 7. Daneš, M. 1993. Posseur Stich. *Český deník*.
26. 7. Kostlán, F. 1993. „Zvoňte na poplach, stavte barikády...“. *Telegraf*.
15. 9. Daneš, F. 1993. Na okraj nových Pravidel českého pravopisu. *Vesmír*.
14. 10. Ajvaz, M. 1993a. Písmena a smysl. *Literární noviny*.
Nuska, B. 1993. Kdyby ta Pravidla. *Literární noviny*.
11. 11. Červenka, M. 1993. Pravopis a přidružené významy slova. *Literární noviny*.
9. 12. Oliva, K. 1993. Pravidla českého pravopisu - opus posthumum. *Literární noviny*.
16. 12. Fidelius, P. 1993c. Labutí píseň normalizace. *Literární noviny*.
Ajvaz, M. 1993b. O těle a duši slov (Ad Miroslav Červenka). *Literární noviny*.
Stich, A. 1993c. Nejde o Boha, jde o pravopis! *Lidové noviny*, příloha *Národní* 9.

1994

28. 1. Oliva, K. 1994. Nejde o Boha, jde o pravopis! Z dopisu Karla Olivy. *Lidové noviny*.
24. 2. Stich, A. 1994. Vavřínek Lebeda o orthographické dobropýsebnosti. *Literární noviny*.
14. 7. Fidelius, P. 1994. Cizí slova: Usus a kodifikace. *Literární noviny*.

Obrázek 1 Časová posloupnost textů zapojených do pravopisné debaty počátku devadesátých let, o nichž pojednávám v tomto článku. Šipky vyznačují, na které starší texty zapojené do debaty se v daném článku výslovně odkazuje.

K polemické odpovědi ho často vyprovokovalo to, co označoval za politizaci pravopisu, tedy spojování novějších pravopisných úprav (a strukturalistického přístupu ke kodifikaci pravopisu vůbec) s totalitním režimem. Jako protiargument používal nejčastěji odkaz na to, že kořeny kodifikace z roku 1957 a na ni navazujících úprav z roku 1993 tkví už v předválečné, a dokonce i předstrukturalistické české jazykovědě.²² To mu zároveň sloužilo k tomu, aby mohl mlčky přejít fakt, že se funkčněstrukturalistické přístupy opravdu v některých rysech shodovaly s přístupy poválečného společensko-politického systému, byť vyrůstaly z jiných, odborných východisek.²³ Svou pozici Stich, ale stejně tak např. i Červenka, zároveň představoval jako odbornou a apolitickou. To mu vytkl v *Literárních novinách* Bohumil Nuska v reakci na článek *Pravopisná Valpuržina noc*. Upozornil zde na to, že Stich *Pravidla* hájí a „varuje před jejich ‚zpolitizovanou kritikou‘“, avšak „takovéto pojmenování diskuse (diskuze) tabuizuje argumenty odborníků nelingvistů a obratně je diskvalifikuje na úroveň námitek ne dosti odborně fundovaných“. Podle Nusky totiž diskuse o pravopisu není čistě odborná lingvistická záležitost, protože se týká všech občanů a zejména „příslušníků inteligence, publicistů, literátů, umělců výtvarných i vědců všech oborů“. V pozadí přístupů všech aktérů, lingvisty nevyjímaje, jsou tedy dle jeho názoru opravdu „otázky cum grano salis ‚politické‘ či spíše ‚kulturněpolitické‘“ (Nuska 1993). Podobně Ajvaz (1993b) namítá Červenkově (1993), že „[n]eutralita a transparence jakéhokoliv normalizovaného pravopisu je ilusí z toho důvodu, že s každým způsobem psaní se do slov vtěluje určité pojetí jazyka, kterým je kodifikace nesena“, a vytýká mu, „že se tu vydává za neutrální a transparentní něco, co takové ve skutečnosti není, a že je tu na základě této fiktivní transparency vznášen nárok na privilegovanost“.

V polemice se Stich obvykle staví do pozice člověka, který má na pravopis komplexnější náhled než jeho oponenti, jak díky svému bohemistickému i všeobecnému vzdělání, tak díky svým praktickým životním zkušenostem. Toto obojí naopak svým oponentům většinou upírá. V článku z roku 1990 svého protivníka vykresluje jako člověka, který ke klasickému vzdělání vzhlíží, ale v důsledku toho, že se mu jej nedostalo, vlastně zastává velmi podobné postoje jako ti, jimiž jakožto nevzdělanci pohrdá. Je tu tedy jistý para-

²² O tom, že se o změnách v psaní <s>/<z> v přejatých slovech uvažovalo už při přípravě *Pravidel* z roku 1922, se v diskusi z roku 1993 asi nejpodrobněji zmiňuje František Daneš (1993). Odkazuje na článek v *Naši řeči* z roku 1921 s názvem *Reforma českého pravopisu*, v němž členové tehdejší pravopisné komise v čele s Josefem Zubatým navrhovali nejen odstranění zbytků zdvojených souhlásek v přejatých slovech (včetně <ss>, např. *komise* místo *kommissie*), ale i současnou změnu psaní intervokálního <s> vyslovovaného jako [z] na <z> (a to i v později tak diskutovaných případech, jako je *filozofie* nebo přípona *-izmus*; Zubatý et al. 1921). Kromě přiblížení pravopisu výslovnosti tu jako argument sloužil i odkaz na to, že se takto počestně mnohá slova psala ještě na začátku 19. století, spíš než inovace by to tedy byl návrat ke staršímu stavu. První návrh byl v *Pravidlech* z roku 1922 skutečně realizován, druhý nikoli, což posléze vedlo k tendenci vyslovovat [z] i ve slovech, kde bylo původně <ss>, jako *diskuse* nebo *renesance* (srov. Bermel 2007, 112–113, 130). V tomtéž článku z roku 1921 se mluvilo i o potřebě sblížovat český pravopis s pravopisem jiných slovanských jazyků. Obojí lze tedy opravdu jen stěží považovat za politicky motivovanou snahu o rusifikaci češtiny, jak to chápali odpůrci reformy z roku 1993.

²³ V souvislosti s reformami pravopisu a jejich kredibilitou u veřejnosti na to upozorňuje i Bermel 2007, 125: „We have already seen that functionalism, crucially, embraced the notion of a regulated and centralized language bureaucracy, in line with the top-down models of control imposed by the new communist government.“ Zásadním styčným bodem mezi funkčním přístupem k jazyku a totalitním režimem podle něj bylo následující: „In other words, instead of merely observing a system and describing it, functionalists were invited to imagine or project an ideal system of functions and create the conditions for it to exist“ (Bermel 2007, 121).

dox: Ačkoli tu Stich vystupuje jako zastávce neelitních uživatelů jazyka (cituje z Viléma Mathesia: „Příčí se mi všechno umělé udržování jazykových zvláštností, které nemají jiný smysl než ten, že se jimi lidé třídí na ty, kteří prošli latinskými školami, a ty, kteří jimi neprošli“, Stich 1990, 7), činí tak z poměrně elitářské pozice toho, komu se dostalo důkladného vzdělání, a názory těch, kdo toto štěstí neměli, odmítá jako irelevantní. Důraz na praktickou roli pravopisu pro běžné uživatele a hledisko „dolních deseti milionů“, argumentace historickým vývojem (vesměs výrazně poučenější než u protivníků, byť ne vždy zcela korektní) a dovádění protiargumentů ad absurdum jsou dalšími stálými složkami jeho textů. V zájmu polemické účinnosti se však i on občas nebezpečně přibližuje argumentačním faulům – Fidelius tedy nemá úplnou nepravdu, když mu vyčítá, že mívá tendenci předstírat nepochopení protivnickovy argumentace a „vytvářet umělá nedorozumění“, vynakládat „obrovskou námahu, aby zesměšnil ideál, který nikdo nezastává“ (1994), či použít k diskreditaci cizího názoru „nějakou lacinou karikaturku“ (1993a).

Z představených textů je zároveň zřejmé, že se Stichův postoj k pravopisu během jeho odborné kariéry v zásadě neměnil: zůstával pevně zakotven v pražském strukturalismu se všemi jeho silnými i slabými stránkami. I když Stich podle svých slov nebyl zcela spokojen s podobou *Pravidel* tak, jak byla v roce 1993 vydána,²⁴ rozhodl se je bránit, a to zejména proto, že zpětné odmítnutí jednou vydané a schválené příručky považoval za obrovské nebezpečí pro hladké fungování redakční, publikační a zejména školské praxe.²⁵ Tento postoj však nebyl ani mezi lingvisty zdaleka samozřejmý – i přímo z katedry, na které Stich působil, se ozval hlas k *Pravidlům* značně kritický,²⁶ upozorňující mimo jiné na to, že „pravopis má i svou hodnotovou stránku“ (Šimandl 1993, 64).

4. Místo závěru: Pravopisné spory prizmatem (historické) sociolingvistiky

Cílem této závěrečné části je nahlédnout na různé postoje k pravopisu a jeho reformě, představené v předcházejícím textu zejména na příkladu sporu o *Pravidla* z roku 1993,²⁷ optikou vybraných novějších sociolingvistických přístupů.

Někteří účastníci popisovaného sporu zdůrazňovali, že jim primárně nejde o pravopis, ale o rozdílné pojetí role (psaného) jazyka v sociokulturním a sociopolitickém životě národního společenství. Dobře to ilustruje Stichova polemika s Fidelielem. Oba tvrdí, že

²⁴ „[J]á, i když přísambůh, leccos v těch *Pravidlech* z roku 1993 rád nevidím, a zase tam nevidím leccos z toho, co bych tam vidět chtěl, budu podle nich psát“ (Stich 1994, 5).

²⁵ Svou roli ve Stichově loajalitě k novým *Pravidlům* patrně sehrál i fakt, že se na jejich vzniku částečně podílel jako konzultant (viz Bermel 2007, 162; Hlavsa et al. 1993, 5) a původně do nich měl i zpracovat kapitolu věnovanou psaní antických jmen (Stich 1993a).

²⁶ Na analýze školního vydání *Pravidel*, z níž článek vychází, však kromě Šimandla pracovalo pět dalších pracovníků katedry, dá se proto předpokládat, že článek mluví přinejmenším částečně i za ně. Podle Šimandlovy ústní vzpomínky, zaznamenané Bermelem (2007, 157–158), se v tomtéž roce konalo i představení pravopisných změn v rámci Kruhu přátel českého jazyka, kde byla *Pravidla* podrobena zdrcující kritice. Reformu nepodpořil ani tehdejší vedoucí této katedry Oldřich Uličný, ani někteří další lingvisté z jiných pracovišť, např. Jarmila Panevová nebo Petr Sgall (Bermel 2007, 162, 168, 283).

²⁷ Podrobně o něm viz Bermel 2007.

specifikem českého národa je, že trpí jakousi „pravopisnou nemocí“,²⁸ každý ji ale vidí v něčem jiném: Stich ve vášnivém odporu i proti drobným pravopisným reformám, Fidelius v neustálých úpravách kodifikace, které v uživateli vzbuzují pocit, že jsou někým manipulováni, většinou se však neodvažují protestovat, protože se dosud „docela nezba-
vili všeobecně zakořeněného předsudku, jako by správa věcí pravopisných legitimně pat-
řila do rukou odborníků“ (Fidelius 1991, 6). U motivací změn v psaní přejatých slov se Fidelius se Stichem věcně v zásadě shodují, přístupu kodifikátorů však každý z nich při-
pisuje zcela jiné hodnotící znaménko. Ani podle Fidelia totiž při počesťování nejde „o žád-
ný import ze stalinského Ruska; to by ještě nebylo tak zlé, v takovém případě bychom
nyní mohli cizí jho snadno setřást. Skutečnost je horší, protože jde o nemoc domácího
původu: o starý český reformismus“ (Fidelius 1991, 6).²⁹ Ten vychází ze služebného chá-
pání pravopisu a jeho vyčleňování mimo jazyk samotný:

[M]yšlenka cílevědomé racionalizace pravopisu stojí a padá s předpokladem, že pravopis
je věc čistě technické povahy: dohodnutý soubor „transformačních pravidel“ umožňujících
přechod mezi mluveným a psaným jazykem, tedy něco jako systém dopravních značek.
Odtud logicky vyplývá požadavek maximální jednoduchosti, jednoznačnosti a snadné osvo-
vitelnosti. (Fidelius 1991, 6)

Pro Fidelia však hodnota pravopisu nespočívá v co největší logičnosti, důslednosti
a jednotnosti, nýbrž v jeho historické kontinuitě, „právě v tom, že se tak dlouho píše“.
(Moderní) pravopisná tradice podle Fidelia tvoří jeden celek, z něhož nelze jednotlivé
prvky libovolně vyjmát a měnit, „nechceme-li rozrušit ustálený grafický obraz jazyka“
(Fidelius 1991, 7). Lingvistika by proto měla pravopis poznávat a popisovat, ne už ale
opravovat a racionalizovat. Jinak řečeno, kodifikace by se neměla snažit usměrňovat při-
rozený vývoj úzu a pokoušet se „dekretovat jednotné psaní tam, kde usus přirozeným
vývojem k jednotě nedospěl“, neboť je to nejen škodlivé, ale hlavně marné, bez šance na
přijetí celým jazykovým společenstvím (Fidelius 1994). Fidelius (1993c) tak strukturalis-
tům vyčítá, že se dopouštějí „jazykového inženýrství“, neboť „se domnívají být oprávněni
normu určovat a výsledky své normalizační práce samozřejmě považují za ‚nadosobně
závazné‘“, a v důsledku toho „[z] původních ‚pomocníků‘ při tvorbě spisovné normy se
vyklubali suverénní ‚plánovači‘, kteří si pod záminkou nepostradatelnosti teoretických
zásahů vytvářejí normu sami, totiž k obrazu svému, aniž se vůbec namáhají zjistit skuteč-
ný stav usu“.³⁰ Zatímco tedy Stich nahlížel v tradici pražské školy na pravopis primárně
jako na „technologickou soustavu“, jejímž hlavním úkolem je fungovat bez poruch, Fide-
lius měl před očima (poněkud zjednodušeně viděný) ideál angličtiny či francouzštiny
s jejich grafikou konzervující dávno minulý stav výslovnosti, a tím udržující kontinu-
itu psaného jazyka navzdory proměnám jazyka mluveného. Totéž chtěl Fidelius i pro

²⁸ Srov. k tomu též Bermel 2007, 212–213.

²⁹ Ve své protireformistické argumentaci Fidelius (1991, 7) neváhá sáhnout ani k argumentačnímu faulu šikmých ploch: „Jenomže cizí slova netvoří žádnou izolovanou doménu, je to nedílná součást českého lexika, a dáme-li zde volnou ruku reformistům, umírněným, těžko se pak budeme bránit náporu radikálů v oblasti slov domácích. Neboť logika reformismu je taková, že méně důslední podléhají nakonec těm důslednějším.“

³⁰ Přezíravý postoj strukturalistů k úzu, jejich přesvědčení o znalosti směru vývoje normy a snahu vy-
užívat kodifikaci k urychlování vývoje úzu kritizuje také Ajvaz 1993b.

češtinu, jejíž historii před národním obrozením ovšem ahistoricky dával stranou jako mrtvou, k moderní češtině nepřináležející, což mu umožňovalo k ní nepřihlízet. Naopak Stich vždy vnímal dějiny psané češtiny v jejich celku, od prvních dochovaných pramenů, a chápal je tedy nutně jako podléhající i výrazným změnám, často motivovaným snahami o racionalizaci a systematizaci dávno před vznikem kteréhokoliv z problematických moderních politických systémů. Z jeho pohledu tedy nedávalo smysl konzervovat stav pozdního 19. století, který sám byl výsledkem mnoha změn nastalých dávno po tom, co se grafická podoba obou výše jmenovaných západoevropských jazyků v základních rysech ustálila.

Právo na percepce sociokulturních významů psaného jazyka přiznává Stich pouze básníkům a spisovatelům. Podle něj je to „projev básnické psychy a individuálních schopností spisovatelů prožívat jazykové dění“, a kritizuje proto, že „[p]ravopis se P. Fideliusovi stal jakýmsi postojovým, popřípadě i stranickým odznakem“ (Stich 1994, 5). Stich si je samozřejmě vědom toho, že k takovýmto situacím docházelo i v minulosti (sám ostatně několikrát zmiňuje spor jotistů s ypsilonisty), chápe je ale jednoznačně negativně, jako jakousi nešťastnou úchylku, ideologizaci a politizaci pravopisu, které je třeba a je možno se vyvarovat. „Obyčejných“ uživatelů jazyka se to navíc netýká, těm hlubší prožitky spojené s pravopisem nejsou přiznány. Přestože i sám Stich připisuje pravopisu i určité kulturní významy, jak je vidět z jeho celoživotního zájmu o problematiku psaní antických jmen, chápe je výrazně jinak: Kulturně prospěšné je podle něj ne to, co na sebe upoutává pozornost, ale to, co umožňuje co nejhladší komunikaci, tedy co funguje natolik dobře, že je to samo pro uživatele „neviditelné“.

Tento postoj k pravopisu dovedl Sticha, stejně jako autory *Pravidel* a další obhájce pravopisné reformy z roku 1993, k tomu, že se jim námitky oponentů jevily (nebo je alespoň v polemice tak prezentovali) jako idiosynkratické, subjektivní, ba nesmyslné a nepochopitelné. Stalo se jim, jak už tehdy podotkl Šimandl (1993, 64), že „především podcenili sociolingvistickou stránku nových úprav“. Mnozí lingvisté zakotvení v sociolingvistice (případně lingvistické antropologii nebo analýze diskurzu) totiž dnes pravopis nepovažují za neutrální soubor technických konvencí pro převod mluveného jazyka do psané podoby, nýbrž naopak za tu součást jazyka, která je nejvíce vystavena mimojazykovým vlivům, a i proto může být nositelem mnoha sociálních, kulturních a politických významů. Například podle Hany Rutkowské a Paula Rösslera (2012, 213, 229) „má pravopisný systém přirozeného jazyka (pokud [daný jazyk] ho [tento systém] má) více či méně složité vzájemné vztahy s fonologií, morfologií, syntaxí a lexikem, stejně jako se sémantikou a pragmatikou tohoto jazyka“ a zároveň „více než kterýkoli jiný aspekt jazyka obvykle bývá ovlivněn vnějšími faktory, jako je jazykové plánování, jejichž výsledkem jsou vědomé změny (*change from above the level of consciousness*)“. A tyto vlivy bývají posilovány tím, že „se v procesu budování národa z pravopisu národního jazyka stala politická záležitost“.³¹ Laura Villa Galán (2023, 595) chápe každý konkrétní stav pravopisu jako „výsledek historických zápasů mezi společenskými aktéry s různými politickými

³¹ „The orthographic system of a natural language (if it has one) has more or less complex interrelations with the phonology, morphology, syntax, and lexicon, as well as the semantics and pragmatics“, „orthography, more than any other aspect of language, is likely to be influenced by external factors such as language planning which impose change from above the level of consciousness“, „[w]ith the process of nation-building, the orthography of a national language became a political concern.“

programy a různou mírou moci ovlivňovat výsledky [těchto] debat“.³² Jednotlivé pravopisné systémy jsou pro ni „praktické a symbolické nástroje strategicky využívané k prosazování a udržování určitých sociálních identit nebo politicko-ekonomických systémů či k odporu vůči nim“, a to přesto, že „sociopolitické dopady pravopisných voleb nejsou nutně vědomé a ideologická povaha pravopisu zůstává ve skutečnosti většinou lidí nepovšimnuta a nezpochybněna“ (Villa Galán 2023, 580).³³ Bambi B. Schieffelin a Rachelle Ch. Doucet (1994, 176) pak zdůrazňují, že v pravopisných otázkách jde „zároveň o to, jak se mluvčí chtějí definovat sami mezi sebou, a o to, jak se chtějí reprezentovat jako národ“. V odkazu na známý Andersonův koncept (česky 2008) píšou, že „se v ortografické volbě ve skutečnosti jedná o „představování si“ minulosti a budoucnosti společnosti“.³⁴ Podobně i Marco Condorelli (2022, 152) vychází z toho, že „pravopis je ústředním prvkem v ideologickém a symbolickém vytváření společnosti a jazyků“.³⁵

Podle Gerharda Augusta (2004, 646) je ortografie „mnohem víc než jen technika správného psaní; je to viditelný projev gramotnosti. V něm se symbolicky a ověřitelně zvěčňuje schopnost písemné komunikace, ovládnutí psaného jazyka, doklad školního vzdělání a účast na kultuře.“³⁶ Schopnost ovládat pravopis je podle tohoto pojetí tedy v bourdieuovském smyslu kulturní (v tomto případě lingvistický) kapitál, nástroj sociální diferenciací (Jacobs 1997, 108; August 2004, 649). Není proto překvapivé, že uživatelé na změny pravopisu (a to zejména takové, které legalizují široce známé dřívější „chyby“) reagují negativně. Jak ukázal např. předběžný průzkum před plánovanou reformou nizozemského pravopisu, provedený roku 1988, odpor proti zjednodušování a radikálnějších změnám obecně je tím vyšší, čím větším kulturním kapitálem v tomto směru určitá skupina disponuje, neboť cítí potřebu ho bránit – je tedy vyšší mezi lidmi s vyšším vzděláním a mezi jazykovými profesionály (Jacobs 1997, 107–108). Podle Jacobse (1997, 116) se tudíž každý pokus o reformu pravopisu téměř jistě setká s rezistencí ze strany jazykových profesionálů, protože ti mají jasný zájem na jeho zachování v nezměněné a nezjednodušené podobě. Bouře kolem reformy českého pravopisu z roku 1993 byla v tomto směru tedy poměrně typickým příkladem.³⁷

Vzhledem k pluralitě přístupů ke zkoumání vztahu jazyka a společnosti lze spory o pravopisné reformy zasazovat do různých teoretických explanačních rámců. Vzájem-

---

³² „[T]he result of historical struggles between social actors with different political agendas and different amounts of power to influence the outcomes of the debates.“

³³ „[P]ractical and symbolic tools strategically used to impose, maintain or resist particular social identities or politico-economic orders“, „the sociopolitical effects of orthographic choices are not necessarily conscious and, in fact, the ideological nature of orthography is unnoticed and uncontested by most people.“

³⁴ „[H]ow speakers wish to define themselves to each other, as well as to represent themselves as a nation“, „orthographic choice is really about ‘imagining’ the past and the future of a community.“

³⁵ „[O]rthography is a core element in the ideological and symbolic production of societies and languages.“

³⁶ „Orthografie ist viel mehr als die Technik des richtigen Schreibens; sie ist der sichtbare Ausdruck der Literalität. In ihr verdinglichen sich symbolhaft und nachprüfbar die Fähigkeit zur schriftlichen Kommunikation, die Beherrschung der geschriebenen Sprache, der Nachweis schulischer Bildung und die Teilhabe an Kultur.“

³⁷ Srov. k tomu Bermel 2007, 217–218, 294. Autoři *Pravidel* z roku 1993 sice na začátku předmluvy k jejich akademickému vydání uvedli, že „[z]načná část naší veřejnosti posuzuje znalost pravopisu jako viditelný projev vzdělání člověka“ (Hlavsa et al. 1993, 5), evidentně ale příliš nepočítali s tím, jaké důsledky to bude mít pro ochotu veřejnosti pravopisné změny přijmout.

né nepochopení argumentace názorových oponentů je možno například považovat za střet dvou nebo více (post)foucaultovsky chápaných diskurzivních polí: Pokud platí, že každý z diskurzů funguje jako zdroj autority pro výroky, jež jsou v jeho rámci proneseny, pak argumenty, které jsou v rámci jednoho diskurzivního pole zcela logické a přijatelné, působí v jiném nepatřičně a nesmyslně (Eira 1998, 174).³⁸ Častější je však nahlížení na tyto spory jako na jazykověideologické³⁹ debaty, tedy místně a časově specifické debaty, v nichž se jednotliví sociální aktéři (ideologičtí brokeri) prou o povahu a funkci jazyka, a tím se podílejí na produkci a reprodukci konkurenčních jazykových ideologií (Johnson 2005, 4–5).⁴⁰ Na těchto debatách, vyvolávaných pravopisem jakožto „účinným nástrojem sociopolitické mobilizace“, tak lze velmi dobře „analyzovat nejazykovou dimenzi jazykových otázek“, tedy „provádět hlubší zkoumání politických projektů, sociálních struktur, otázek identity a kulturních praktik, které jsou v sázce, když dojde k pravopisnému konfliktu“ (Villa a Vosters 2015, 201).⁴¹ V žádné jazykové debatě totiž, jak píše Villa Galán (2023, 589), „proti sobě nestojí pravopisné principy, ale spíše jednotlivci a skupiny jednotlivců se svými konkrétními společenskými pozicemi, politickými zájmy, spolenectvími a podobně“.⁴² Tomuto pojetí se blíží i Bermel (2007), jenž chápe reformu českého pravopisu z roku 1993 jako jeden z projevů jazykové regulace a jazykového plánování a věnuje pozornost zejména různým institucím a společenským skupinám, jež byly aktivními i pasivními účastníky pravopisných sporů, a tomu, kdo z úpravy pravopisu měl (mít) prospěch, nebo naopak v jejím důsledku utrpěl nějakou ztrátu či nepohodlí.

Chápání pravopisu jako ideologie a sociální praktiky a zároveň jako jednoho z aspektů gramotnosti nacházíme také v sociokulturním pojetí psaného jazyka, jak jej rozpracoval Mark Sebba. Podle něj (a v návaznosti na *New literacy studies* s jejich důrazem na sociální a kulturní kontext gramotnosti a pojetím gramotnosti jako souboru praktik, srov. např. Street 1984; Barton 1994; Gee 2008) je každá teorie pravopisu ve své podstatě ideologická. Za teorii s největším explanačním potenciálem přitom Sebba nepovažuje autonomistické pojetí pravopisu jakožto neutrální technologie, kterou lze oddělit od jejích specifických sociálních kontextů, ale právě sociokulturní pojetí, podle něž je pravopis „praktika provázaná s dalšími praktikami souvisejícími s gramotností, kteréžto jsou zase ukotveny v sociálních a kulturních praktikách dané společnosti nebo sociální skupiny“ (Sebba 2007, 14, 24).⁴³ Psaní je tedy podle Sebby svou podstatou spojeno s našimi identitami, a to nejen individuálními, ale i skupinovými. Volby, které lidé při psaní činí, jsou

---

³⁸ Z diskurzivních polí, s nimiž Eira ve své studii pracuje, jsou pro českou debatu z roku 1993 relevantní pole vědecké a pedagogické na jedné straně sporu a pole politické a historické na straně druhé.

³⁹ Swann et al. (2004, 171) definují pojem jazykové ideologie takto: „V nejšířším slova smyslu tento pojem označuje soubor sdílených postojů a přesvědčení o jazyce, které se zakládají na určitých společenských nebo kulturních hodnotách.“ („In its broadest sense, the term refers to a set of shared attitudes and beliefs about language, underpinned by certain social or cultural values.“) K pojmu jazykové ideologie srov. dále např. Schieffelin et al. 1998; Kroskrity 2000.

⁴⁰ K pojmu jazykověideologické debaty srov. dále Blommaert 1999.

⁴¹ „[A] powerful tool for sociopolitical mobilization“, „to analyze the non-linguistic dimension of language matters“, „to carry out a deeper examination of the political projects, social structures, identity issues and cultural practices that are at stake when an orthographic conflict emerges.“

⁴² „[I]t is not orthographic principles that confront one another, but rather individuals and groups of individuals with their particular social positions, their political interests, their alliances and so on.“

⁴³ „[A] practice which is bound up with other practices to do with literacy, which are themselves embedded in the social and cultural practices of a society or group.“

tak součástí procesu konstruování jak jejich vlastní identity, tak identity jejich čtenářů (Sebba 2018, 7).

Jelikož byla v češtině i v jiných evropských jazycích primárním východiskem jazykové standardizace psaná komunikace (srov. Augst 2004, 647), funguje pravopis v těchto jazycích jako podstatná součást národní identity, jako symbol národní jednoty (Augst 2004, 648). Jeho (časté) změny tak zpravidla vyvolávají negativní reakce. Tohoto propojení pravopisu a národní identity si byli samozřejmě vědomi i čeští lingvisté. V roce 1969 napsal Antonín Tejnor o výsledcích svého výzkumu:

Argumentuje se [...], že reforma pravopisu je projev neúcty ke kulturní tradici (19 %). Tato poslední námitka naznačuje, že je nutno stále počítat se značným emocionálním vztahem k pravopisu, který se nechápe jen jako věc konvence, ale jako součást národního kulturního dědictví. (Tejnor 1969, 271)

Podobně v brožuře předznamenávající pravopisnou reformu z roku 1993 čteme:

Pravopis totiž zdaleka není jen záležitostí racionálních úvah, ale také symbolem jisté kulturní tradice spojované s dějinami psaného jazyka a s jeho úlohou ve společnosti. (Kraus 1991, 10)

I z těchto důvodů autoři reformy nakonec navrhli jen změny, které byly z jejich pohledu malé a dílčí. Přesto však následovala silně nesouhlasná reakce veřejnosti. Podle Sebbý (2007, 155) jsou v takovýchto případech na vině „vytvořené symbolické vazby“, v jejichž důsledku se i „drobné pravopisné a interpunkční jevy mohou stát symboly hrdinské minulosti nebo naopak vzdělanostního a sociálního úpadku“.⁴⁴ A jak píše Fishman, „čím rozsáhlejší a slavnější je tradice gramotnosti, literatury a liturgie v nějakém pravopisném společenství, [...] tím menší je pravděpodobnost, že bude jakákoli pravopisná změna považována za nepodstatnou“ (Fishman 1977, XVI, viz též poznámku 4).

V důsledku toho, že je pravopis úzce provázán s identitami uživatelů a s ideologií standardního jazyka,⁴⁵ upřednostňuje většina lidí pokud možno jasně daná a jednoznačná pravopisná pravidla a možnost výběru z více variant chápe jako problematickou (Sebba 2007, 107). Příliš mnoho rovnocenných možností na výběr totiž vzbuzuje pochybnost o tom, jestli je daný pravopis opravdu tím, čím má být, tedy souborem pravidel (Jaffe 2000, 506). Podle Alexandry Jaffe (2000, 505–506) totiž

pravopis jako jazykový rozhraničovací prostředek jednak odlišuje jeden kód od jiných kódů a jednak navenek ukazuje vnitřní koherenci a jednotu (stejnost) tohoto kódu. V tomto ohledu je pravopis jedním z klíčových symbolů jednoty a statusu jazyka jako takového. Z tohoto

⁴⁴ „[E]stablished symbolic linkages“, „small points of spelling and punctuation can be taken as iconic of a heroic past or of educational and social decline.“

⁴⁵ Pojem ideologie standardního jazyka umožňuje „popsat preskriptivní postoje, které provázejí vznik standardních jazyků“ a které „se vyznačují metajazykově artikulovaným a kulturně dominantním přesvědčením, že existuje pouze jeden správný způsob mluvení (tj. standardní jazyk)“ („to describe the prescriptive attitudes that accompany the emergence of standard languages“, „are characterised by a metalinguistically articulated and culturally dominant belief that there is only one correct way of speaking (i.e. the standard language)“; Swann et al. 2004, 296). K ideologii standardního jazyka srov. dále např. Milroy 2001; Gal 2006.

pohledu je tedy nejen důležité „mít“ pravopis, ale je také zásadní, aby tento pravopis měl preskriptivní sílu – aby byl standardizovaný a autoritativní.⁴⁶

Řečeno slovy Marka Sebbý (2007, 153): „Zdá se, že to, co lidé chtějí, není možnost volby, ale konzistentnost.“⁴⁷ V tomto smyslu tedy Stichovi odpůrci v polemice, kteří volali po zachování dublet, opravdu zřejmě mluvili jen za menšinu obyvatel. Na druhou stranu ale ani redukce kodifikovaných dublet („povolených variant“) neznamená, že by se v pravopise nadále nemohly manifestovat sociální významy. Každý pravopisný systém je totiž založen na systému konvencí, a ty lze porušit (tedy produkovat „nepovolené varianty“).⁴⁸ Tím se vytváří prostor pro variaci, a tedy i pro vyjadřování sociálních významů.⁴⁹ Jak píše Jaffe (2000, 499):

Pravopisné volby a jejich interpretace se jeví jako metajazykové, sociálně podmíněné jevy, které vrhají světlo jak na postoje lidí ke konkrétním jazykovým varietám a sociálním identitám, tak na vztah mezi jazykovou formou a sociálním světem obecně.⁵⁰

Povědomí o této skutečnosti je přítomno i v Krausově příspěvku v brožuře z roku 1991, zároveň je tu ale k ní vyjádřena distance jako k čemusi spíše nežádoucímu a patrně i odstranitelnému:

[N]ěkterí uživatelé jazyka a jejich profesní i zájmové skupiny (mezi nimi zejména lékaři, chemici, filozofové, přívrženci moderní hudby) dávají při psaní přednost podobám převážně nepočestěným, resp. počestěným jen částečně. Tito uživatelé tak přisuzují pravopisu hodnotu stylotvornou a symbolickou, způsob psaní považují za výraz svých postojů, a to nikoli pouze vůči jazyku, ale vůči kulturním a politickým proudům, s nimiž jazyk a jeho konvence ztotožňují. Není potřeba pochybovat o tom, že jen subjektivně posuzovaná slohová diferenciací pravopisu má v určitém prostředí a v určitých typech textů své místo, i když – právě s ohledem na vybavovací funkci psané podoby jazyka – ji lze jen tolerovat, nikoli doporučovat. (Kraus 1991, 12)⁵¹

⁴⁶ „As a linguistic boundary-marking device, orthography both differentiates a code from other codes, and displays the internal coherence and unity (sameness) of that code. In this respect, orthography is one of the key symbols of language unity and status itself. From this vantage point, it is not only important to ‘have’ an orthography, but it is also critical for that orthography to have prescriptive power – to be standardized and authoritative.“ K požadavkům na jednotnost a autoritativnost pravopisu v české debatě z roku 1993 srov. Bermel 2007, 234.

⁴⁷ „What people seem to want is not choice, but consistency.“ Sebba k tomu uvádí příklady z nizozemštiny, polštiny, portugalštiny a kečuánštiny.

⁴⁸ Sebba (2007, 30) je nazývá „licensed variation“ a „unlicensed variation“.

⁴⁹ „[W]here there are no possible alternatives for expressing something, the expression representing that thing does not carry social meaning (though its referent may). Conversely, where there is variation, there is in practice always social meaning“ (Sebba 2007, 32). Sebba se v této souvislosti odvolává na základní princip sociolingvistiky: „[W]here there is choice, there is social meaning“ (Sebba 2018, 7).

⁵⁰ „Orthographic choices and their interpretation are read as metalinguistic, socially conditioned phenomena which shed light on people’s attitudes towards both specific language varieties and social identities and on the relationship between linguistic form and the social world in general.“

⁵¹ Tato i výše citovaná formulace Jiřího Krause dobře ukazuje jeho nejednoznačnou roli v pravopisné reformě: Na jednu stranu mu jako badateli zabývajícímu se rétorikou byl zřetel k sociálnímu zakotvení jazyka blízký, na druhou stranu byl ale nejprve jako zástupce ředitele a od roku 1994 jako ředitel Ústavu pro jazyk český nucen se za nová *Pravidla* postavit (Bermel 2007, 173, 236) a snažit se pomoci v hledání co nejúčinnějšího způsobu, jak odpor proti nim překonat.

Pravopisná variace tedy může být buď povolená, schválená autoritativními příručkami tam, kde dávají uživatelům na výběr např. mezi dubletami, nebo nepovolená, spočívající v porušení pravopisných norem takovým způsobem, že nebrání v porozumění původnímu smyslu sdělení; odchylka od normy tedy musí být takového rozsahu a druhu, že ji ostatní členové jazykového společenství jako variantu identifikují (Sebba 2007, 32). Právě tato možnost výběru z povolených i nepovolených variant je důvodem, proč je vhodné uvažovat o pravopisu jako o sociální praktice, tedy o „široce rozšířené a opakující se aktivitě, v jejímž rámci členové daného společenství činí volby nesoucí význam, při nichž však mají na výběr z omezeného souboru možností“.⁵² Nepovolené varianty nesou sociální význam díky své opozici vůči oficiálním normám, povolené ho nesou tehdy, pokud vyvolávají nějaké mimojazykové asociace, například regionální nebo ideologické (Sebba 2007, 33–34). Zásadní omezení povolených variant (dublet), jak se o něj pokoušela *Pravidla* z roku 1993 (a byla za to kritizována), tedy nemohlo vést k tomu, aby pravopisné volby přestaly nést sociální významy; mohlo pouze změnit část nepovolené variace na povolenou a povolené na nepovolenou.

Ve světle právě řečeného bych se na závěr chtěla vrátit k některým tématům a argumentům, které se ve Stichových člancích nebo v příspěvcích jeho oponentů často opakují. Prvním z nich je stížnost, že nový pravopis byl národnímu společenství „nadekretován“ shora. To je však něco, co je pro moderní standardní evropské jazyky charakteristické. Augst (2004, 648) rozlišuje v normování pravopisu evropských jazyků dvě fáze, z nichž druhá, trvající zhruba od roku 1850⁵³ přinejmenším do začátku 21. století, je charakteristická regulační rolí státu, akademie nebo podobné instance, která vydává nějaký typ autoritativní pravopisné příručky, a z moci úřední autority tak rozhoduje, jakým způsobem se má psát.⁵⁴ Reformy pravopisu pak v tomto období obvykle provádí nějaká státem jmenovaná komise či jiná odborná instituce (Augst 2004, 650). Úvahy o reformách, které by pravopis zjednodušily a učinily snáze naučitelným, se ve většině evropských jazyků objevují už od 17. století, s postupujícím časem a stále pevnějším ukotvením normy standardního jazyka v povědomí uživatelů je ale pro autority stále těžší jakoukoli větší reformu pravopisu prosadit (Augst 2004, 650). Odmítnutí či přijetí reformy tak nezáleží zpravidla na jejích lingvistických kvalitách; rozhodující jsou spíše politické a sociální faktory, předběžné předpoklady a hodnotové soudy (Bermel 2007, 26; Sebba 2007, 75). A jelikož dominantní jazykovou ideologií v Evropě byla i na konci 20. století stále ideologie standardního jazyka (srov. např. Gal 2006, 14; van der Horst 2018),⁵⁵ není náhodou, že si byly motivy, průběh a relativně skromné výsledky tehdejších reformních pokusů v mnoha evropských jazycích podobné (Augst 2004, 650–651),⁵⁶ stejně jako emocionální

⁵² „[A] widespread and recurrent activity which involves members of a community in making meaningful choices, albeit from a constrained set of possibilities“ (Sebba 2007, 31). Oblast, v níž se mohou uživatelé při svých volbách pohybovat, nazývá Sebba (2007, 32) relativně úzkou zónou sociálních významů („zone of social meaning“).

⁵³ V češtině spíše o něco dřív, neboť státní moc vstupovala už do sporu jistot s ypsilonisty v 1. polovině 19. století.

⁵⁴ „[D]ie amtlichen Regeln bestimmen dezisionistisch, wie zu schreiben ist.“

⁵⁵ Gal nalézá počátky ideologie standardního jazyka v době osvícenství, podle van der Horsta leží její kořeny ještě dále v minulosti, v období renesance, a nejspíše na konci 20. století se podle něj už dostává do vážné krize.

⁵⁶ Srov. k tomu např. Garcez 1995 (portugalština); Ager 1996, 119–125 (francouzština); Jacobs 1997 (nizozemština) nebo Johnson 2005 (němčina).

reakce veřejnosti,⁵⁷ tendence ke zpochybňování jejich legitimacy⁵⁸ a argumenty používané zastánci a odpůrci reforem.⁵⁹

Poměrně běžné také je, že se jablkem sváru stává právě psaní přejatých slov. Tato slova jsou problematická v pravopise každého jazyka, protože u nich dochází ke konfliktu loajalit, v němž na jedné straně stojí respekt k jinému národu či jazyku, vyjadřovaný přjetím cizího pravopisu, a na druhé straně respekt k vlastním ortografickým pravidlům, jehož výrazem je pravopisné přizpůsobení (Augst 2004, 648). Jelikož přejatá slova častěji používají vzdělaní uživatelé, je jednou z opakujících se výtek proti pravopisným úpravám jejich chápání jako ustupování vulgární nevzdělanosti. Jak to formuloval Ajvaz (1993a): „Nad novými pravidly se vznáší atmosféra podivné, tísnivé lenosti, která se vzdává hodnot, protože by jejich dosažení vyžadovalo příliš dřiny.“ Podobně podle Nusky (1993) jsou *Pravidla* z roku 1993 výrazem „snahy preferovat psanou podobu přijatých cizích slov, která nevychází z kvalifikované úrovně, neřkuli úrovně vzdělaných vrstev, nýbrž z vulgární pokleslosti a neznalosti“.⁶⁰ Sbližování psaného jazyka s mluveným je tedy často chápáno jako jazykový úpadek. Do určité míry tomu paradoxně nahrává i „diskurz reformátorů o ‚zjednodušování‘, ‚zpravidelňování‘ či ‚modernizaci‘ pravopisu“, neboť diskurz jejich odpůrců naopak „spojuje tyto pojmy s jazykovým ‚úpadkem‘ či ‚rozkladem“ (Sebba 2007, 147).⁶¹ Jak už bylo řečeno, takovýto přístup není specificky český; obdobné stížnosti na „snížení úrovně“ a „infantilizaci jazyka“ se hojně objevovaly například i v přibližně soudobém sporu o reformu pravopisu v nizozemštině (Jacobs 1997, 108). A podobně i Schiffman (1996, 116) identifikuje tento postoj mezi „jazykovými mýty“ Francouzů o jejich jazyce a charakterizuje ho takto:

Fonetičnost neboli psaní věcí tak, jak „znějí“, se rovná chaosu, nepořádku, potopě (*le déluge*) a jejím důsledkem by byla anarchie, nepokoje, rozpad společnosti, morálky a konec civilizace. V tomto směru nesmí být povolena ani jediná změna.⁶²

Se sporem o psaní přejatých slov souvisí i poslední otázka, které se chci dotknout, a to otázka (ne)vhodného načasování české reformy pravopisu do období hledání (nové) identity osobní i státní. Bermel (2007, 177) se domnívá, že k reformě došlo v nejlepší i nejhorší možnou dobu zároveň. Nejlepší proto, že mohla využít rychlých společensko-politických změn, k nimž v devadesátých letech docházelo, a nejhorší proto, že k jejímu úspěchu byla zapotřebí důvěra veřejnosti v kodifikátory a stabilní podpora ze strany

⁵⁷ Augst (2004, 651) jako příklad uvádí přirovnávání reformy německého pravopisu z roku 1996 k nacistickým lékařským pokusům na lidech a její označování jako „nelidský masový experiment“ („menschenverachtendes Massenexperiment“).

⁵⁸ Ve sporu o *Pravidla* z roku 1993 se Petr Fidelius (1994) sugestivně ptal: „Je v pořádku, aby [...] o tom [...] rozhodoval v poslední instanci nějaký úřední orgán, akademická komise apod.? Anebo je v téhle věci nejvyšším rozhodčím sama psací praxe jazykového společenství, zejména těch vrstev, které cizí slova nejčastěji aktivně užívají, tedy usus vrstev vzdělaných?“

⁵⁹ Srov. „katalog“ těchto argumentů, jak ho sestavili pro nizozemštinu Geerts et al. 1977, 202–206.

⁶⁰ Pro další příklady srov. Bermel 2007, 218–219.

⁶¹ „The discourse of reformers about ‘simplifying’ or ‘regularising’ or ‘modernising’ spelling“, „associates such notions with language ‘decline’ or ‘decay’.“

⁶² „Phoneticism, or writing things the way they ‘sound’ is tantamount to chaos, disorder, *le déluge*, and will bring forth anarchy, riots, the breakdown of society, morals, and the end of civilization. Not one change must be allowed in this direction.“

vládních institucí, ani na jedno z toho se ale reformátoři nemohli spolehnout. O tom, zda nová *Pravidla* vyšla ve vhodnou dobu, uvažoval v roce jejich vydání ve svém článku ve *Vesmíru* i František Daneš. I on si odpověděl, že ano i ne, uváděné důvody byly ale zcela jiné. Ne proto, že celá společnost byla v pohybu a s tím i její postoj k jazyku a jazykům, bylo by tedy zřejmě moudřejší se změnami v pravopise počkat, až situace pevněji vykrytalizuje, a případně zároveň i uvažovat o novém obsahovém i technickém pohledu na normování pravopisu (z příspěvku ale není jasné jakém). Ano proto, že právě změna situace nové vydání příručky vyžadovala; ta stará obsahovala už nepoužitelné příklady a naopak v ní scházely nové názvy z oblasti terminologie i veřejného a běžného života. I já se domnívám, že jsou dobré důvody pro přesvědčení, že začátek devadesátých let byl (relativně) vhodným okamžikem pro (nějakou) pravopisnou reformu.⁶³ Podíváme-li se totiž na starší reformy českého pravopisu, zjistíme, že byly vesměs realizovány relativně nedlouho po nějakém historickém zlomu, ať už to byl vznik ČSR, vytvoření protektorátu či Vítězný únor. Spory o jazyk a pravopis se velmi často objevují tehdy, když dochází k vyjednávání o identitě a národnosti (Woolard a Schieffelin 1994, 65); zdánlivě nevinné jazykové reformy tehdy totiž mohou fungovat jako symbolická gesta (Wertheim 2012, 65)⁶⁴ a mohou být veřejností přijaty spíše než v dobách politiky poklidných. Co ale změnilo načasování reformy ze šťastného na nešťastné, byla část jejího obsahu, konkrétně ono často diskutované psaní přejatých slov. Ve svém článku ve *Vesmíru* František Daneš tvrdí, že „[z]ásadní otázka ‚Jak psát cizí slova?‘ je v podstatě povahy nepolitické (i když politického aspektu může mnohdy nabývat) a český pravopis ji nezačal řešit až ‚za komunistů‘“ (Daneš F. 1993, 513). Jak však ukazují příklady bývalých kolonií usilujících o nezávislost, v důsledku „schopnosti pravopisu symbolizovat politické loajality a jejich změny“ (Sebba 2007, 9)⁶⁵ může v grafice, respektive v některých jejích ikonických rysech⁶⁶ docházet k zvlášť silnému propojení jazykové ideologie a národní identity.

Odstranění takovýchto ikonických prvků, symbolizujících pravopis bývalé koloniální mocnosti, je v „postkoloniálních“ pravopisech oblíbenou strategií. (Sebba 2007, 143)⁶⁷

V roce 1993, tedy v době, kdy se Česká republika stále ještě vymaňovala ze závislosti na Sovětském svazu, ale byly navrženy pravopisné změny, které byly částí veřejnosti vnímány jako jdoucí přesně opačným směrem. Jejich lingvistické odůvodnění, byť odborně dobře podložené, pro tyto skupiny nebylo přesvědčivé, protože pro ně v tu chvíli byly důležitější jiné aspekty pravopisu než jeho racionálnost a snadná naučitelnost.

⁶³ Odhlížím tu od toho, že původní verze nových *Pravidel* byla dokončena v roce 1989, a nebyť sametové revoluce, byla by vyšla v roce 1990, neboť to se nestalo (Bermel 2007, 159).

⁶⁴ „[S]eemingly innocuous language reforms actually often serve as symbolic gestures with deeper, sometimes provocative, meanings.“

⁶⁵ „[T]he power of orthography to symbolise political allegiances and changes.“

⁶⁶ K procesu ikonizace v pravopisu srov. Sebba 2015.

⁶⁷ „[T]he removal of such iconic items, symbolic of the orthography of the former colonial power, is a favoured strategy in ‘post-colonial’ orthographies.“ Z těchto důvodů se po rozpadu Sovětského svazu některé státy nebo republiky Ruské federace úspěšně či neúspěšně pokusily provést změnu písma (příklady sociolingvistických studií věnovaných Mongolsku, Ázerbájdžánu, Turkmenistánu a Tatarské republice uvádí Sebba 2012, 3).

Ve své analýze sporu o pravopisnou reformu z roku 1993 nazývá Bermel (2007, 299) postoj jejich odpůrců „primárně estetickým“ a částečně též patriotickým. V zásadě tak přejímá způsob, jak o jejich přístupu k pravopisu (často s despektem) psali tehdejší obhájci reformy. V předchozích odstavcích jsem se snažila ukázat, že je to podle mého názoru příliš úzký a jednostranný náhled. Na příkladu argumentace Stichových příspěvků a textů jeho oponentů jsem demonstrovala, že vlastním předmětem sporu nebyl pravopis sám, a dokonce ani jen samo pojetí jazyka, ale spíše (potenciální) ohrožení identit a zájmů jednotlivých aktérů sporu i celých společenských skupin, jejichž byli součástí. Díky existujícím sociolingvistickým analýzám obdobných konfliktů v jiných jazykových společnostech se mi podařilo ukázat, že *furor orthographicus* opravdu není české specifikum, naopak že se český pravopisný spor roku 1993 svým průběhem, používanou argumentací i výsledkem velmi podobal jiným (evropským) pravopisným debatám. Je to možné ilustrovat i tím, že slova, která napsala Sally Johnson (2005, 142) o soudobé německé pravopisné debatě, by stejně tak dobře mohla být napsána i o té české:

Jazykovědci byli neskrývaně vedeni snahou o zobecnitelnost, systematicčnost a objektivitu pravopisu na strukturální úrovni (s instrumentálně-funkčními výsledky), což se diametrálně lišilo od specifčnosti, nahodilosti a subjektivity, které tvořily základ implicitního pojetí pravopisné kompetence stěžovatelů (s důrazem na integrativní funkci pravopisu/jazyka jako spojení se sociální skupinou/komunitou).⁶⁸

Sociolingvistický přístup se tedy ukázal jako schopný nabídnout dobře přijatelné vysvětlení, proč ke sporům o pravopis dochází a co je jejich vlastním předmětem. Viděli jsme, že i pro českou pravopisnou debatu platí shrnující charakteristika z pera Laury Villa Galán (2023, 586–587), podle níž „je pravopisná reforma činnost obzvláště náchylná k vyvolávání konfrontací“, a to ze dvou důvodů: Jednak proto, že „pravopisné rysy a pravopisné systémy se stávají ikonickým ztělesněním jak jazyka samotného, tak země, kterou reprezentují (jejich současného obrazu i jejich minulé slávy)“, a jednak proto, že „v sázce je množství zájmů: od pedagogických aspirací učitelů po ekonomické zájmy vydavatelů; od politických cílů vládních orgánů po materiální a symbolické zájmy různých společenských skupin a organizací“.⁶⁹

Při vědomí toho všeho zformuloval Mark Sebba (2007, 176) skeptický závěr:

---

⁶⁸ „[T]he linguists were explicitly motivated by a desire for generalisability, systematicity and objectivity of orthography at a structural level (with instrumental-functional outcomes) that was diametrically opposed to the specificity, contingency and subjectivity underpinning the complainants' implicit notion of orthographic competence (with its emphasis on the integrative function of orthography/language as a link to the social group/community.“

⁶⁹ „[O]rthographic reform is an activity particularly prone to generate confrontation“, „orthographic features and orthographic systems become iconic embodiments of both the language itself and the country that it represents (of their present image and of their past glories)“, „a multitude of interests are at stake: from the pedagogical aspirations of educators to the economic interests of publishers; from the political goals of governmental agencies to the material and symbolic interests of various social groups and organizations.“

Tam, kde je možná živá veřejná debata, kde je vzdělávání decentralizované a kde jsou zapojeny ekonomické zájmy vydavatelů (zejména těch velkých), jsou šance na úspěšnou reformu pravopisu mizivé.⁷⁰

Vše zmiňované bylo sice v České republice roku 1993 teprve v plenkách, dávalo to však už o sobě vědět. Těžko však můžeme tvůrcům a obhájčům pravopisné reformy, koncipované ještě za zcela jiného společenského uspořádání, vyčítat, že za nových podmínek nedokázali dostatečně dobře odhadnout, jak bude veřejnost na jejich návrh reagovat a které argumenty mají či nemají šanci ji přesvědčit. Stejně jako jim můžeme jen těžko vyčítat, že pro své úvahy nepoužívali teoretický rámec (historické) sociolingvistiky pravopisu, který se v té době teprve začínal formovat.

LITERATURA

a) Prameny

- Ajvaz, M. 1993a. Písmena a smysl (Poznámky k novým pravopisným pravidlům). *Literární noviny* 4 (41): 4.
- Ajvaz, M. 1993b. O těle a duši slov (Ad Miroslav Červenka: Pravopis a přidružené významy slov, LtN č. 45/1993). *Literární noviny* 4 (50): 4.
- Čápová, H. 1993. Vyšla Pravidla českého pravopisu. Podle ředitele Ústavu pro jazyk český, profesora Daneše, je ale věcí každého, jestli se jimi bude řídit. *Respekt* 24.–30. 5. 1993, 5.
- Červenka, M. 1993. Pravopis a přidružené významy slova. *Literární noviny* 4 (45): 7.
- Daneš, F. 1993. Na okraj nových Pravidel českého pravopisu. *Vesmír* 72 (9): 513–514.
- Daneš, M. 1993. Posseur Stich. *Český deník*, 24. 7. 1993, 3.
- Fidelius, P. 1991. Pravopis v objetí reformistů. *Literární noviny* 2 (4): 6–7.
- Fidelius, P. 1992. Blýská se na lepší časy? *Literární noviny* 3 (48): 4.
- Fidelius, P. 1993a, b. O přirozenosti a nepřirozenosti v pravopise (dokolečka dokola). *Literární noviny* 4 (12): 3; 4 (13): 3.
- Fidelius, P. 1993c. Labutí píseň normalizace. *Literární noviny* 4 (50): 5.
- Fidelius, P. 1994. Cizí slova: Usus a kodifikace. *Literární noviny* 5 (28): 5.
- Hausenblas, O. 1990a, b. O jazykovou kulturu svobodných lidí. *Literární noviny* 1 (9): 4–5; 1 (10): 4–5.
- Hlavsa, Z. 1991. Nová Pravidla českého pravopisu. In *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*, ed. Z. Hlavsa et al., 23–26. Praha: Učitel'ská unie.
- Hlavsa, Z. et al. 1993. *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia.
- Hrdlička, M., Stich, A. 1999. Čech – Nečech. *Naše řeč* 82 (5): 269–270.
- Kostlán, A. 1993. Nad školním vydáním Pravidel českého pravopisu: Políček české kultury a tradici. *Telegraf*, 11. 6. 1993, 9.
- Kostlán, F. 1993. „Zvoňte na poplach, stavte barikády...“. *Telegraf*, 26. 7. 1993, 3.
- Kocourek, V. 1991. Co bylo, bylo 7. Furor orthographicus. *Literární noviny* 2 (16): 16.
- Kozák, G. 1973. Milosrdenství, páni jazykozpytci! *Svobodné slovo*, 14. 4. 1973, 10.
- Kraus, J. et al. 1981. Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 42 (3): 228–238.
- Kraus, J. 1991. Pravopis jako součást kultury – nikoli jenom jazykové. In *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*, ed. Z. Hlavsa et al., 5–12. Praha: Učitel'ská unie.
- Kuchař, J. et al. 1973. Nemilosrdní jazykozpytci aneb o pravopisu tentokrát doopravdy. *Svobodné slovo*, 12. 5. 1973, 10.

---

⁷⁰ „Where lively public debate is possible, where education is decentralised and where the economic interests of publishers (especially large ones) are involved, the chances of successful orthographic reform are slim indeed.“

- Marvan, J. 1992. Nový pravopis – pro nový stát? *Literární noviny* 3 (48): 4.
- Mathesius, V. 1932. O požadavku stability ve spisovném jazyce. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ed. Pražský lingvistický kroužek, 14–31. Praha: Melantrich.
- Nuska, B. 1993. Kdyby ta Pravidla. *Literární noviny* 4 (41): 5.
- Oliva, K. st. 1993. Pravidla českého pravopisu – opus posthumum. *Literární noviny* 4 (49): 6.
- Oliva, K. st. 1994. Nejde o Boha, jde o pravopis! (LN 16. 12. 1993). Z dopisu Karla Olivy, Praha. *Lidové noviny*, 28. 1. 1994, 8.
- Pražský lingvistický kroužek. 1932. Obecné zásady pro kulturu jazyka. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ed. Pražský lingvistický kroužek, 245–258. Praha: Melantrich.
- Pražský lingvistický kroužek. 1968. Z tezí Pražského lingvistického kroužku k 1. sjezdu slovanských filologů v Praze r. 1929. *Naše řeč* 51 (3): 152–158.
- Oddělení jazykové kultury a stylistiky ÚJČ ČSAV [= Stich, A.] 1976. Na okraj vydání encyklopedií antiky. *Slovo a slovesnost* 37 (2): 137–151.
- Stich, A. 1979a. Ke kodifikaci řeckých a latinských jmen v češtině. *Zprávy Jednoty klasických filologů* 21 (1–3): 93.
- as [= Stich, A.] 1979b. Píšeme Izraelita, nebo izraelita? *Naše řeč* 62 (3): 158–161.
- A. P. [= Stich, A.] 1980. Psaní jmen typu Ultračech, Pseudočech. *Naše řeč* 63 (4): 215–217.
- Stich, A. 1990. Ať žije český furor orthographicus. *Literární noviny* 1 (24): 7, 14.
- Stich, A. 1993a. Dokolečka dokola – o tom českém pravopisu. *Literární noviny* 4 (1): 6.
- Stich, A. 1993b. Pravopisná Valpuržina noc. Zpolitizovaná kritika Pravidel nás vrhá do temnot. *Lidové noviny*, 23. 7. 1993, 6.
- Stich, A. 1993c. Nejde o Boha, jde o pravopis! Hladina veřejného mínění se vzedmula zbytečně, soudí Alexandr Stich (rozhovor Pavla Janáčka s Alexandrem Stichem). *Lidové noviny*, příloha *Národní*, 16. 12. 1993, I, IV.
- Stich, A. 1994. Vavřínc Lebeda o orthographické dobropýsebnosti. *Literární noviny* 5 (8): 4–5.
- Svobodová, D. 1993. (Ad: Alexandr Stich: Dokolečka dokola – o tom českém pravopisu, LtN č. 1/1993). *Literární noviny* 4 (8): 7.
- Šimandl, J. 1993. Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993). *Čeština doma a ve světě* 1 (2): 64–73.
- Tejnor, A. 1969. Český pravopis a veřejné mínění. *Naše řeč* 52 (5): 265–285.
- Tyl, J. 1990. Ať žije prezident! *Lidové noviny*, 13. 8. 1990, 8.
- Vaculík, L. 1992. Psaní velkých písmen. *Literární noviny* 3 (48): 4.
- Zubaty, J. et al. 1921. Reforma českého pravopisu. *Naše řeč* 5 (10): 306–307.

b) Odborná literatura

- Ager, D. 1996. *Language Policy in Britain and France. The Processes of Policy*. London, New York: Cassell.
- Anderson, B. 2008. *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Augst, G. 2004. Orthographie/Orthography. In *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, sv. 1, ed. U. Ammon et al., 646–652. 2. vyd. Berlin, New York: de Gruyter.
- Barton, D. 1994. *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Bermel, N. 2007. *Linguistic Authority, Language Ideology, and Metaphor. The Czech Orthography Wars*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110197662>
- Blommaert, J. (ed.). 1999. *Language Ideological Debates*. Berlin: De Gruyter.
- Bunčić, D. 2024. Orthographies. In *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*, ed. D. Šipka a W. Browne, 697–714. Cambridge et al.: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108973021.034>
- Condorelli, M. 2022. *Introducing Historical Orthography*. Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- Drešerová, K. 2004. *The Czech Orthographic Reform in 1993 from a Sociolinguistic Perspective*. Nepublikovaná diplomová práce. Lancaster: Lancaster University, Department of Linguistics.
- Eira, Ch. 1998. Authority and Discourse: Towards a Model for Orthography Selection. *Written Language & Literacy* 1 (2): 171–224. <https://doi.org/10.1075/wll.1.2.03eir>

- Fishman, J. A. 1977. Preface. In *Advances in the Creation and Revision of Writing Systems*, ed. J. A. Fishman, XI–XXVIII. Haag, Paris: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110807097-001>
- Gal, S. 2006. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. In *Language Ideologies, Policies and Practices: Language and the Future of Europe*, ed. C. Mar-Molinero a P. Stevenson, 13–27. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230523883_2
- Garcez, P. M. 1995. The Debatable 1990 Luso-Brazilian Orthographic Accord. *Language Problems and Language Planning* 19 (2): 151–178. <https://doi.org/10.1075/lplp.19.2.03gar>
- Gee, J. P. 2008. *Social Linguistics and Literacies. Ideology in Discourses*. 3. vyd. London, New York: Routledge.
- Geerts G. et al. 1977. Successes and Failures in Dutch Spelling Reform. In *Advances in the Creation and Revision of Writing Systems*, ed. J. A. Fishman, 179–245. Haag, Paris: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110807097-010>
- Jacobs, D. 1997. Alliance and Betrayal in the Dutch Orthography Debate. *Language Problems and Language Planning* 21 (2): 103–118. <http://dx.doi.org/10.1075/lplp.21.2.01jac>
- Jaffe, A. 2000. Introduction: Non-standard Orthography and Non-standard Speech. *Journal of Sociolinguistics* 4 (4): 497–513. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00127>
- Johnson, S. 2005. *Spelling Trouble? Language, Ideology and the Reform of German Orthography*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853597862>
- Kroskrity, P. V. (ed.). 2000. *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Milroy, J., Milroy, L. 2000. *Authority in Language. Investigating Standard English*, 3. vyd. London, New York: Routledge.
- Milroy, J. 2001. Language Ideologies and the Consequences of Standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530–555. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163>
- Mrázková, K., Homoláč, J. 2024. Filologie – věc veřejná. *AUC Philologica* (1): 83–98. <https://doi.org/10.14712/24646830.2024.21>
- Rutkowska, H., Rössler, P. 2012. Orthographic Variables. In *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, ed. J. M. Hernández-Campoy a J. C. Conde-Silvestre, 213–236. Chichester: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch12>
- Sebba, M. 2007. *Spelling and Society. The Culture and Politics of Orthography around the World*. Cambridge et al.: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486739>
- Sebba, M. 2012. Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power. In *Orthography as Social Action. Scripts, Spelling, Identity and Power*, ed. A. Jaffe et al., 1–19. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781614511038.1>
- Sebba, M. 2015. Iconisation, Attribution and Branding in Orthography. *Written Language & Literacy* 18 (2): 208–227. <https://doi.org/10.1075/wll.18.2.02seb>
- Sebba, M. 2018. Scripts, Spelling, and Identities. *Brown Journal of World Affairs* 25 (1): 7–19.
- Shevelov, G. Y. 1993. Ukrainian. In *The Slavonic Languages*, ed. B. Comrie a G. G. Cobbett, 947–998. London, New York: Routledge.
- Schieffelin, B. B., Doucet, R. Ch. 1994. The “Real” Haitian Creole: Ideology, Metalinguistics, and Orthographic Choice. *American Ethnologist* 21 (1): 176–200. <http://dx.doi.org/10.1525/ae.1994.21.1.02a00090>
- Schieffelin, B. B., Woolard, K. A. a Kroskrity, P. V. (eds.). 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195105612.001.0001>
- Schiffman, H. F. 1996. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
- Street, B. V. 1984. *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Swann, J. et al. 2004. *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- van der Horst, J. 2018. The End of the Standard Language: The Rise and Fall of a European Language Culture. In *Tyranny of Writing: Ideologies of the Written Word*, ed. C. Weth a K. Juffermans, 47–61. London, New York: Bloomsbury Academic.
- Villa, L., Vosters, R. 2015. Language Ideological Debates over Orthography in European Linguistic History. *Written Language & Literacy* 18 (2): 201–207. <https://doi.org/10.1075/wll.18.2.01vil>

- Villa Galán, L. 2023. Discourse and Sociopolitical Issues. In *The Cambridge Handbook of Historical Orthography*, ed. M. Condorelli a H. Rutkowska, 578–595. Cambridge, New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108766463.029>
- Wertheim, S. 2012. Reclamation, Revalorization, and Re-Tatarization via Changing Tatar Orthographies. In *Orthography as Social Action. Scripts, Spelling, Identity and Power*, ed. A. Jaffe et al., 65–101. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781614511038.65>
- Woolard, K. A., Schieffelin, B. B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.23.100194.000415>

Mgr. Alena Andrlová Fidlerová, Ph.D.
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
alena.fidlerova@ff.cuni.cz

**MATERIÁLY K PROBLEMATICE RANĚ
NOVOVĚKÉ LITERATURY V OSOBNÍM FONDU
ALEXANDRA STICHA**

MILOŠ SLÁDEK

ABSTRACT**Materials related to the issue of early modern literature
in the personal collection of Alexandr Stich**

The paper deals with texts related to early modern literature from the personal collection of Alexandr Stich stored in the National Literature Memorial in Prague. The article briefly mentions small prints and photographs related to the mentioned issue. The author pays the main attention to Stich's manuscripts, especially unpublished articles and notes. Undoubtedly, Stich's efforts to synthesize the literary history of the Czech early modern period, which are represented in the fund only by a manuscript torso, are interesting. Stich's editorial proposals from the late 1980s, partially realized only at the turn of the century in completely different political and cultural contexts, also deserve attention. In addition to linguistic and literary methods, sociological approaches are also typical of Stich's last years. Stich remarkably foreshadowed the further development of research, after all, he himself influenced it by directing his students.

Keywords: personal fund; literary history; early modern age; baroque; renaissance

Za deset let, které uplynuly od chvíle, kdy jsem referoval o písemné pozůstalosti prof. Alexandra Sticha uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, se mnoho nezměnilo (Sládek 2014). Fond zůstává ve stejném rozsahu 119 kartonů v lito-měřickém depozitáři Literárního archivu Památníku národního písemnictví, je nezpracovaný a badatelsky přístupný jen na základě svolení dědiců a vedoucího archivu. K dispozici máme pouze rámcový akviziční soupis, který při převzetí fondu do sbírek LA PNP pořídili Václav Petrbock a Hana Klínková. V případě tak rozsáhlé písemné pozůstalosti by bylo možné se znovu, ovšem z jiného úhlu pohledu, zaměřit na tento fond jako celek, ale snad bude zajímavější věnovat se tentokrát jen jeho části, materiálům k raně novověké literatuře. Těchto materiálů není příliš mnoho, jen sedm kartonů je výhradně nebo takřka výhradně věnováno ranému novověku (kartony 22, 31, 38, 47, 66, 81, 119), ovšem další archiválie k tomuto období se objevují rozptýleně v dalších kartonech, takže celkově by raně novověké materiály zabraly cca 12–15 kartonů, tj. asi devítinu celého fondu.

Asi by nás nemělo překvapit, že většinu těchto materiálů tvoří rukopisy vlastních prací prof. Sticha, ale rukopisy cizí, přesněji kvalifikační práce a výjimečně i studie kole-

gů, které Alexandr Stich vedl nebo posuzoval. Jejich množství dokládá Stichovu intenzivní pedagogickou práci, a to zdaleka nejsou ve fondu dochovány všechny. Dnes je nalezneme v kartonech 34, 36, 37 a 66, uvedme zde přehled alespoň těch rozsáhlejších: Tilman Berger, *Autobiografie chrudimského primátora Karla Chocenského z konce 18. století jako dokument předobrozenské češtiny*, Tubinky 2000; Karel Černý, *Jezuitská kolej v Klatovech na počátku 18. století ve světle deníkových zápisů ministrů koleje*, České Budějovice 1999; Denisa Červenková, *Píseň svatého Jana od Kříže*, Praha 1997; Kamil Činátl, *Antonín Jan Václav Vokoun (Biografická sonda do českých dějin 18. století)*, Praha s. d.; Zuzana Hajzmanová, *Rozbor barokního textu z hlediska dobové normy. M. V. Štajer, Postila katolická*, Praha 1999; Vladimír Koblížek, *Jazyk česky psaných administrativních textů z 1. poloviny 18. století*, Praha 2002; Pavel Kosek, *Spojovací prostředky v češtině období baroka*, Ostrava 2002; týž, *Stylový a jazykový rozbor kázání Damascena Marka*, Brno 1995; Ondřej Koupil, *Překlad části Rosovy Čechořečnosti s úvodem a komentářem*, Praha 1996; Jan Kvapil, *Ze zahrádky do Zahrady aneb Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu (utváření modlitební knihy barokního typu)*, Ústí nad Labem 2001; Jaromír Linda, *Historia urbis Plsnae a Jan Tanner*, Plzeň 1993; Jan Linka, *Český překlad životů svatých Petra Skargy aneb Tvorba Šebestiána Vojtěcha Scipiona*, Varšava 1998; Jan Linka, Jan Kvapil (eds.), Nitsch D.: *Hodinky zlaté Bohmila na způsob hodinek o lásce Boží*, Praha s. d.; Radek Lunga, *Kapitoly ze života kněze a kazatele Ondřeje de Waldta (1683–1752)*, Praha s. d.; Pavel Mareš, *Staré paměti kutnohorské Jana Kořínka v dvojím vydání*, Praha 2002; Daniel Nečas, *Jazykový a lingvo-literární rozbor Postily Matěje Václava Šteyera*, Praha s. d.; Filip Outrata, *Vavřinec Benedikt Nudožerský jako kulturní typ*, Praha 1999. Většina uvedených studií je ovšem dnes přístupná v elektronické podobě, případně v archivech jednotlivých fakult a univerzit.

Poměrně početně jsou mezi materiály k raně novověké literatuře zastoupeny také tisky. Týká se to jak xerokopii a výjimečně i separátů některých tiskem vydaných Stichových prací, tak i novinových výtisků se Stichovými popularizačními články, v nichž se někdy raně novověké literatuře přímo věnuje (například o Antonínu Koniášovi nebo o vydání Kalistova *Století andělů a dáblů*), nebo se jí alespoň částečně dotýká (*Kopací míč Jungmann*) (Stich 25b; 81a). Tisky tohoto typu nemají pro budoucí badatele zásadní význam, i v tomto případě platí, že naprostá většina Stichových tištěných prací je dnes dobře dosažitelná elektronicky. Pozoruhodná je edice železnobrodských pašijových her z 18. století od Romana Schmidta, kterou Alexandr Stich v roce 2000 lektoroval (Stich 88a). V kartonech 28, 51, 83, 85, 89 a 98 je uloženo velké množství separátů věnovaných barokní literatuře a kultuře, které dostával Stich od svých kolegů a přátel (práce Josefa Hanzala, Kláry Homerové, Michaely Horákové, Milana Kopeckého, Karla Kučery, Jana Kumpery, Jiřího Mikulce, Jaromíra Lindy, Julie Novákové, Václava Petrboka, Eduarda Petřů, Jaroslava Poráka, Martina Svatoše, Josefa Vintra a mnoha dalších).

Fotografií není ve fondu uloženo mnoho, nicméně ty, které jsou věnovány starší literatuře, dobře dokládají Stichovy zájmy v osmdesátých a devadesátých letech. Asi nejcněnější jsou fotokopie dobového, nikdy nepublikovaného českého překladu části Tannerových dějin města Plzně, které Stichovi dodal jako přílohu ke své studii Jaromír Linda (Stich 71;103). Za zmínku stojí i fotokopie svatobernardských kázání z kláštera v Plasích, xerokopie tří rukopisů Štěpána Lautschka z Banské Štiavnice, Vodňanského tisku *Theatrum mundi*, *Gramatiky české* Matouše Benešovského, Manniho *Věčného pekelného žaláře*

a fotokopie Pitrova rukopisu *Původ a začátek křížové cesty* (většina zmíněných fotokopií opět pochází od Jaromíra Lindy a souvisí s vesměs nerealizovanými snahami obou badatelů) (Stich 22a; 81b; 31a). O Stichově zájmu o období přelomu baroka a raného obrození svědčí fotokopie části postily Leopolda Fabritia *Mravná naučení na všechny veřejné neděle* z roku 1761 s připojenými fotokopiemi edičního pokusu Ignáce Bečáka z let 1886–1887 (promluva na druhou neděli po Devětníku). Alexandr Stich si na fotokopie tisku z 19. století poněkud netradičně vpisoval korektury, které reagují na razantní Bečákovu modernizaci textu, takže je možné uvažovat o zařazení této složky při zpracování fondu též mezi rukopisy vlastní (Stich 88b).

Nejcennější pro poznání Stichova pohledu na raně novověkou literaturu je pochopitelně oddíl rukopisů vlastních (v nezpracovaném fondu dosud samostatně nevyčleněný). Nalezneme zde většinu jím publikovaných studií a článků, mnohdy hned v několika verzích. Bohatě jsou zastoupeny zejména přípravné materiály a první verze textů k tematice mdloby, krvavého potu, rytířství (*rytěřování*), prsů, laktace, lebky, studie *Magnet a pelikán*, různé verze Kořínkových *Starých pamětí kutnohorských*, přípravných materiálů a prvních verzí textů k osobnosti a dílu Josefa Bonaventury Pitra i k připravovaným a nakonec v celku nepublikovaným studiím o Josefu Mirovitu Královi a o tematice pomsty (Stich 25a; 54). Výjimečně se z poznámek dozvídáme bližší souvislosti práce s textem, např. na jedné z posledních verzí Kořínkových *Starých pamětí* je u rejstříku připsáno (zřejmě rukou Radka Lungy): „Kolace s originálem se Stichem 7. 8. 1998 v Prádle v hospodě“ (Stich 47, 1). Zejména v kartonu 22 nalezneme i klasická rukopisná excerpta, především z Kochemova *Velikého života*, z *Nebekliče*, z anonymní *Země dobré*, z kazatelů Řehoře Tučka a Františka Matouše Kruma, z Balbínova *Života svatého Jana Nepomuckého*, z *Kazatele domovního* Jana Konečného, z Tannerova *Života a ctností P. Albrechta Chánovského*, z Třanovského kancionálu, z Koniášovy *Cithary Nového zákona*, z kramářských písní, ale i z Kalistovy edice *Z legend českého baroka* (Stich 22b). Získáváme tak alespoň částečný přehled o pobělohorských dílech, kterým Stich věnoval zásadnější pozornost. Zda uvedené Stichovy rukopisy o raně novověké literatuře vytvoří po zpracování fondu jeden celek, není jisté, záleží na budoucím zpracovateli, zda v oddíle rukopisů vlastních vyčlení či nevyčlení tematické celky, nebo jen seřadí rukopisy bez ohledu na tematiku abecedně dle názvů, případně zda bude některé první verze rukopisů pokládat za pracovní materiály a zařadí je podle zásad pro zpracování osobních fondů až na konec oddílu rukopisů vlastních.

Z hlediska doby vzniku jsou všechny materiály k raně novověké literatuře ve Stichově fondu zastoupeny značně asymetricky, ty nejstarší můžeme časově zařadit do osmdesátých let, naprostou většinu pak do posledních 10–12 let zůstavitelova života, z prvních let jeho badatelské práce tu není k ranému novověku vůbec nic. Jistě to není náhodné. Dle sdělení Jaroslava Meda neměl Stich ještě v šedesátých letech k pobělohorské literatuře žádný výraznější vztah. Situaci prý změnily až některé barokní tisky, kterými Med ve volnějších chvílích v sedmdesátých letech zásoboval svého přítele a bývalého spolužáka z fakulty. Vzpomínka zazněla až v listopadu roku 2016, vzhledem k nespolehlivosti lidské paměti mohla být poněkud upravená či časově posunutá. Ať už se Alexandr Stich k barokní literatuře dostal jakkoli, na počátku osmdesátých let uvedl svému bývalému učiteli, tehdy již vážně nemocnému Janu Blahoslavu Čapkovi, na otázku, čemu by se chtěl v dalších letech věnovat, právě problematiku jazyka a literatury středního období. Prý se

to tehdy u Čapka nesetkalo s příliš kladnou odezvou. I tuto informaci ovšem mám jen z ústního podání, Alexandr Stich se o posledním setkání s jedním ze svých učitelů zmínil v květnu 2001 v jedné z pražských restaurací.

Hlavní Stichova pozornost jednoznačně směřovala k vazbám mezi světem barokní literatury a literaturou, případně jazykem národního obrození. Sám o tom píše ve studii *Rytíř (a loutna)*, vzniklé již roku 1985 pro konferenci *Kultura šporkovského prostředí a její vyznění*, že se svým příspěvkem chce dotknout některých velice závažných a podstatných otázek, kterými je spoluurčováno naše nazírání na literaturu a širě kulturu předobrozeneského období. A formuluje dvě klíčové otázky:

1. Je česká literatura zcela diskontinuítní, tj. zeje mezi literaturou novou, formovanou obrozením, a literaturou starší propast, vývojový hiát, nebo je literární realita složitější, diferencovanější, a můžeme tu shledat i závažné prvky navazování a tvůrčího vyrovnávání se? [...]
2. Je česká kultura zvláště 18. století zcela anomální, nevyvážená v tom, že na jedné straně se bouřlivě a plodně rozvíjela umění neverbální, hudba a výtvarné umění i architektura, a na druhé straně absentovala kultura slovesná (vyjímajíc snad anonymní slovesnou tvorbu folklorní) – a že tedy ona umění neslovesná neměla žádný pandán literární, s nímž by byla v kontaktu, jemuž by dávala podněty, popřípadě z něho podněty dostávala? (Stich 44, 1)

Odpovědi na tyto dvě otázky jsou úzce spojeny nejen se Stichovou studií o rytíři a rytěřování, ale i s jeho rozbory dalších motivů, jakými jsou již zčásti zmíněné lebka, magnet, pelikán, prsy, laktace, osten, střeva milosrdenství apod. Stich si záměrně vybírá příznačné, byť mnohdy poněkud exkluzivní motivy frekventované ve starší literatuře a sleduje jejich ztvárnění i fungování v literatuře pobělohorské doby a v době obrozené. Mnohdy záměrně dává přednost takovému motivu, který v osvícenství a v obrození absentuje (prsy, laktace) – a tak má příležitost sledovat jeho dočasný zánik, případně získává podněty k tomu, aby některá obtížně zařaditelná díla přiřadil buď k pozdnímu baroku, nebo naopak k ranému obrození. Při výkladech ovšem směřuje k cílům značně širším a obecnějším, než je fungování jednoho motivu, v zásadě hledá odpovědi na výše uvedené otázky včetně mnoha dalších, s nimi souvisejících problémů. Mnohdy neodpovídá zcela jednoznačně, ale nakonec po důkladné analýze v případě první otázky opakovaně svědčí ve prospěch závažných prvků navazování a tvůrčího vyrovnávání se. Na druhou otázku v jednom aspektu nemusel dlouho hledat odpověď, už v osmdesátých letech nacházel v jazykově české literatuře (zejména homiletické) dostatek exkluzivních motivů i mimořádná díla hodnotou v řadě ohledů srovnatelná s předními díly barokního výtvarného umění nebo hudby. Určitou asymetrii či nevyváženost ve svých pracích ale českému literárnímu baroku přiznává, a to jak v porovnání s ostatní literární Evropou, tak s domácím výtvarným uměním. Tuto asymetrii shrnuje do čtyř bodů:

1. Redukce souboru tvůrčích osobností z hlediska jejich sociálního statusu (mezi českými pobělohorskými spisovateli zásadně chybí šlechta a až na vzácné výjimky i měšťané). Česká literatura je – jak často opakuje v popularizačních statích – v podstatě kněžská.
2. Redukce obce recipientů či konzumentů literárních děl (dle Sticha pouze část střední vrstvy [maloměstská] a část inteligence). Oproti tomu mezi recipienty výtvarných děl

náležely všechny vrstvy obyvatel, klíčovou roli v případě výtvarného umění sehrávala šlechta.

3. Redukce žánrová a tematická (velké rozdíly v porovnání s Polskem a Německem, u nás chybí světský román, velké drama, světská poezie erotická nebo společenská).
4. Redukce či takřka absence milostné poezie vyššího slohu (na rozdíl od Uher včetně Slovenska) (Stich 38a, 2).

Pokud se týká vývojového hiátu mezi barokem a obrozením, ve studii *Tři kapitoly o českém baroku* upozornil Stich, že s koncepcí baroka jako období, které počítá s prvky kontinuity českého vývoje, přišel již roku 1884 v próze *Sousedé* Alois Jirásek, jenž tak anticipoval koncepci baroka vypracovanou ve třicátých letech Kalistou, Vašicou a dalšími. Jirásek se tak ve Stichově pojetí stává mimořádnou osobností české prózy, na rozdíl od jiných alespoň v některých dílech nepopularizuje cizí myšlenky o české historii, ale tvoří svůj vlastní, osobitý obraz o ní (Stich 1981). K problematice se podrobněji a v souznění se Stichovým názorem vyjádřila v nedávné době Ivana Čornejová. Jiří Mikulec upozornil, že v *Temnu* Jirásek daleko více respektoval dobová apriorní schémata a černobílé kontrasty (Čornejová 2022; Mikulec 2022). Podíváme-li se ovšem na problém z širšího úhlu, pak Sticha přitahuje nejen Jiráskův pohled na pobělohorskou společnost, ale i druhý život českého baroka jako široký komplex problémů a proměn historického myšlení české společnosti 19. a 20. století. Svým způsobem je tento zájem přirozený a pochopitelný po tak dlouhém období, ve kterém byl literární barok zavrhován, případně marginalizován. Uvádím tu ovšem věci známé, vycházející z publikovaných prací, navíc je zmiňuji z prostorových důvodů značně stručně, a tedy zcela jistě i bez veškerých důležitých souvislostí.

Pozornost bezesporu zasluží Stichovy interdisciplinární přístupy, které se rozvinutě projevovaly zvláště v jeho pracích o literatuře středního období. Běžně se setkáváme s charakteristikou Stichových prací jako lingvoliterárních, přičemž autor využívá i metod běžných v historických vědách. To rozhodně nechci vyvracet. Zároveň v jeho studiích nacházíme i výrazné stopy sociologických přístupů, snad pod vlivem prací prof. Karla Krejčího (na kterého mimochodem občas rád vzpomínal a upozorňoval na rostoucí zájem o jeho dílo v devadesátých letech). Například ve studii o Šimonu Lomnickém a jeho *Kupidově střele* mj. poznamenává, „že plně odhalená erotická a sexuální tematika obvykle tak či onak reaguje na pocit společenské krize, na tušení, že člověk je společenskými poměry, tabu, příkazy chycen do pastí, spoután“. Podle Sticha tak z *Kupidovy střely* zaznívá „tušená předzvěst krachu stavovské společnosti“ (Stich 119a, 7). Podobně ve studii o prsech, laktaci a incestu píše o tom, jak pobělohorská literatura potvrzovala dané společenské uspořádání, ale zároveň velmi bedlivě pozorovala, zda se v této dané společenské struktuře vztahy nenarušují, zda se potřebná rovnováha nevychyluje zcela jednoznačně ve prospěch vrstev mocných a majetných (Stich 119b, 8). A mohl bych uvést další a další příklady.

V drobném příspěvku *Současná mladá česká barokistika* navrhl Stich čtyři body či požadavky, jejichž realizace by pro další budoucnost výzkumu jazyka a literatury raného novověku či střední doby byla žádoucí:

1. Vědecký slovník češtiny střední doby (1500–1770, resp. 1820).
2. Lexikon české literatury střední doby, případně celé starší literatury.
3. Výbor z české literatury střední doby, navazující na reprezentativní výběry staročeské.
4. Široce pojatá bibliografie literatury o češtině a písemnictví českých zemí v raném novověku (Stich 31b, 8).

Pokud je mi známo, ani jeden z uvedených bodů se nepodařilo v plné míře realizovat. Druhý bod úzce souvisel s výběrem jmenných hesel *Lexikonu české literatury*. V posledních svazcích se podařilo alespoň částečně tyto mezery vyplnit, mj. zásluhou Václava Petrboha. Třetí bod, reprezentativní antologie z raně novověké literatury, se projednával v září roku 2012 na otevřené schůzi (tzv. kulatém stole) staročeského oddělení Ústavu pro českou literaturu AV, příprava antologie byla prozatím zamítnuta s poukazem na nedostatečnou probádanost bohemikální literatury raného novověku. Snad pouze čtvrtý bod se v současnosti daří realizovat zásluhou téhož ústavu, ovšem v poněkud jinak koncipovaném rámci.

Méně známé Stichovy návrhy, zaměřené k potřebám a výběru čtenářských edic pobělohorské literatury, se snad podařilo realizovat podstatně lépe, byť ne v úplnosti. Sumární návrh nebyl, pokud vím, nikdy otištěn, není datován, ale protože v něm Stich uvádí ve své adrese ulici Lidových milicí (od roku 1990 opět Legerova), vznikl nejpozději v časném jaře 1990, ale pravděpodobněji v letech 1987, 1988 nebo 1989. Dochovaná kopie není adresována konkrétnímu nakladatelství, ve fondu je vložena mezi přípravný ediční materiál. Pod pracovním názvem *Pětkrát Bernard* se tu skrývá návrh na vydání čtyř v baroku jednotlivě vydaných svatobernardských kázání z Plas a jednoho kázání ze sbírky svátečních kázání, konkrétně je to *Sladký trojlístý jetel* Jiřího Jana Libertina z roku 1713, *Počestná hádka, pobožná vádka* od téhož autora z roku 1720, další Libertinův text nazvaný *Svatý jeden mnohonásobný* z roku 1721, dále slavné kázání Antonína Jana Vokouna *Roztrhaný šat svatého Bernarda*, vydané poprvé roku 1731 a ve druhém vydání 1754, a svatobernardské kázání dominikána Řehoře Tučka vyňaté z jeho sváteční postily z roku 1768. Jak Stich zdůrazňuje, uvedený soubor by se mohl stát podstatnou složkou širšího edičního záměru nově pojmut a vysvětlit proud domácí barokní česky psané prózy. Vedle edice homilií je třeba dle návrhu vydat i *Staré paměti kutnohorské* Jana Kořínka, o čemž prý v té době vážně uvažovalo nakladatelství Československý spisovatel, rozsáhlejší výbor z *Velikého života Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista* od Martina z Kochemu a anonymní *Zemi dobrou, to jest zemi českou*. K tomu Stich dodává:

Celá tato čtveřice by nepostrádala značnou čtenářskou přitažlivost pro vyspělé publikum, a zároveň by obsahovala i podněty odborné (pro pojímání jazykového a literárního vývoje v daném období, pro vytvoření materiálové základny k slovníku češtiny nové doby). (Stich 31c, bez paginace, vložený list)

Ve strojopisné podobě měl tehdy Stich takřka hotovou jak edici Vokouna, tak Tučkovo kázání a snad i první verzi Kořínka. Při zpětném pohledu není obtížné zjistit, že za uplynulá léta se podařilo vydat jak Kořínkovy *Staré paměti kutnohorské*, tak anonymní *Zemi dobrou*, Kochemův *Veliký život* byl vydán nikoliv ve výboru, ale v úplnosti, z Bernardovských kázání však novodobou tiskařskou čern spatřilo pouze Vokounovo kázání (v edici Martina Valáška) s vynikající studií Jiřího Homoláče, Kamily Karhanové a Terezy Hulíko-

vé, Libertin je sice relativně často zmiňován, ale uvedené texty dosud nevyšly (a dokonce nejsou dosud ani v databázi www.Knihopis.naskenovany), nymburský dominikán Řehoř Tuček stále patří mezi zapomenuté autory, a jeho poslední velká česká barokní postila tak stále představuje velkou badatelskou i ediční výzvu (Kořínek 2000; Země dobrá 1998; Kochem 2007; Vokoun 2003; Homoláč et al. 2003).

Stichovy úvahy o české kultuře a společnosti 17. a 18. století asi nejlépe dokládá nedatovaný poznámkový blok, popsáný na 48 stranách z větší části v hospodě U Černého vola (podle autorovy poznámky na s. 41). Zastavím se u tohoto textu poněkud déle, protože pokud je mi známo, nebyl publikovaný. Přestože Stich na začátku píše, že bude vycházet z kritérií jazykových, věnuje se českým kulturním dějinám daleko více z pohledu sociologie a historie než v jiných svých textech. Pro Sticha byly vždy důležité dobové paralely s jinými zeměmi a etniky žijícími v podobných podmínkách, i zde opakovaně srovnává české země s kulturním prostorem jazykově německým a polským.

Úvodem zdůrazňuje mocenské proměny po Bílé hoře. V letech 1620–1640 byla v jeho pohledu zlikvidována kulturotvorná společenská vrstva vycházející z měšťanského a mnohdy i z nižšího prostředí. Dobové české společnosti na rozdíl od Polska chybí dvůr, literárně tvůrčí šlechta a měšťané i interní kulturotvorné napětí, které v německých zemích dle Sticha obstarával neustálý kontakt a konflikt katolicismu a protestantství. Čechy si stejně jako Polsko v 17. století prošly rekatolizací. České etnikum stálo po roce 1621 mimo mocenské struktury, bylo zřejmě velice kulturně ctižádostivé, a tuto ctižádost vlilo do své kněžské inteligence. Ta se mohla opřít nejen o vrstvy neprivilégované, ale i o oslabenou inteligenci měšťskou. Tak se vývoj po Bílé hoře u nás ve srovnání s okolními zeměmi dál značně anomálně. Zatímco před rokem 1621 dominovala v tvořivé jazykově slovesné aktivitě světská inteligence vzešlá z utrakvistické univerzity za iniciativní pomoci bratrských vzdělavců, po roce 1621 se ujala této role katolická inteligence kněžská, zvláště řádová, prioritně jezuitská, mnohdy zdůrazňující svůj měšťanský původ.

Neprerušila kontakt s předchozí tvorbou nekatolickou ani s hodnotami vzniklými v emigraci, třebaže jejich ideové principy pochopitelně odmítala. Zvláštnost české situace v porovnání s poměry v zemích německých, v Polsku i Uhrách tkvěla v tom, že slovesně tvořivá aktivita se nesla bez intimního dotyku s vrcholnými mocenskými vrstvami světskými, stručně řečeno, přes velké výkony a zásluhy, které tyto vrstvy získaly ve sféře tvorby neslovesné, jejich podíl na kulturní tvorbě jazykově slovesné byl téměř nulový. A co je zvláště významné: sterilní zůstala tato vrstva obecně, tj. i v tvorbě jazykově německé, francouzské, italské, španělské, latinské. [...] Toto selhání moci vůči jazykově kulturní tvorbě země poškodilo obě strany – ještě K. Havlíček v letech 1848–50 se snažil tento stav změnit, leč marně. Je charakteristické, že velký politik Clam-Martinič byl v druhé polovině 19. století pouze spojenec Riegrův a staročechů, nikoli integrální součást českých politických skutků ve stylu Czartoryských, Esterházyů atd. (Stich 43, 42–45)

Přesahy do světa české společnosti 19. století zmíněné v závěru úryvku jsou pro Sticha typické, v kulturních a literárních dějinách 19. století se vždycky cítil poněkud jistěji, pokud to bylo možné, nikdy neopominul naznačit, jak problémy či specifika české pobělohorské společnosti přerůstají do 19. století, nebo se v nové době transformují.

Stichovy obavy z předčasné syntézy, která není podložena řadou analytických studií, se nejvíce projevíly při přípravě kapitol věnovaných baroku a obrození pro přehledovou

studii *Česká literatura od počátků k dnešku*. Jak známo, Stich se se svou kapitolou o barokní literatuře opozdil natolik, že redakce nakonec pověřila Jana Lehára, aby příslušnou kapitolu napsal sám, a následně ji připojila za Lehárovy kapitoly věnované středověké a humanistické literatuře. O Stichově váhání při psaní syntetizujících textů, byť asi v jiné souvislosti, svědčí mj. doslovný přepis Stichova vystoupení v Dobrši roku 1999, který ze zvukového záznamu pořídil Radek Lunga. Stich tehdy na konferenci zaměřené na osobnost a dílo O. F. de Waldta úvodem řekl:

Ráno tady říkal pan Křešnička, že to je pro takového člověka, který se tím nezabývá, taková doba nejasná, tajemná, nezfetelná. Já se přiznám, že v tomto jsem s ním vřele souhlasil, trápím už se jistou dobou tlustými skripty o tom období a pořád je nemůžu dopsat, poněvadž nevím. Nevím, vždycky už se mi něco zdá poměrně jasné, a pak zase se ukáže, že to zdaleka není tak jasné atd. (Stich 31d, 1)

Z připravovaného Stichova přehledového textu věnovaného pobělohorské literatuře se dochovaly jen fragmenty podkapitol nazvané *Biblický překlad a péče o jazyk*, *Nábožensko-vzdělávatelná literatura*, *Barokní kazatelská próza*, *Barokní divadelnost a barokní divadelnictví* a *Barokní dějepisectví a historická podání*. Je možné, že i výše zmíněný text z poznámkového bloku měl být částečně využit pro tuto kapitolu jako úvod do problematiky. Texty některých podkapitol jsou ve fondu zastoupeny ve dvou verzích, podkapitolu o kazatelství doplňují excerpta. Vše je vloženo do desek, na nichž vévodí jen strohý pracovní název *Baroko*. Marginálně text doprovázejí korektury psané Stichovým rukopisem, k nim jsou rukou Jana Lehára doplněny obsahové lektorské poznámky. V nich Stichovi naznačoval, že až příliš propojuje výklad o literatuře dané doby s její daleko pozdější recepcí, že postupuje nesystematicky apod. To pochopitelně ještě zvyšovalo Stichovu nejistotu ohledně výsledné podoby textu (Stich 38b).

Podkapitola *Biblický překlad a péče o jazyk* zřejmě není úplná. Po obecném úvodu Stich zdůrazňuje význam starších biblických překladů: uvádí, že vysoké jazykové úrovni *Bible kralické* si vážili i sami jezuitští autoři, v doplňujícím textu ovšem poznamenává, že při rekatolizačním procesu byla více využívána *Bible Melantrichova*. Následuje výklad o jazyku *Bible svatováclavské*, který je pro Sticha odrazovým můstkem k pasážím věnovaným dobovému zájmu o český jazyk. Na Sticha až mimořádně stručně je tu představen Štajerův *Žáček* a Konstancův *Brus jazyka českého*, relativně více prostoru tu snad dostala jen Rosova *Čechořečnost* se zdůrazněním barokního slavismu (a s malým přesahem až k Janu Kollárovi). Pouze v rukopisném náčrtu se dochoval relativně obsáhlý text o Jandytově *Grammatice* z roku 1704. Podobně stručný je text kapitoly o nábožensko-vzdělávatelné literatuře. Úvod je věnován tradici tohoto typu literárních děl v českém prostředí. Stich tu jen stručně zmínil jméno Jiřího Fera Plachého, ale zřejmě již nestačil doplnit nic bližšího, podobně heslovitě si tu poznamenal Jestřábského *Kazatele domáciho* z roku 1709. Zdůrazňuje množství děl zařaditelných do této skupiny, formou sondy představuje dvě pro čtenáře relativně dobře dostupná díla, Manniho-Štajerův *Věčný pekelný žalář* (kde zdůrazňuje středověkou tradici) a *Zlatý nebeský klíč* Martina z Kochemu. Stručně pak zmínil modlitební knížky náboženských bratrstev, z nich pro velmi stručné představení vybral *Vítězoslavnou Judit* od Josefa Bonaventury Pitra. Závěrem zmiňuje kontinuitu modlitebních knih až do obrozenecké doby včetně vzniku nových obrozeneckých sbírek

modliteb (M. D. Rettigová). O zobecnění se v uvedených dvou podkapitolách pokouší spíš výjimečně, zobecňující pasáže snad měly vzniknout v druhé etapě příprav.

Poněkud propracovanější jsou zbývající texty určené do syntézy. Podkapitolu nazvanou *Barokní kazatelská próza začíná slovy*:

Pro dnešního člověka je dost obtížné vžít se do kulturní situace, kdy byl právě tento žánr pokládán za nejdůležitější, nejmávanější a nejpřitažlivější literární útvar. V barokním období však tomu bylo právě tak. „Vymyšlené“ příběhy a příhody neexistujících osob byly pokládány za čtení vhodné pro nedospělé a pro lidi bez závažnějších životních zájmů a záměrů, zatímco kazatelská próza uspokojovala potřebu přemítat o životě, hledat jeho hlouběji ukrytou podstatu a čerpat posilu i útěchu pro těžké životní chvíle. (Stich 38b, 1)

Tento pozoruhodně zformulovaný úvod odpovídal tehdejšímu stavu poznání české homiletiky, dnes jsme dospěli k závěru, že naprostá většina postil nevnikala jako četba určená lidovým čtenářům, ale jako návod pro kolegy méně zkušené a příliš zaměstnané, lidovou četbou se mnohé náročnější postily stávaly až v době 19. století, tedy v období, které Stich znal podstatně lépe a kde se toto čtenářství dá daleko zřetelněji zachytit. Kázání Stich rozděluje na texty vykládající perikopu, na výklady věroučných a morálních problémů (dnes bychom řekli tematická kázání) a na kázání vycházející z životů svatých, z hlediska rozsahu rozlišuje nedělní a sváteční postily a jednotlivě vydaná kázání. Zmiňuje pečlivé a náročné přípravy barokních kazatelských textů, jejich úpravy pro tisk i případy, kdy texty nebyly nikdy předneseny a získaly jen podobu tištěnou. Některá kázání představuje jako typické ukázky barokního gongorismu a marinismu (dnes bychom je označili jako konceptuální kázání, případně tematická kázání s konceptuálními prvky), zdůrazňuje vazby na starší kazatelskou tradici včetně Husa a Rokycany. Stručně zmiňuje strukturu jednotlivých promluv a vysvětluje význam, původ a způsob užití exempl. Poněkud problematicky poukazuje i na význam životních zkušeností pro jejich podobu, jak dnes víme, tyto memoráty sehrávaly v 17. a v první polovině 18. století jen minimální roli. Stručně se věnuje i jazykové stránce kázání, některá dlouhá souvětí navazují na tradice humanistické češtiny, jiné texty užívají živý, mluvený jazyk své doby, dobová přísloví, jazykové hříčky, obrazná pojmenování i složitě budované obrazové komplexy, vysvětluje i pojem barokní emblém. Uvědomuje si, že text je určen především středoškolákům a laickým zájemcům o literaturu, proto se záměrně vyhýbá obtížnějším termínům, a pokud je použije, vzápětí je většinou vysvětlí. Závěrem poznamenává, že česká kazatelská próza vznikla a rozvíjela se v kontaktu s literárním děním v jiných jazycích, především v latině a němčině, přitom kazatelé „dokázali svým dílům vtisknout ráz typicky český obsahem, literární a jazykovou atmosférou i zaměřením“ (Stich 38b, 4). V dalším textu chtěl uvést několik typických příkladů postil i jednotlivě vydaných kázání. Z připojených poznámek se zdá, že mezi vybranými měli být kazatelé Bohumír Hynek Josef Bilovský, Ondřej František de Waldt, František Matouš Krum, Antonín Jarolím Dvořák z Boru a Tomáš Xaver Laštovka, tedy vesměs autoři, jejichž díla byla dostupná (byť někdy obtížně) v novodobých edicích.

Asi nepřekvapí, že podkapitolu *Barokní divadelnost a barokní divadelnictví* uvedl Stich odkazem na svůj oblíbený úryvek z Kochemova *Velikého života*, ve kterém Ježíš po svém nanebevstoupení předvede Otci své působení a smrt v pozemském světě jako velkole-

pé představení. Divadelnost podle Sticha provázela lidský život všech vrstev společnosti od počátku do konce, pronikala církevní život, státní a veřejné děje, školní vyučování i každodenní život chudých lidí v zapadlých městečkách a vsích. Nebyl by to Stich, aby na tomto místě nepřipomněl Jiráskovo *Temno*, zahájené slavností korunovace Karla VI. a ukončené pražskými slavnostmi při kanonizaci Jana Nepomuckého, tedy zarámované slavnostmi s divadelními prvky. Divadelní rámec měly ve Stichově výkladu i kázání, misie, procesí, poutě, křížové cesty; i prostí lidé vkládali divadelní prvky do významných okamžiků svého života. Zároveň se u nás rozvíjelo vlastní divadelnictví, i když jen v některých oblastech. Nejenže v Čechách zcela chybí dvorské divadlo, ale i takové šlechtické scény, které by dávaly podněty literatuře psané česky, chybí osobnosti dramatiků, jaké má dobová literatura španělská nebo francouzská; šlechtické vrstvy uspokojovaly své potřeby v tomto směru v latině, němčině a v italštině. O to větší důraz klade Stich na školské divadlo, které v jeho výkladu vyrůstá ze starších domácích tradic. Zmiňuje náměty školských her, jejich pedagogický význam i využití ve světě domácím katolickém i protestantském. V duchu poznatků z konce 20. století poznamenává, že texty školských her máme k dispozici většinou jen v synopsích. Stranou nemohl ponechat lidové divadlo, z něj stručně zmiňuje Václava Františka Kocmánka, *Komedii o turecký vojně* a *Selskou rebelii*, následuje výčet dalších her včetně *Rakovnické hry vánoční*, dorotských her a hry o sv. Janu Nepomuckém. U lidového divadla chybí jakékoliv zobecnění, snad jej ještě autor chtěl doplnit. Z profesionálního divadla se stručně věnuje zahraničním kočovným společnostem italským, anglickým a německým, italské *commedii dell'arte* s typizovanými figurami a divadlu V Kotcích jako první stálé divadelní scéně s vlastní budovou a zařízením. Tak se dostává až k prvním jazykově českým obrozenským či osvícenským hrám, ke *Knížeti Honzíkov*i a k opeře *Zamilovaný ponocný*. V závěru této kapitoly se zcela výjimečně (alespoň pokud se týká dochovaných textů) dostává i na Slovensko, zdůrazňuje starší dramatiky původem ze Slovenska (Kyrmezer, Tesák Mošovský) i skutečnost, že díla dramatiků ze Slovenska z přelomu 18. a 19. století se dochovala jen v rukopisných sbornících.

Podkapitola *Barokní dějepisectví a historické vyprávění* je sice materiálově bohatá, zůstala však nejen nedokončena, ale na rozdíl od dalších podkapitol se nachází i ve vzájemně nepropojených fragmentech. Úvodem Stich vysvětluje, že dějepisná literatura byla ve starším období součástí té literatury, kterou dnes nazýváme krásnou, tedy že historický materiál v těchto textech není zpracováván co nejpřesnější vědeckou kritickou metodou, ale že je vlastně odrazovým můstkem pro účinný literární výkon, jehož nezbytnou součástí jsou i postupy umělecké a řečnické prózy. Poznamenává, že hlavním zdrojem informací a uctívaným zdrojem inspirace byla v tomto období stále *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan. Česká dějepisná literatura tohoto období musí reagovat na opakované útoky z katolického západu, „který líčil Čechy jako národ mimořádně silně zasažený duchem kacířství, a proto i mravně podezřelý a zkažený. Proto má česká dějepisná literatura té doby v sobě mnoho prvků obranných, apologetických, a zároveň oslavných, panegyrických“ (Stich 38b, 1). Autory dějepisných prací charakterizuje především generačně, narodili se v prvních letech po stavovském povstání a tvořili v druhé polovině 17. století. Spojuje je absolutní, nekritické odsuzování husitství a domácího protestantství, tradice hledají v počátcích českého křesťanství a v době Karlově. V dalších fragmentech textu píše o Balbínově *Rozpravě* jako o díle historickém a zároveň umělec-

kém a publicistickém, jež „dosahuje zvlášť silného účínu tam, kde se mění v osobní projev řečnického slohu, který se blíží starozákonním textům proroků, lkajících nad úpadkem doby a volajících, aby se lidé vzpamatovali a postavili se proti nebezpečím, která ohrožují je i budoucí generace“ (Stich 38b, bez paginace). Bohužel tu není ani slovo o rané novověkých obranách v literatuře italské, francouzské a německé, snad je sem chtěl Stich později doplnit. O ostatním Balbínově díle se Stich vyjádřil jen velmi stručně. Naprostým torzem zůstala pasáž o Tomáši Janu Pešinovi. Jiřího (Georga) Krugera pak připomněl především pověstí o Hostýnu a Jaroslavu ze Šternberka, s tím Stich opět spojil exkurz do literatury obrozenské (*Rukopis královédvorský*, Lindovo drama *Jaroslav ze Šternberka*). Jistě nepřekvapí, že v této kapitole věnoval pozornost i barokním dějinám měst, jednak Tannerovým dějinám města Plzně, u kterých zdůrazňuje autorovu tendenci ukázat, že Plzeň je druhé nejdůležitější město království, jednak – a především – Kořínkovým *Starým pamětím kutnohorským*. Stručně se zabývá Kořínkovými prameny a zdroji i jeho osobními zkušenostmi z dolů a znalostmi hornického slangu. Relativně dost prostoru věnuje autorovým aktuálním společenským a politickým tendencím, stejně jako Balbín i Kořínek chválí tvořivost a kulturnost českého předbělohorského měšťanstva (a zapomíná na jejich nekatolickou religiozitu), naopak ve své době spatřuje Kořínek pokles, únavu, selhání. Pro Sticha muselo být nesmírně složité vybrat ze všech informací, které o Kořínkovi a jeho literárním díle měl, text do víceméně vymezených dvou odstavců. Ve fragmentech textů pak ještě nalezneme jména Jana Florianana Hammerschmidta a Jana Jiřího Středovského.

Stichovy texty určené do syntézy *Česká literatura od počátků k dnešku* můžeme jen těžko posuzovat a hodnotit jak z hlediska koncepce, tak z hlediska úplnosti a proporčnosti výkladu, máme k dispozici skutečně jen fragmenty. I z těchto úlomků je ale jasné, že by tato kapitola – přes všechny problémy a některé rychle zastarávající údaje – byla napsána méně tradičně, že by se daleko méně než výsledná verze z pera Jana Lehára přibližovala akademickým *Dějinám české literatury* či syntéze Zdeňky Tiché, tj. více pozornosti by dostaly žánry v předchozích syntézách opomíjené, pravděpodobně by se – na rozdíl od Lehára – Stich vyhnul neproporčnímu důrazu na dílo J. A. Komenského (Lehár et al. 1998, 125–148; Tichá 1984, 228–279; Hrabák et al. 1959, 455–492). Každopádně i zárodky Stichova textu jasně dokládají, že by jeho kapitola o barokní literatuře nebyla zdaleka tak stručná jako výsledná Lehárova. Stichova nejistota je ovšem pochopitelná, dobře znal jen několik vybraných děl, zejména ta, která tiskem vyšla v nové době, z nichž mnohé lektoroval či doplňoval doslovy či předmluvami. Široce koncipovaný průzkum dalších literárních pramenů nebyl ve Stichových tehdejších časových možnostech.

Další nepublikovaný text bez názvu, s incipitem *Slovem literát*, vznikl v samém konci Stichova života (na rubech listů jsou materiály z jednání rektorátu Univerzity Karlovy z léta 2002, Stich je využil nejdříve na podzim 2002, možná na přelomu let 2002–2003). Autor se v něm pokusil zachytit osudy a životní specifika literárních tvůrců v období humanismu a baroka. Studie je zjevně nedokončená a vzhledem k tomu i neproporční, z celkových 16 stran úvod zahrnuje 2 strany, předbělohorské období 11 stran, fragment baroka 3 strany. Text byl s největší pravděpodobností určen do kolektivní monografie *Člověk českého raného novověku* (Člověk 2007). Kapitulu o literátovi jsem nakonec na pokyn editorů zpracoval já, aniž bych tušil, že byla původně zadána Alexandru Stichovi a že existuje nedokončená pracovní verze jeho textu (Stich 38c).

V úvodu se Stich věnuje samotnému pojmu literát, jehož existenci v plném významu slova rozporuje pro pobělohorské období, přiznává mu určitou platnost až pro druhou polovinu 18. století (profesoři Karlovy univerzity Karl Heinrich Seibt a August Gottlieb Meissner, Václav Matěj Kramerius a jeho okruh), případně pro období 16. a začátku 17. století. Zdůrazňuje, že předbělohorské absolventy univerzity čekala buď kněžská služba, nebo výuka na partikulárních školách, odkud ovšem díky sňatkům s bohatými měšťskými dcerami pronikali do vyšších stavovských struktur. K literátskosti té doby přispěla i druhá skupina předbělohorských vzdělanců, kteří se přiblížili ideálu univerzální evropské vzdělanosti, jejímž svorníkem měla být renovovaná klasická latina. Tyto snahy souvisely s vznikem a rozvojem knihtisku, a ten dál ovlivnil nejen tvůrce textů, ale zaměstnal i lidi literárně informované, překládající, redigující, korigující. Tato skupina přetrvávala na rozdíl od skupin uvedených výše bělohorský zlom a stávala se v následujícím období i předmětem odborné lingvistické péče (tištěné gramatiky). V dalším textu využívá Stich metody sondy, snaží se, jak píše, „z masy sociologicky stejnorodých, přitom však existenciálně individualizovaných bytostí vyvolit tři lidské osudy jakožto představitelské“ (Stich 38c, 5). Jako příklady vybírá Bartoloměje Paprockého z Hlohol jako tvůrce solitéra, Daniela Adama z Veleslavína jako spisovatele a tiskařského podnikatele a Václava Šturma jako polemika a rétorika – a každého představí krátkým medailonem. Českobratrské autory uvede jako společenství literátů převážně kněžských – a v tom jsou do určité míry reprezentanty doby následující (byť v ní byli donuceni k emigraci). Pro předbělohorské literáty je dle Sticha typická snaha překročit úzké hranice země a jazyka, zdůrazňuje jejich snahy o spojení s evropskými, zvláště středoevropskými intelektuály. S tím souvisí vlivy německých luteránských intelektuálů první a druhé generace na české prostředí.

V případě pobělohorského literáta se Stich odvolává na Václava Černého a jeho výklad o generační periodizaci českého baroka (Černý 1996). Opět zdůrazní nulovou literární potenci šlechty (posledními píšícími šlechtickými spisovateli jsou ve Stichově výkladu Vilém Slavata a Jindřich Hýzle z Chodů) a minimální literární snahy měšťanské, jako výjimku připomíná Adama Václava Michnu z Otradovic. Zdůrazňuje Václava Jana Rosu, jenž prý čeká na rozpoznání a uznání jako jediný český literát raného novověku, „který se povznesl k velké české umělé milostné poezii vysokého sluhu“ (Stich 38c, 15). Text uprostřed věty končí, barokním literátům chtěl Stich s největší pravděpodobností věnovat alespoň srovnatelnou pozornost jako autorům předbělohorským.

Alexandr Stich v mnoha ohledech dobře předznamenal další vývoj literárněhistorického bádání pobělohorského období, koneckonců tyto badatelské snahy sám ovlivnil směřováním svých žáků a přátel. Byl ale nejspíš až příliš velký optimista ve věci zájmu širší veřejnosti o barokní (nebo třeba i obrozenskou) literaturu a kulturu, snad až příliš automaticky předpokládal, že kulturně vyspělá česká společnost bude i nadále sledovat alespoň popularizační diskuze, kupovat si a číst čtenářské edice nejvýznamnějších děl a uvažovat o nich. Naše společnost však postupně podléhala tlaku tržních mechanismů a zajímala se stále víc jen o otázky současnosti a nedávné minulosti, navíc velmi často v úhlu pohledu, který si nechala vnutit zpolitizovanými médii. Určité proměny společnosti na přelomu století ale Stich nemohl nevidět. V článku *Co dělat s nepohodlnou minulostí?* upozorňuje na rozhodnutí městské rady jihočeského Velešína zlikvidovat areál rodného domu Josefa Kamarýta. Demokraticky zvolená městská rada tak navázala na likvidační praxi komunisty vedených MěNV a ONV z časů předlistopadových. Proto

Stich navrhl, aby všichni tito vládcové obcí, okresů a krajů dostali šanci na nesmrtelnost v podobě zmínek v odborných a dalších publikacích a slovnících, kde by jejich jména čněla v těsném sousedství jejich „zásluh“. A druhý návrh pana profesora: den, kdy padne Kamarytův rodný dům (z dnešního pohledu už dávno padl, destrukce jeho střešní krytiny proběhla 30. ledna 2001, tím byl prostorově rozbit historický prostor velešinského náměstí, místo domu bylo vybudováno parkoviště a kus parku), by měl parlament ČR na návrh některé státní instituce vyhlásit jako Památný den národní kulturní devastace. A každý rok v tento den by pak měly být veřejně vyhlášovány seznamy toho, co vzalo za své (Stich 38d, 3). Stich tehdy nebyl zdaleka jediný, kdo se veřejně proti tomuto kulturnímu barbarství postavil (Ouroda et al. v tisku). Nemusím zdůrazňovat, že uvedený návrh nikdy nebyl schválen a zřejmě ani podán, ovšem o potřebnosti takového památného dne není pochyb. I v tomto směru zůstaly názory prof. Sticha stále aktuální a inspiřující.

LITERATURA

a) Prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Alexandr Stich (číslo za jménem odkazuje ke kartonu, ve kterém je uvedený rukopis v současnosti uložen):

- Stich 22a. Vodňanský, N.: *Theatrum mundi minoris*; Benešovský, M.: *Grammatica Bohemica*; Man-
ní, G. B.: *Věčný pekelný žalář*. Fotografie.
Stich 22b. *Různá excerpta*. Rukopisy vlastní.
Stich 25a. *Definít. Kořínek*. Rukopisy vlastní.
Stich 25b. Následující velikonoční text. *Literární noviny* 8. 4. 1993. Tisky a výstřižky.
Stich 31a. Pitr, B.: *Původ a počátek křížové cesty v chrámu blahoslavené Boží Rodičky Marie Panny pod
titulem Nanebevzetí*; Vokoun A. J. V.: *Pulchri gressus in calceamentis filiae principis*. Fotografie.
Stich 31b. *Současná mladá česká barokistika (informační přehled)*. Rukopisy vlastní.
Stich 31c. *Vokoun, Tuček (texty)*. Rukopisy vlastní.
Stich 31d. *Pečený Vokoun na stříbrné míse*. Přepis ze zvukového záznamu zachyceného 18. 10. 1999
R. Lungou. Rukopisy vlastní.
Stich 38a. *Jazyková kultura českého baroka jakožto fenomén obecně kulturní*. Rukopisy vlastní.
Stich 38b. *Baroko*. Rukopisy vlastní.
Stich 38c. „*Slovem literát...*“. Rukopisy vlastní.
Stich 38d. *Co dělat s nepohodlnou minulostí?* Rukopisy vlastní.
Stich 43. *Rukopis o baroku*. Rukopisy vlastní.
Stich 44. *Rytíř (a loutna)*. Rukopisy vlastní.
Stich 47. *Kořínek text*. Rejstřík slov horničných. Rukopisy vlastní.
Stich 54. *Pomsta. Barok-Obrození*. J. M. Král. Rukopisy vlastní.
Stich 71. Tanner J.: *Epitome historica rerum civitatis Plsnae in Bohemia*. Fotografie.
Stich 81a. Kopací míč Jungmann. *Literární noviny* 28. 8. 1996; O andělech a ďáblech v baroku i v nás.
Lidové noviny 21. 1. 1995. Tisky a výstřižky.
Stich 81b. Lautschek S.: *Historie kratochvilná o jednom sedlském pacholku*; týž: *Historické vyprávění jedné
pamětihodné věci*; týž: *Znovu složené písně kratochvilné*. Fotografie.
Stich 88a. *Theatrum passionale. Železnobrodská pašijová hra 1752–1791*. Ed. R. Schmidt. Jablonec nad
Nisou: Státní okresní archiv.
Stich 88b. Fabritius L.: *Mravná naučení na všechny veřejné neděle a na den posvěcení chrámu Páně*.
Ed. I. Bečák (druhá neděle po Devítínku). Fotografie.
Stich 103. Tanner J.: *Epitome historica rerum civitatis Plsnae in Bohemia*. Fotografie.

Stich 119a. *Šimon Lomnický z Budče a incest*. Rukopisy vlastní.

Stich 119b. *Prsy, laktace, incest*. Rukopisy vlastní.

b) Odborná literatura a tištěné prameny

Černý, V. 1996. Generační periodizace českého baroka. In V. Černý. *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, ed. J. Višková, 263–354. Praha: Mladá fronta.

Člověk 2007. *Člověk českého raného novověku*, ed. V. Bůžek a P. Král. Praha: Argo.

Čornejová, I. 2022. Alexandr Stich a „jeho“ Jirásek. *Marginalia historica* 13 (1): 9–18.

Homoláč, J. et al. 2003. Roztrhaný šat svatého Bernarda. *Listy filologické* 126 (3–4): 188–227.

Hrabák, J. et al. 1959. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

Kochem, M. 2007. *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejmilejší matky Marie Panny, jakož i všech jejích krevních přátel Syna Božího [...]*, ed. M. Sládek et al. Praha: Argo.

Kořínek, J. 2000. *Staré paměti kutnohorské*, ed. A. Stich a R. Lunga. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Lehár, J. et al. 1998. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Mikulec, J. 2022. Pobělohorská historická traumata a Jiráskovo Temno. *Marginalia historica* 13 (1): 55–66.

Ouroda, V. et al. V tisku. *Osudy rodného domu J. V. Kamarýta ve Velešíně*. In *Život a dílo J. V. Kamarýta*. České Budějovice: Jihočeské muzeum.

Sládek, M. 2014. Na okraj písemné pozůstalosti Alexandra Sticha aneb Posmrtné cestování pana profesora. *AUC Philologica* 2014 (3 – *Slavica Pragensia* XLII): 21–28.

Stich, A. 1981. Tři kapitoly o českém baroku. 1. K Jiráskovu pojetí českého baroka. *Wiener slavistischer Almanach* 8: 187–244.

Tichá, Z. 1984. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama.

Vokoun, A. J. 2003. Roztrhaný šat svatého Bernarda, ed. M. Valášek. *Listy filologické* 126 (3–4): 254–284.

Země 1998. *Země dobrá, to jest země česká*, ed. L. Medová a I. Kučerová. Brno: Atlantis.

c) Elektronické zdroje

Databáze Knihopis: https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS

doc. PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Památník národního písemnictví Praha, Literární archiv

milos.sladek@seznam.cz

OD ŠTYLISTICKÝCH REFLEXIÍ K. HAUSENBLASA K REFLEXIÁM O INKLUZÍVNOSTI ŠTÝLU A ŠTYLISTIKY PRE SOCIETU DIGITÁLNEJ ÉRY*

OLGA ORGOŇOVÁ – ALENA BOHUNICKÁ

ABSTRACT

From the stylistic reflections of K. Hausenblas to reflections on the inclusiveness of style and stylistics for the digital era society

In the study we reflect the impulses from the work of the Czech stylist K. Hausenblas (1923–2003). In continuity with his stylistic ideas about the variability of ways of constructing discourses in a national language based on the principle of unity in multiplicity, we reflect the concurrent and subsequent thoughts about the pragmatization of stylistics (e.g. in the optics of J. Kořenský or J. Hoffmannová), as well as thoughts about the interactivity of dialogues as presented by J. Kraus, and in the pragmatized concept of communication of Schulz von Thun, enriched by the ideas of J. Dolník. Hausenblas's ideas about expression style and the variability of its forms with the use of the “offer” of the whole national language are consistent with our ideas about the **communicative style** of the 21st century as a mode of flexible verbal and nonverbal, culturally and contextually anchored behaviour. After outlining how the focus of theoretical interest after the communicative-pragmatic turn in stylistics shifts from the compositional aspect and the process of speech production to the socio-cognitive aspect, we profile the framing contours of inclusive stylistics in the service of the civil society of the digital era.

Keywords: structuralism in stylistics; functional styles; expression style; pragmatization of stylistics; communicative style; inclusive stylistics

1. Úvod

Pri uchopovaní odkazu významného českého štylistika druhej polovice 20. storočia K. Hausenblasa interpret nepatriaci do jeho doby či domáceho lingvistického kontextu má apriórne zjednodušené očakávanie, že jeho dielo bude dôsledným „descendentom“ originálneho českého štrukturalistického metodologického podhubia doby. To ale nie je celkom výstižné konštatovanie. Hausenblasov vklad do (nielen českej) štylistiky je v skutočnosti pomyselnou mysliteľskou špirálou nevtieravo prekračujúcou limity štrukturalizmu zahĺbeného do organizácie jazykového „nástroja“. Jeho idey vo viacerých

* Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-22-0275 Inkluzívna štylistika.

aspektoch prenikajú za hranice jazykových abstrakcií a smerujú k ľudským egám, resp. k societe, teda k tým, čo používajú jazyk sólovo či v interakcii (ako to rozvineme nižšie). V nasledujúcich postrechoch budeme venovať osobitnú pozornosť vybraným pragmatizujúcim myšlienkam o štyle a štylistike z diela K. Hausenblasa, ktoré sa stali inšpiráciou pre naše vlastné štylistické úvahy.

2. Pragmatické impulzy zo štylistických prác K. Hausenblasa

Jedným z pozoruhodných impulzov K. Hausenblasa je hneď jeho ponímanie jazykového štýlu ako veci výstavby jazykového prejavu. Štýl totiž spája primárne s aktmi a výsledkami jazykovej komunikácie v dorozumievacej praxi (Hausenblas 1962, 189). K. Hausenblas pritom vychádza zo širšieho chápania štýlu nielen v jazyku, ale napríklad aj v oblasti odievania, športu, vo výtvarnom umení či architektúre. Pritom výstižne poukazuje na to, čo všetky tieto diferencované hľadiská spája, a síce to, že ide o ľudskú činnosť. Toto činnostné chápanie sa napokon dá vnímať aj v názve monografie *Výstavba jazykových prejavů a styl* (Hausenblas 1972). Ako na to poukazuje aj P. Mareš v štúdiu *Jak Karel Hausenblas vymezoval styl. Cesty k precizaci pojmu*, K. Hausenblas vyzdvihuje integračnú funkciu štýlu ako princípu výstavby textu, ktorý spína určité časti do dynamickej jednoty. Pritom však dodáva, že ide o jednotu mnohotvárnou, zahŕňajúcu často aj asymetrie, disonancie a miesta, ktoré sa integrácii vzpierajú (podľa Mareša 2014, 87).

Podľa K. Hausenblasa je potrebná adekvátne diferencovaná a dynamická klasifikácia štýlov, lebo jazyk je nielen tvorený „čiastkovými systémami“ (fonologickým, morfológickým atď.) spisovného jazyka, ale aj koexistujúcimi variantmi, modifikáciami systému celého národného jazyka, ktorý umožňuje tvorbu neobmedzeného množstva textov diferencovaných prejavov – napísaných či hovorených (Hausenblas 1955, 1–15). Vysvetľuje to napríklad v súvisi s „prehreškom“ používania obecnej češtiny vo verejných prejavoch (napríklad v rozhovore s českým krasokorčuľiarom Pavlom Romanom¹), čo sa reálne deje, teda nemožno to vo vedeckej reflexii ignorovať (Hausenblas 1972, 35). Tiež konštatuje, že „styl je jev špecificky lidský“ (Hausenblas 1972, 41), tak ako to desaťročia konštatuje napríklad aj poľský štylistik S. Gajda (jeho slovami „štýl je ľudská štruktúra textu“ – najnovšie Gajda 2022, 7). Tým sa vracia k pôvodnému francúzskemu klasicistickému buffonovskému výroku „Štýl je človek sám“ – porov. J. Kraus (2008, 84) a aktuálne aj viaceré priamo francúzske pramene.²

Na inom mieste si všímame, ako sa dostáva do centra záberu text a jeho vonkajšia (mimojazyková) determinácia. V Hausenblasových prácach sa aj v tejto súvislosti ukazuje, že autor sa neuspokojuje s vnútro systémovým nazeraním na jazyk, že uvažuje poza

¹ P. Roman bol spolu so sestrou Evou štvornásobným majstrom sveta v krasokorčuľovaní v kategórii „tanečné páry“ (1962, 1963, 1964, 1965) a dvojnásobným majstrom Európy (1964, 1965).

² J. Dürrenmatt túto tézu rozvádza odvolávajúc sa na slová Ch. Fouriera z 19. storočia: „Quand Buffon a dit: „Le style c'est tout l'homme“, il a voulu dire que le genre de style caractérise le genre de génie, la carrière ou direction que suit un homme de génie; mais non pas que le style fût la condition essentielle du génie inventif“ (Dürrenmatt 2010, 70). Preklad O. O.: „Keď Buffon povedal: „Štýl je človek sám, mal na mysli, že druh štýlu reflektuje ducha produktora, jeho kariérny profil či mentálne smerovanie, nie to, že štýl bol základným predpokladom produktorovej invenencie.“

languové vnímanie a naznačuje potrebu komunikačného uchopenia **vyjadrovacieho štýlu**. Volí tento termín na rozdiel od bežne používaného termínu **jazykový štýl**, aby sa tak dištancoval od toho, že by malo ísť o pertraktovanie výlučne systémových javov spisovného jazyka. On – ako už bolo spomenuté – neakceptuje, že len „spisovný jazyk je rozvrstvený na určité štýly“ (Hausenblas 1962, 189), ale pracuje s celostným konceptom národného jazyka.

Vo viacerých súvislostiach sa nám núka zamyslenie o zhodách a rozdieloch v uchopení pojmu štýl K. Hausenblasom a jeho slovenským spolupútnikom F. Mikom. Obaja štylistici paralelne akceptujú koncept funkčných štýlov či selekčný princíp tvorby textov výberom a usporiadaním jazykových prostriedkov s ohľadom na štýlotvorné činitele.³ Pritom obaja rátajú s tým, že proces štylizácie sa rozplýva v škále kreácií na osi medzi mnohotvárnosťou/jedinečnosťou a typickosťou/štandardizáciou. Variabilitu kreácií, ktorú K. Hausenblas implikuje aj v pojme **vyjadrovací štýl** tvorby textu, možno usúvzťažniť s konceptom F. Mika o **výrazových vlastnostiach** textu ako konštrukte, z ktorého sa konfigurujú výsledné (mnohotvárne) umelecké aj neumelecké výtvary. Tak je to zosumarizované v definícii F. Mika, podľa ktorého „Štýl je jedinečná alebo štandardizovaná dynamická konfigurácia istých výrazových vlastností v texte, reprezentovaných jazykovými a tematickými prostriedkami. Táto konfigurácia zodpovedá komunikačnému postoju a jej cieľom je diferencovaná komunikácia“ (Miko 1970, 107).

Mikova teória vyznieva na prvý pohľad „disciplinované“ štrukturalisticky, akoby išlo o transparentné systémové vnútrojazykové modelovanie textov v rámci jasne opísanej štruktúry výrazových dispozícií textu. Pravda, ak si uvedomíme prítomnosť kategórií **operatívniosti**, **subjektívniosti** a **sociatívniosti** v kostre Mikovho modelu, je jasné, že východiskový bod modelu **ikonickosť** (vlastnosť textu ako obrazu reality) je „predmetom“ dynamického modulovania v rozptyle od neopakovateľnej po štandardizovanú ľudskú kreáciu. Ináč povedané, obraz reality sa netvorí sám od seba, ale vytvára ho človek (ako jednotlivec či člen komunikujúceho spoločenstva), ktorý ho operatívne kreuje vo svojom vedomí a následne materializuje v elokučnom akte. Výsledný tvar je konfiguráciou z vymodelovaného potenciálu vlastností, rozložených v „mriežke“ desiatok dispozícií odvíjajúcich sa od kľúčových kategórií **ikonickosť** – **operatívniosť** – **zážitkovosť** – **pojmovosť** – **subjektívniosť** – **sociatívniosť** (porov. obrázok 1), pričom kombinatorika týchto dispozícií osciluje v škále od jedinečnosti (napríklad umeleckého textu) po štandardizovaný tvar (napríklad návod na pracovný postup, porov. Miko 1970).

K. Hausenblas vníma štýl jazykového prejavu ako fenomén v škále entít od nulového stupňa zovšeobecnenia v podobe jednotlivej singularnej materializácie jedinečného textu, príp. individuálneho štýlu ako reprezentanta skupiny textov (napríklad jedného autora), na jednej strane po funkčné štýly, ktoré nazýva „normované“ štýly simplexné

³ Podľa K. Hausenblasa „Stylem rozumíme charakteristický a jednotlívý princíp výstavby projevu, uplatňujúci se ve výbere, usporádaní, ev. přizpůsobení složek“ (Hausenblas 1962, 189–201). F. Miko sa vymedzuje proti iracionalistickým teóriám štýlu a ich tvrdeniam, že štýl je analýzou nepostihnuteľný a je prístupný len intuícii. Argumentuje tým, že ak je jedným z prostriedkov jeho realizácie jazyk, ktorý vystupuje v texte ako sled diskretných prvkov, musí byť aj štýl diskretný, a teda analyzovateľný. A jednou z neodmysliteľných podmienok tejto analýzy je **funkčnosť štýlu** (Miko 1970, 35). Svoj model výrazových dispozícií textu núka ako podklad pre základnú štandardizáciu, resp. konštituovanie **jazykových štýlov** (Miko 1970, 84).

Obrázok 1 Základná kostra výrazových vlastností textu podľa F. Mika. Ikonickosť je vlastnosť obrazu reality, ktorú stvára (operativizuje) človek ako jednotlivec (= vlastnosť subjektívnosť) alebo kolektív (= vlastnosť sociatívnosť).

alebo komplexné, na druhej strane škály (Hausenblas 1995, 233–243, 1996, 61–63). V uvedených prácach popri rozlišovaní štýlov podľa stupňa abstrakcie delí aj štýly z hľadiska hodnotovosti (vysoký – stredný – nízky) a tiež diferencuje štýly podľa výrazných charakteristických znakov. Ilustruje to štýlmi ako lapidárny oproti abundantnému, štýlom jasným oproti temnému, spomína štýl nominálny, verbálny..., čo v slovenskom kontexte pripomína nielen mikovskú variabilitu spôsobov tvorby textu, ale tiež tzv. **sekundárne štýly** ako spôsoby textových kreácií u J. Mistríka v 3. a 4. vydani jeho *Štylistiky* (Mistrík 1997, 2021).

Pri úvahách o štýloch na pozadí ich charakteristických znakov K. Hausenblas konštatuje, že je nemožné vytvoriť sústavný obraz ich klasifikácie (Hausenblas 1996, 61–63). Blízke medzi Hausenblasovým a Mikovým nazeraním je pritom to, že obaja vnímajú variabilitu (štýlov, žánrov, prejavov) v škále možností a nenúkajú k tomu unifikovaný rigidný a konečný výpočet produktov klasifikácie. Aj to je signál, že nejde v prípade jeho úvah o vyhranene štrukturalistický prístup, ale o čosi, čo metaforicky a podľa nás veľmi výstižne pomenoval J. Homoláč na vedeckej konferencii *Pamäť oboru* (k výročiam V. Šmilauera, A. Sticha a K. Hausenblasa) v novembri 2023 v Prahe ako „softštrukturalizmus“.

Štýl je tak entita profilovaná na princípe **jednoty v mnohosti** (Hausenblas 1996, 60). Ide o svieži metodologický presah za hranice štrukturalistického reduktívneho nazerania na languovú abstrakciu smerom k parolovej nereduktívnej variabilite. Vzhľadom na štylistiku ako celostnú disciplínu to možno chápať ako anticipačný krok v ústrety pragmatizovanej štylistike. To koreluje s ideou J. Kořenského, že pragmatizácia nie je vecou „zlomovej“ reorientácie štylistiky, ale ide o kontinuálny progres pragmatizácie, ktorý je inherentne prítomný v štylistike oddávna (Kořenský 2001, 32–36). V tejto veci nám schádzajú na um už momenty z antickej doby, napríklad atribúty dobového textotvorného kánonu, ktoré kázali brať na vedomie primeranosť či jasnosť prejavu v záujme jeho zrozumiteľnosti berúcej ohľad na adresáta. K tomu píše napríklad J. Dolník:

V klasickej rétorike sa zdôrazňovalo, že jasnosť a priezračnosť reči slúži jej zrozumiteľnosti, ktorá je stupňovateľná, ale aj degradovateľná. Osobitne sa vyzdvihovala relatívna jasnosť reči, čo sa spájalo s výstrahou, aby sa zrozumiteľnosť automaticky nestotožňovala s „rýchlozrozumiteľnosťou“ (spomeňme si v tejto súvislosti známu argumentáciu Cicera a Quintiliána na zdôvodňovanie tzv. ozdobných výrazov, totiž že príliš zrozumiteľná reč sa stáva následkom jej nudnosti nezrozumiteľnou). (Dolník 2013, 320)

V súčasnom pojmosloví sa často objavuje v súvisi s rešpektovaním kognitívnych spôsobilostí adresátov pojem **informovania/učenia/presvedčania... orientovaného na adresáta** a sú známe odporúčania na ceste k jazykovej zrozumiteľnosti, medzi nimi primeraná jednoduchosť, primerané členenie a usporiadanie textu, primeraná dĺžka a primeraná dynamickosť s preferovaním rozprávania príbehov pred statickými opismi (Langer a kol. 2013).

O váhaniach o podstate štylistiky na pomedzí štrukturalizmu a postštrukturalizmu medzi inými referuje aj J. Hoffmannová v príspevku v srbskom periodiku *Stil* (Hoffmannová 2005, 157–165). Tam J. Hoffmannová v štúdiu *Pár slov k postštrukturalistické štylistice* odkazuje na českého sociolingvistu J. Neustupného, ktorý konštatuje, že štylistika je postštrukturalistická už tým, že je náukou o variáciách v jazyku. K argumentom v prospech postštrukturalistickej povahy štylistiky radí aj to, že štylistika sleduje jazykové štruktúry ukotvené v komunikačnej udalosti (stvárnenej istým konkrétnym médiom, v istom prostredí, istými aktérmi). Do tretice o presahu tejto disciplíny za hranice štrukturalizmu ako skúmania abstraktnej úrovne jazyka *langue* svedčí aj to, že štylistika skúma texty, prehovory, ako aj procesy ich kreovania, teda parolové entity, čím sa bližšie k lingvistike textu, teórii dialógu, konverzačnej analýze a pod. (porov. Hoffmannová 2005, 157–165).

K. Hausenblas v českom kontexte anticipuje onen príklon k pragmatizácii štylistiky aj ako disciplíny, ktorá nutne nezostáva uzavretá do seba samej, ale prijíma aj stimuly zo sociológie (sociolingvistiky) či psychológie (psycholingvistiky), alebo aj z teórie komunikácie. To všetko v mene adekvátnej interpretácie verbálno-neverbálneho správania aktérov pri narábaní s (najmä) dialogickým textom.

Idey o **vyjadrovanom štýle** a variabilite jeho podôb s využívaním „ponuky“ celého národného jazyka konvenujú našim predstavám o **komunikačnom štýle** 21. storočia ako spôsobe flexibilného verbálno-neverbálneho kultúrne a kontextovo ukotveného správania ľudí. Ťažisko teoretického záujmu sa po komunikačno-pragmatickom obrate v štylistike presúva z kompozičnej stránky a procesu tvorby prejavov na sociokognitívnu stránku ako súčasť sociálnej praxe (Bohunická 2021, 213). Ide tak o odklon zo zamerania na deskripciu jazyka a preskripciu jazykových noriem pri práci s textom a presmerovanie centra záujmu na aktérov komunikácie, ktorí používaním jazyka v komunikácii identifikujú seba, konštruujú svoj vzťah k pertraktovanej veci a tiež tvoria či aktualizujú svoj vzťah k iným ľuďom. Na to upozorňuje tiež J. Dolník v širších lingvistických úvahách o inkluzívnej komunikácii (Dolník 2021, 34–60, 89).

V súvisi s **komunikačným štýlom** 21. storočia treba tiež adekvátne uchopovať médiá (platformy) či mody (spôsoby) vyjadrovania ako ďalší faktor spolutvoriaci aktuálny diskurz digitalizovanej komunikácie. Český výskumný tím pod vedením J. Homoláča realizoval v priebehu troch rokov do roku 2021 výskum jazyka vybraných sociálnych sietí a dospel k identifikácii troch kľúčových črt produktov internetovej digitálnej komunikácie: k **hypertextovosti**, **interaktivite** a **multimodalite** (Homoláč a kol. 2022, 15–53). Sumárne tak v súvisi so zaobchádzaním s komunikačným štýlom treba rátať s nestálymi entitami miešajúcimi sa v prirodzenej fluidite permanentne sa vynárajúcich a prelínajúcich komunikačných udalostí v plynulých prepojeniach medzi tradičným a virtuálnym priestorom, s nestálymi formáciami (interagujúcich) aktérov narábajúcimi nielen z jazykovými nástrojmi, ale s viacerými semiotickými kódmi (statickým či dynamickým obrazom a zvukom). Nie je pritom rozhodujúci konečný počet štýlov, skôr kontúrova-

nie škál príbuzenských variácií štýlov. Štylizračný komfort späť s vhodnými spôsobmi verbálno-neverbálneho správania je v rukách solidárnych a tolerantných interaktantov uplatňujúcich praxou potvrdené preferované jazykovokomunikačné praktiky (Orgoňová 2023, 509–520).

Teda to, čo K. Hausenblas vo svojej teórii síce pomenoval, ale vnímal ako „neklasifikovateľné“ (v duchu noriem štrukturalistickej metodológie), nám sa dnes javí ako výzva na uchopenie javu s podporou metodológie po komunikačno-pragmatickom obrate v lingvistike, skúmajúcej aj kontextovo ukotvené nepravidelnosti v multimodálnej komplexnosti a ich zmysel, nielen invariantné pravidelné zákonité javy v textoch, na ktoré bola zameraná štrukturalistická metodológia vo svojom modelovaní.

3. Odkaz S. Gajdu k súčasnému potenciálu štylistík

Jedna z posledných prác významného slovanského štylistika a metodológa S. Gajdu (Gajda 2022, 7–26) predstavuje súčasnú „tvár“ štýlu a štylistiky vo vývinovom kontexte, osobitne v kontinuite s jej dynamikou v 20. storočí a v širšom kontexte vedeckých metodológií. To vytvára vítaný rámec, ktorý je ďalšou silnou inšpiráciou aj oporou našich vlastných štylistických vízií, o ktorých bude reč v časti o bratislavskej štylistike.

S. Gajda rámcuje štylistické skúmania antipozitivistickou metodologickou orientáciou humanitných vied a poznávanie mimojazykového sveta spája s kognitívnymi aspektami ako reflektovanie procesualnosti v evolúcii, ako aj reflektovanie indeterminizmu s neprediktabilitou priebehu emergentných sociálnych procesov. Pri nich je možné len aproximatívne odhadovať pravdepodobnosť vývinu. V „hre“ je tiež poznávací relativizmus. V humanitných a spoločenských vedách sa síce nerezignuje na hľadanie pravdy, ale pozornosť sa sústreďuje nielen na hľadanie odpovede na otázku *Aký svet je?*, ale aj na tú, *Ako svet vidíme?* To súvisí s posledným atribútom skúmanej reality, ktorý by mal pútať pozornosť výskumníka, a síce interpretovateľnosť.⁴ To tiež evokuje pluralizmus výsledných interpretačných konštruktov z rôznych uhlov pohľadu rôznych interpretov, ktoré prinášajú spektrum obrazov rečového diania.

Na naznačené všeobecné aspekty novodobých humanitných skúmaní nadväzujú aspekty kontúrujúce kontext štylistických skúmaní. Súčasná štylistika popri zohľadňovaní objektivistických scientistických skúmaní (v rámci českého či slovenského štrukturalizmu) v rámci komunikačno-pragmatického obratu inklinuje k integracionizmu (integratívne spájaniu výdobytkov štrukturalistických skúmaní s poznatkami získa-

⁴ Osobitnú pozornosť interpretácii v slovenskom kontexte venuje J. Dolník. Najskôr svoje úvahy ukotvuje v prirodzenom biologickom prostredí. V ňom nachádza vrodennú dispozíciu človeka, pomocou ktorej sa orientuje vo svete a následne zosúladzuje svoje ciele s možnosťami, ktoré sú mu dané mimojazykovým (prirodným) svetom. Fylogeneticky až neskôr človek začína interagovať aj s jazykovým svetom iných ľudí. Inými slovami povedané J. Dolník podáva výklad interakcie človeka s prírodným aj sociálnym svetom cestou interpretácie. V podhubí je myšlienka: V interakcii musím mať ujasnené jednak svoje potreby a ciele (Dolník 2012, 61), jednak musím rozumieť cieľom a zámerom svojho interaktanta (porov. aj Dolník 2010, 61), aby som následne smeroval/a k ich zosúladeniu. Optimálna interpretácia zámerov, cieľov (explicitne vyjadrených – priamych či nepriamych, ale aj implicitných) je teda predpokladom optimálnej interakcie s okolím.

vanými na báze pragmatizovanej lingvistiky) či pluralizmu (s využívaním variabilných kombinácií prvkov rôznych metodológií).

Inými slovami v tejto optike sa rozšíril záujem bádateľa a cieľom poznávania je popri reflektovaní aspektov abstraktného systému jazyka (v štylistickom zábere jazykových štýlov) aj integratívne spájanie takýchto zistení so zisteniami zo skúmaní variácií praktických rečových prejavov v diferencovaných kontextoch a sociálnych či kultúrnych konšteláciách.

Zmyslom takejto poznávacej ambície je reflektovať dosahy spoločensko-kultúrneho života na používanie jazyka spolu s ďalšími prípadnými výrazovými prostriedkami a súčasne sledovať a explanovať podoby jazyka materializovaného v socio-kultúrnom ukotvení v súlade s vlastnou interpretačnou kompetenciou.⁵ Orientácia výskumných zámerov štylistikov na človeka, resp. širšie na sociálne konštelácie v procese bytia a interakcií v dobovom a kultúrnom ukotvení (v koexistencii s možnými inými paradigmami multimodálnych skúmaní) legitimizuje aj naše ponímanie pragmatizovanej štylistiky v kontexte Európy 21. storočia.

4. Bratislavské štylistické inšpirácie: inkluzívna štylistika

Súčasný štylistický výskumy slovakistov na bratislavskej FiF UK rozvíjajú idey pragmatizovanej štylistiky tak, ako na ne upozorňovali aj vyššie zmiernení českí lingvisti K. Hausenblas, J. Kraus, J. Kořenský, J. Hoffmannová v predchádzajúcich desaťročiach a ako na to upozorňuje najnovšie napríklad A. Bohunická (2020) v komplementarite s ideami S. Gajdu (porov. vyššie). Reflektujú pritom aktuálny kontext doby, konkrétne výzvy EÚ 21. storočia a ich aplikácie v slovenskom kontexte tak, ako sú naznačené napríklad v dokumente *Koncepcia rozvoja občianskej spoločnosti na Slovensku na roky 2021 – 2030*.⁶ Totiž kým pri počiatkoch formujúcej sa EÚ sa dôraz kladol na hospodársku spoluprácu založenú na voľnom pohybe kapitálu a osôb a sociálna dimenzia tejto spolupráce bola v úzadí, v 21. storočí sa pozornosť európskych štruktúr rozširuje aj na tzv. sociálny kapitál.

S tým súvisí graduálna demokratizácia spoločnosti v európskom kontexte. Výskumný tím má tiež ambíciu uchopovať skúmanú problematiku tak, aby sa predchádzalo spoločenským polaritám a neporozumeniu medzi v rôznych konšteláciách nerovnorodými societami a ich príslušníkmi (napríklad medzi expertmi a laikmi, vedcami a nevedcami, úradníkmi a ich klientmi, publicistami a ich adresátmi a pod.) v rámci bezprostredných dialogických interakcií tvárou v tvár (porov. termín J. Krausa **interlokučný dialóg** – Kraus 2004, 108–109), ako aj v rámci akejkoľvek podoby následnej nadväznosti na stimulujúci text v zmysle reakcie recipientov na stimul autora (napríklad v podobe diskusií v tradičných masmédiách či na sociálnych sieťach k publikovanému článku – porov. termín J. Krausa **intertextový dialóg**, resp. **interdiskurzívny dialóg** – Kraus 2004).

⁵ To je atribút očakávaný od angažovaného občana demokratickej nediskriminujúcej Európy 21. storočia, a teda aj atribút súčasného Slováka, ktorý je v hľadáčku našej inkluzívnej štylistiky.

⁶ Dokument je dostupný na stránke https://www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/koncepcia_rozvoja_os/Vlastny%20material.pdf.

Samotné interakcie dnes vnímame na pozadí „štvorcového“ modelu komunikácie nemeckého psychológa Schulza von Thun (2005) a v kontexte graduálnej demokratizácie spoločnosti.⁷ V hľadáčkú sú aktéri, ktorí v komunikačnom akte reflektujú popri vecnej informácii tiež aspekt vlastnej sebaaprezentácie (pričom ide o vytváranie ponuky sebaobrazu hovoriaceho/píšuceho), ako aj vzťah k spoluaktérom (preferované je akomodáčno-asimilačné, teda kooperatívne, vyrovňavanie zámerov, postojov, spôsobov materializácie témy a pod.). Napokon tvorca textu (či len parciálnej repliky) vysiela recipientovi aj apelovú zložku priebiežne produkovaného komunikátu odrážajúcu jeho zámer.

Mechanizmus je, pravda, obojstranný, teda aktér pri takejto predstave komunikácie paralelne s tvorbou vlastného prejavu interpretuje štyri aspekty prejavu svojho komunikačného partnera. Optimálny efekt nastáva, ak interaktanti dokážu zosúladať či vyvažovať svoje „štvorstranné“ zámery a pohnútky so štvorstrannými zámermi a pohnútkami komunikujúcich partnerov.

Pritom neignorujeme ani viacdimenzionálnu podstatu komunikácie v podobe korelujúcej s potenciálom rečových aktov, ako na ňu upozorňuje už pred desaťročiami J. Kraus. Svoje chápanie interakčnosti napája na Hausenblasovo vymedzenie **komplexného štýlu** a jemu prisudzuje **interakčnú funkciu**. Pod interakčnou funkciou rozumie také zameranie jazykovej komunikácie, ktoré sa sústreďuje na vzťah medzi autorom a príjemcom prehovoru, pričom vyzdvihuje osobu príjemcu (alebo kolektív príjemcov) ako cieľ apelu, presvedčovania, varovania, pobádania, riadenia, návodu, učenia atď. (Kraus 1975, 257–265).

J. Kraus vzhľadom na tradične vymedzované funkčné štýly špecifikuje dve podoby interakcií, a to **persuazívnu** a **direktívnu**. Prvú z nich priraduje k funkčnému štýlu publicistickému a bežne dorozumievaciemu, druhú zasa k hovorovému, rokovaciemu a odbornému štýlu (Kraus 1975, 257–265). Naznačené krausovské prototypické prepomenia daných abstraktných typov interakcie s funkčnými štýlmi reflektujeme v našich úvahách rovnako ako vyššie naznačený koncept tvorivo-interpretáčného počínania používateľov jazyka.

Súhrnne povedané naša výskumná stratégia zahŕňa pragmaticko-komunikačnú metodologickú orientáciu, integrálne nadväzujúcu na prístupy k jazyku ako abstraktnej entite, zohľadňujúci pri výklade epistemologický protiklad observačného racionalizmu a používateľského empirizmu (Dolník 2023, 9). Zahŕňa tak observačný aj etnometodologický prístup ku komunikačným interakciám (bezprostredným a simultánnym, ale aj sprostredkovaným či rozptýleným v čase aj s ohľadom na krausovský **interdiskurzívny dialóg**) so zreteľom na štýl v jeho inkluzívnom aspekte,⁸ a to z pohľadu štylizátora i recipienta jeho produktov.

⁷ Podstatný podiel na procese graduálnej demokratizácie má vyššie naznačený virtuálny priestor, v ktorom sa utvára špecifická sieťová kultúra charakterizovaná predstavou o neobmedzenej slobode a práve každého jednotlivca na vyjadrenie názoru. Platia tu špecifické komunikačné podmienky na realizáciu interakcie: **sprostredkovanosť, asynchrónnosť, nadpriestorovosť, perzistentnosť a polykomunikačnosť** (Kazharnovich 2023, 141–155). Významným útvárom vyplývajúcim z realizácie sebaaprezenčnej potreby dominujúcej vo virtuálnom komunikačnom priestore je „profil“, ktorý sa považuje za kľúčový komunikačný akt, umožňujúci používateľom vstúpiť do interakcií vo virtuálnom prostredí (Zoller 2023, 217–231).

⁸ Pri analýze štylistiky komunikátov z inkluzívnej perspektívy nie sú v centre pozornosti komunikáty s príznakom marginalizácie sociálne marginalizovaných skupín, ale komunikáty pochádzajúce z komunikačných udalostí odohrávajúcich sa medzi verejnosťou a (v istom zmysle) expertnými sku-

Nadväzujeme tiež na vlastné skúsenosti z práce na princípoch občianskej vedy využívajúcej spoluprácu s laickou verejnosťou v podobe angažovania občianskych dobrovoľníkov na nami riadené výskumné úlohy tak, ako sme o tom informovali v nedávnej publikácii Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich *Sociálna inklúzia a používanie jazyka* (2023) a tiež v práci J. Dolníka *Jazyk v dynamike demokracie* (2023). Empirické zistenia a ich interpretácie sa stávajú oporou pre ďalšie špecifikované skúmania aspektov „bezbariérovej“ inkluzívnej štylistiky v kontexte Slovenska a jeho občianskej spoločnosti 21. storočia.

5. Záver

Inšpirácie o parolovej štylistike odkazujúcej na potrebu skúmania reťazcov dialogických interakcií vzchádzajúce zo štylistických úvah K. Hausenblasa i ďalších vyššie spomínaných českých lingvistov reflektujeme v súčasných bratislavských štylistických výskumoch. Signály pragmatizácie českej štylistiky druhej polovice 20. storočia pritom rozvíjame s podporou antiscientistickej nereduktívnej metodológie empirických skúmaní „bottom-up“ (zdola nahor), ako aj s ohľadom na impulzy z interdisciplinárnych ponorov do sociolingvistiky, lingvistickej pragmatiky či teórie komunikácie.

Tak profilujeme inkluzívnu štylistiku v snahe o nerušené dorozumievanie naprieč pluralitou variabilných komunikačných štýlov interakcií angažovaných občanov demokratizovanej spoločnosti s profesionálmi v rôznych komunikačných kontextoch (novinármi, vedcami, úradníkmi, verejnými činiteľmi...). Verejnosť v rámci permanentne vzrastajúceho záujmu o veci verejné rozširuje v kontexte pluralitnej Európy spektrum svojich laických intervencií do sfér za hranicami odbornosti jej jednotlivých aktérov. V duchu nášho nazerania úlohou dnešnej štylistiky ako náuky o spôsoboch verbálno-neverbálnej komunikácie interaktantov je vytvoriť teoretické podhubie pre ich maximálne obojstranne efektívnu (inkluzívnu, vzájomne porozumenú a vyváženú partnerskú) komunikáciu.

LITERATÚRA

- Bohunická, A. 2020. Pragmatizácia štylistiky. *Jazykovedný časopis* 71 (2): 281–291.
- Bohunická, A. 2021. Rétorika od antiky po digitálny vek. In *Štýl – komunikácia – kultúra*, ed. Z. Popovičová Sedláčková, 209–220. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Dolník, J. 2010. *Človek – jazyk – kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Dolník, J. 2012. *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram.
- Dolník, J. 2013. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: VEDA.
- Dolník, J. 2021. *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: VEDA.
- Dolník, J. 2023. *Jazyk v dynamike demokracie*. Bratislava: VEDA.

---

pinami (porov. napríklad sociopolitickú komunikáciu, čiže komunikáciu politikov s verejnosťou či sociovedeckú komunikáciu, čiže komunikáciu vedcov s verejnosťou a pod.). Kľúčové pojmy, ktoré v tomto štádiu skúmaní uchopujeme, sú komunikačný štýl, aspekty štylistickej kompetencie na ceste k optimálnej zrozumiteľnosti textu „pre všetkých“, vernakulárna (ľudová) rétorika či mediatizácia verejných prejavov. To všetko zastrešuje interakčná štylistika, pričom inkluzívna štylistika je jej súčasťou.

- Dürrenmatt, J. 2010. Le style est l'homme même. Destin d'une buffonnerie à l'époque romantique. *Romantisme* 148 (2): 63–76.
- Gajda, S. 2022. Oblicza stylu i stylistyki. *Jazykovedný časopis* 73 (1): 7–26.
- Hausenblas, K. 1955. K základním pojmům jazykové stylistiky. *Slovo a slovesnost* 16 (1): 1–15.
- Hausenblas, K. 1962. Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka (K diskusi o obecné a hovorové češtině). *Slovo a slovesnost* 23 (3): 189–201.
- Hausenblas, K. 1972. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hausenblas, K. 1995. Stručná charakteristika stylu a stylistiky. *Stylistyka* 4: 233–243.
- Hausenblas, K. 1996. *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hoffmannová, J. 2005. Pár slov k poststrukturalistické stylistice. *Stil* 4: 157–165.
- Homoláč, J. a kol. 2022. *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha: Academia.
- Kazharnovich, M. 2023. Virtuálny dialóg ako súčasť sietovej kultúry. In *(Im)pulzy súčasnej jazykovedy*, ed. A. Bohunická a M. Kazharnovich, 141–155. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kofoňský, J. 2006. Stylistika a pragmatika. In *Stylistyka a pragmatyka*, ed. B. Witosz, 21–29. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kraus, J. 1975. Jazyk a styl v společenské interakci. *Slovo a slovesnost* 36 (4): 257–265.
- Kraus, J. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
- Langer, I., Schulz von Thun, F., Tausch, R. 2013. *Srozumitelné vyjadřování*. Praha: Grada Publishing.
- Mareš, P. 2014. Jak Karel Hausenblas vymezoval styl. *Jazykovědné aktuality* 51 (3 a 4): 84–89.
- Miko, F. 1970. *Text a štýl*. Bratislava: Tatran.
- Místrík, J. 1997. *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Místrík, J. 2021. *Štylistika*. 4. vyd. Bratislava: VEDA.
- Orgoňová, O. 2023. Koncept inkluzívneho komunikačného štýlu na ceste k inkluzívnej štylistike. *Jazykovedný časopis* 74 (2): 509–520.
- Orgoňová, O., Bohunická, A., Kazharnovich, M. 2023. *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Zoller, M. 2023. Niektoré aspekty štylizácie instagramového profilu. In *(Im)pulzy súčasnej jazykovedy*, ed. A. Bohunická a M. Kazharnovich, 217–231. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

prof. PhDr. Olga Orgoňová, CSc.

Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovensko

olga.orgonova@uniba.sk

doc. Mgr. Alena Bohunická, PhD.

Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovensko

alena.bohunicka@uniba.sk

STYL A TÉMA O JEDNOM ASPEKTU POJETÍ STYLU V DÍLE KARLA HAUSENBLASE*

PETR MAREŠ

ABSTRACT

Style and theme: On one aspect of Karel Hausenblas's conception of style

Karel Hausenblas defined style as a principle of integration that goes through all levels of the text (from language to theme) and forms it to a unified whole. The paper focuses on the position of the thematic level of the text in this conception. First theoretical arguments for the inclusion of theme into the sphere of style are discussed, and then the evolution of Hausenblas's views is summarized. According to Hausenblas, the stylistic integration of the linguistic and thematic levels of text is accomplished by repetition of equivalent means and by synergy of various stylistic features. He tried to demonstrate the ways of this integration in his thorough analyses of Czech prosaic works. Further, Hausenblas stated that the style is based on two operations, the selection from a repertoire of elements and the composition of selected items. The homogenous character of style is so declared, but the possibilities and ways of selection from a repertoire differ in relation to language and in relation to thematic units.

Keywords: Karel Hausenblas; style; theme; principle of integration; selection; composition

1. Úvod

V průběhu čtyř desetiletí (mezi lety 1955 a 1995) Karel Hausenblas postupně uveřejnil mnoho různě obměňovaných a doplňovaných obecných vymezení stylu, jež instruktivně dokládají vývoj jeho teoretického uvažování (srov. Macurová 1993; Mareš 2014). Od šedesátých let rozpracovával svou koncepci stylu jako integračního principu, který prochází všemi rovinami textu a organizuje všechny druhy prostředků, jež se v něm uplatňují. Přitom rozlišoval vlastní jazykové (lingvální) prostředky, prostředky paralingvální, tematické a dále prostředky textové, které slouží k budování spojitosti a členění v rámci verbálního celku; připojil ještě prostředky tektonické, chápané jako speciální způsoby využívání složek textu (opakování, gradace, kontrast apod.), jež ho po stránce formální i sémantické profilují (Hausenblas 1972, 13–15).

---

* Příspěvek vznikl s podporou programu Univerzity Karlovy Cooperatio – lingvistika.

V tomto příspěvku se zaměřím na otázku pozice tematických prostředků v rámci takto chápaného stylu verbálního textu. Karel Hausenblas poukazoval na to, že výzkum tematických prostředků nepatří do kompetence lingvistiky (Hausenblas 1972, 13), avšak ze stylistického hlediska je nelze opomíjet, neboť představují zásadní a integrální součást textu. Tím se odchýlil od tradičního a převládajícího postoje jazykovědně orientované stylistiky, podle něhož se platnost stylu omezuje na oblast vlastních jazykových prostředků (v podávaných stylistických reflexích a rozbořech přitom ovšem často bývá sféra jazyka fakticky přesahována).¹ Zároveň navázal na už existující pojetí, jež naopak koncept stylu na tematickou rovinu textu aplikují (podrobněji k tomu níže).

Ve spojitosti s Hausenblasovým chápáním stylu bude potřebné zamyslet se nad tím, zda a nakolik je tematická rovina textu se svými nepochybnými specifickými rysy souměřitelná s ostatními rovinami, zda a nakolik v ní můžeme nacházet výstavbové principy, jež se uplatňují stejným způsobem jako v jiných složkách textu a přispívají k jeho úhrnné stylistické jednotě. Na tyto aspekty můžeme nahlížet jako na primárně teoretický problém, podoba teoretického přístupu má ale také závažné důsledky pro praxi stylistické analýzy, pro její metody a cíle a rovněž pro očekávání, jež jsou do ní vnášena. Musíme se ptát, jaká je produktivnost takové analýzy a jak efektivní jsou dosažené výsledky. Pozornost si tak zaslouží na jedné straně přesvědčivost a hodnota samotné teoretické koncepce, její motivace a propracovanost jejího odůvodnění, na druhé straně aplikovatelnost při analýze a dosažený přínos pro poznání struktury a smyslu textů.

2. Teoretická odůvodnění pro zahrnutí tématu textu do stylu

Oprávněnost zapojování tématu verbálního textu do sféry působení stylu bývá (resp. může být) odůvodňována různými způsoby a z různých pozic; na některá z těchto stanovisek se Karel Hausenblas také odvolával.

2.1 Na zcela obecné úrovni je možno argumentovat tak, že má-li být styl chápán jako činitel, jehož fundamentální funkcí je sjednocovat text, dávat mu jednotný ráz,² musí zasahovat všechny jeho složky, a to v dimenzi horizontální („od začátku do konce“) i vertikální, tedy ve všech rovinách výstavby (Hausenblas 1996a, 71). „Vpuštění“ stylu do tematické roviny textu se pak jeví jako odstranění historicky vzniklé anomálie dané tím, že se koncept stylu původně rozvíjel ve spojitosti s písmem a jazykovou stránkou (psaných) textů a poté v kontextu lingvistiky. Naproti tomu v případě jiných znakových útvarů (výtvarných artefaktů, hudby, filmu atd.), na něž byl pojem stylu aplikován, se žádná taková omezení neuplatňují a zcela samozřejmě se uvažuje o všech jejich složkách.

Karel Hausenblas na tento fakt důrazně poukazoval a zdůrazňoval potřebu adekvátního označení pro celkový konstrukční princip textu; upozorňoval na to, že pokud není zvolen výraz *styl*, jenž se tu nabízí jako nejvhodnější řešení, vede to k nejednotnému používání různých terminologických i poloterminologických, mnohdy metaforických

¹ Srov. např. starší definici stylu od Jozefa Mistríka: „Jazykový štýl je spôsob cielavedomého výberu, zákonitého usporiadania a využitia jazykových prostriedkov na komunikáciu so zreteľom na situáciu, funkciu, zámer autora a na obsah prejavu“ (Mistrík 1977, 32).

² Styl je „právě **integrační princip výstavby celku**“ (Hausenblas 1972, 16; zdůraznil K. H.).

pojmenování (*faktura, rukopis* apod.). V souvislosti s tím se Hausenblas vyjadřoval rezervovaně i k pojmu sémantického gesta, zavedenému Janem Mukařovským, a hodnotil ho jako negativní důsledek příliš úzkého pojmání stylu (Hausenblas 1972, 15–16).

2.2 Druhý typ argumentace je založen na skutečnosti, že text je budován jazykem a vše, co je v něm přítomno, je utvářeno jazykovými jednotkami a jejich významy. Téma tak „vyrůstá“ z jazyka jako vyšší sémantická vrstva konstituovaná procesem abstrakce a inference. Znamená to, že hranice mezi sférou jazyka a sférou tématu není (nemusí být) zcela ostrá a zřetelná, spíše jde o pozvolné přechody.

Tento přístup podstatným způsobem rozvíjel Jan Mukařovský, a to v návaznosti na pojem sémantického gesta, který zavedl. Vывozování tématu z jazykového vyjádření se pro něho mimo jiné stává východiskem pro odůvodnění autonomie struktury (uměleckého) textu:

Vzniká nyní otázka, zda je [...] slovní výraz podmíněn tématem nebo téma slovním výrazem. Odpovíme-li na ni, že slovní výraz je podmíněn tématem, potom předpokládáme, že výběr tématu je opět podmíněn něčím, co je mimo dílo [...]. Zvolíme-li však směr opačný, vykládající svazek mezi slovním výrazem a tématem jako závislost tématu na slovním výrazu a jeho prostřednictvím na celé struktuře díla, budeme pojímat Polákovu báseň jako autonomní celek nesený toliko vnitřním řádem. (Mukařovský 1982a, 504)

Především ovšem Mukařovský upozorňoval na to, že nelze stanovit zřetelný předěl mezi tím, co je „pouze“ součástí jazyka, a tím, co se „už“ zapojuje do tematické výstavby textu:

U Máchy [...] je hranice mezi jazykovými a tematickými prvky setřena ještě značněji než u básníků jiných [...].

[...] i téma je význam; jde tedy toliko o rozdíl mezi dvojitým druhem významu. [...]

Také nelze mnohdy říci, je-li jistý význam, byť vyjádřený jediným slovem, v daném případě součástí jazykového výrazu či tématu. Tak by například nemělo smyslu rozhodovat, jsou-li slova „máj“ a „láska“ v prvním dvojverší *Máje* slova či motivy; jsou obojí. (Mukařovský 1982b, 559–560)³

Takovému traktování výstavby textu odpovídá také předpoklad, že ve strukturaci jeho jazykové a tematické složky se projevují význačné shody a analogie (na toto propojení, zdůrazňované Mukařovským, pak poukazoval i Karel Hausenblas):

[...] ukázalo se pokaždé, že též významový postup, jakým je u Máchy budována stránka jazyková, působí i při konstrukci stránky obsahové. (Mukařovský 1982b, 559)

Lze předem a obecně tvrdit, že zásady, jakými se u daného autora řídí významová výstavba věty, platí v jeho díle i pro organizaci vyšších významových jednotek dynamických [...]. Touto jednotou **sémantického gesta** [...] je zjednávaný plynulý přechod od prvků jazykových k tematickým a umožňován jednotící teoretický pohled do výstavby díla. (Mukařovský 1971, 234; zdůraznil J. M.)

³ K nezřetelné hranici mezi jazykovou složkou textu a jeho tematikou srov. též mj. Šebek 2014, 212–213; Kubínová 2018, 91.

2.3 Je ovšem také možno vyjít od konstatování, že téma je v textu jazyku nadřazeno, protože v komunikaci jde primárně o přenos tématu a jazyk vystupuje především jako prostředek pro jeho realizaci. Má-li přitom text být komunikačně úspěšný, musí být strukturně a funkčně – a tedy i stylově – jednotný. Na tomto argumentu zakládá své pojetí stylu procházejícího všemi rovinami textu slovenský badatel František Miko:

V komunikácii nemôže mať téma jednu funkciu a jazyk inú. [...] jadrom textu, tým, kvôli čomu sa komunikácia deje, je vždy tak alebo onak téma a nikdy nič iné. Téma je v komunikácii vždy prvotná, jazyk je – povahou svojej funkcie, ako mikrorealizácia témy – druhotný. Podstatou textu je potom vždy pôsobenie témy: vo veľkom – kompozícia, štruktúra témy – i v malom – vyjadrenie témy v jazyku. (Miko 1976, 10)

Ve spojitosti s tím se Mikovi umělecký styl, na nějž se soustřeďuje, jeví jako „konceptia obsahu literárneho diela a jeho jazykovej realizácie“ (Miko 1976, 298).

2.4 Konečně se jako zásadní důvod pro zahrnutí tématu do stylu uvádí speciální organizovanost a propracovanost některých textů. Především ve vztahu k uměleckým (literárním) textům se poukazuje na to, že v nich styl prostupuje všechny složky, protože vše je zde „umělecky utvářeno“. I když také v dalších případech, jak už bylo ukázáno, bývá vyzdvihována sféra literatury, v tomto pojetí se zpravidla komplexní povaha stylu pojímá jako rys, kterým se právě umělecké texty vymezují proti textům ostatním, jimž se tato provázanost prvků a strukturovanost nepřiznává. Exemplárně to dokládá starší formulace Karla Svobody:

Za sloh budeme považovati to, co je podstatné v uměleckém tvaru; u básnického díla není tímto tvarem jen jeho mluva, nýbrž též námět, který je také umělecky utvářen, kdežto v jiných slovesných výtvorech, jako v řečech, ve vědeckých pojednáních, v dopisech, v hovoru, je tak utvářena pouze mluva. Lze říci, že sloh je stavebním (strukturním) principem uměleckého díla, principem určujícím jeho tvar. (Svoboda 1943, 5)

V kontextu literární vědy je tento pohled na styl zastoupen dosti výrazně a má poměrně dlouhou tradici. Lze připomenout reflexe teoretiků, kteří na počátku 20. století stavěli do centra odborné pozornosti rysy uměleckého textu jako osobitého výtvoru; patřil k nim Kazimierz Wóycicki, jenž zdůrazňoval princip stylové jednoty prostupující všechny prvky díla (Wóycicki 1972, 13), nebo Viktor Maximovič Žirmunskij (styl je dán „vzájemnou vnitřní podmíněností všech postupů“, Žirmunskij 1980, 26). Později se takovéto komplexní pojmání stylu uměleckého textu široce prosadilo v německojazyčné teorii interpretace literárních děl. Např. Wolfgang Kayser pod stylem rozuměl soubor sil, které formují jednotný „básnický svět“ a zdůrazňoval, že styl je přítomen v rozmanitých složkách slovesného díla (Kayser 1969, 290–300); podle Emila Staigera je styl činitel, který vše v textu spojuje v jednotu (Staiger 2008, 194); romanista Ulrich Leo poukazoval na to, že do stylu je třeba zahrnovat vše, co představuje způsob výstavby uměleckého textu a vytváří z něho integrální celek (Leo 1966, 29–30).⁴

---

⁴ K těmto koncepcím stylu uměleckého textu srov. Mareš 1989, 15–16.

3. Styl a téma v pojetí Karla Hausenblase

3.1 Předchozí výklad načrtl obecnější rámec Hausenblasova uvažování, nyní je třeba konkrétně popsat, jak se jeho koncepce stylu vyvíjela a na jakých argumentech byla založena. V počátečním období se Hausenblasovo stanovisko v zásadě shodovalo se zmíněnou diferenciací pozice stylu v literatuře a v ostatních sférách verbální komunikace. Jeho první souhrnné představení základních stylistických pojmů zavádí ostré rozlišení mezi oblastí neuměleckou, v níž je styl vázán na jazyk, a oblastí literární, které se přičítá specifické stylové utváření prostupující všemi rovinami a složkami textu (v souvislosti s tím se také proti sobě staví jazyková a literární stylistika):⁵

[...] užití jazyka v dílech uměleckých je užití zvláštní. [...] Vše v slovesném díle uměleckém je sice ztvárněno pomocí jazykového materiálu, ale umělecká forma se týká i jiných složek díla než jen jazykové. Styl literárního díla zahrnuje nejen princip užití jazykových prostředků, ale i princip zobrazení postav, krajiny, prostředí, výstavby děje. (Hausenblas 1955, 2)

Tímto způsobem rozlišuje jazykový a literární styl rovněž např. pozdější článek napsaný společně s Lubomírem Doleželem (Doležel a Hausenblas 1961, 39–40). V následujících letech ovšem Hausenblas svůj přístup zřetelně revidoval. Na jedné straně se v jeho formulacích oslabuje protiklad mezi sférou uměleckou a neuměleckou, na druhé straně začíná poukazovat na to, že ve všech textech „zasahuje styl nesporně [...] nejen stránku jazykovou, nýbrž i tematickou“ (Hausenblas 1963, 289), a to proto, že „je to princip výstavby celku, který sjednocuje, integruje, drží pohromadě – lépe řečeno – spíná v dynamickou jednotu užité části“ (Hausenblas 1968, 343).

3.2 Druhým podstatným aspektem podporujícím zapejčení tématu a tematické struktury textu do sféry stylu se stává konstatování, že styl je založen na dvou hlavních stylistických operacích, na „**využití, tj. výběru (a ev. modifikac[i]) a uspořádání tvárných prvků**“ (Hausenblas 1972, 16; zdůraznil K. H.). Důležitým krokem přitom je zobecnění procesu výběru a jeho „zrovnoprávnění“ s uspořádáním ve vztahu ke všem „tvárným prvkům“ budujícím text. V úvaze o pojmu *kompozice* Hausenblas uvádí:

Když je řeč o výběru, je velmi potřebné připomenout, že se netýká snad jen elementárních prvků a nejnižších jednotek komplexních (jako je slovo). [...] V tom případě by platilo, že vyšší vrstvy výstavby promluvy jsou už cele jen záležitostí kompozice. Avšak i pro výběr platí, že se realizuje od nejnižších jednotek k nejvyšším [...]. Výběr z dispoziční zásoby jednotek a útvarů nekončí snad větným typem [...], nýbrž výběr se týká i vyšších útvarů, až celých (ustálených typů) promluvových schémat, kterým se říkávažánrové formy, slohové útvary, slohové druhy projevu apod. Také výstavba „tematická“ není pouze záležitostí uspořádání vybraných prvků: existují např. i celá schémata výstavby námětu. (Hausenblas 1972, 53)

⁵ Další možné pojetí difference mezi jazykovědným a literárněvědným přístupem ke stylu zastává např. Zdeněk Kožmín: Styl je vázán na jazykovou rovinu textu, přičemž „[l]ingvistická stylistika zkoumá umělecký styl jako jeden z funkčních stylů a určuje jeho znaky se zřetelem k ostatním nonuměleckým stylům. Literárněvědná stylistika naproti tomu hledá vztahy mezi jazykem a uměleckou strukturou“ (Kožmín 1967, 7).

Na tento výklad pak navazují pozdější práce, které už obecnou platnost aktu výběru prezentují jako zjevný fakt:

Selekce i kombinace se týká **všech** rovin výstavby a všech druhů prostředků. **Styl tedy musíme sledovat jak ve výstavbě jazykové, tak i tematické.** (Hausenblas 1996b, 81; zdůraznil K. H.)

K náčrtu Hausenblasova pojetí výběru a uspořádání jako zásadních stylotvorných aktů je třeba připojit ještě dvě poznámky konkretizující jeho přístup:

(a) Hranice mezi oběma akty jsou pohyblivé a ne zcela určité. Je možno vybírat jednotlivé prvky určité výstavbové roviny textu a ty pak řadit k sobě a organizovat. Je ale také možné (a v komunikační praxi běžné) vybírat ze souboru už existujících, zkomponovaných celků, jež jsou v nějakém ohledu ekvivalentní. Na jedné straně tak máme paradigmatata (uzavřená, či otevřená), která obsahují jednotky organizované na principu napětí mezi shodou a neshodou, na druhé straně repertoáry už zformovaných komplexů a relativně ustálených schémat, jež se nabízejí k použití.

(b) Prvek, který je vybrán, se profiluje na pozadí eventualit, jež nebyly zvoleny. Akt výběru tak svým způsobem aktualizuje celé paradigma, jež bylo zdrojem volby (srov. např. Hausenblas 1972, 18–19).

Oba tyto aspekty mají zřetelný dosah pro povahu zacházení s jazykovými a naproti tomu tematickými prostředky.

4. Stylová integrace textových rovin

Předpoklad, že styl působí jako integrační činitel ve vertikální dimenzi textu, napříč jeho různými rovinami, pochopitelně vyvolává otázku, jak se toto integrační působení projevuje, resp. může projevat. Jaké spojnice umožňující a zakládající integraci se tu objevují? Existuje tu identita, izomorfismus, homologie, analogie? Dokážeme vystihnout povahu textu, jestliže se soustředíme na hledání vzájemných propojení? Karel Hausenblas si byl komplikovanosti této problematiky plně vědom a upozorňoval, že tu existuje řada specifických rozdílů, což „vnáší i do snahy o maximální obdobnost různé nutné modifikace“ (Hausenblas 1972, 52). Později formuloval své stanovisko ještě explicitněji:

Bylo by [...] nesprávným zjednodušováním domnívat se, že se tento celkový princip výstavby projevuje v díle zcela uniformovaně a neměnně. Pokud jde o „vertikální“ dimenzi, nabývá celkový stylový princip modifikované podoby v jednotlivých vrstvách výstavby díla už vzhledem k jejich specifčnosti, odlišnému charakteru prostředků a odlišné funkci ve výstavbě smyslu díla. [...] dynamika stylové výstavby díla stojí zčásti právě na překlenování rozdílů (nejednou i velmi výrazných) jednotlivým principem celkovým. (Hausenblas 1996a, 71)

V zásadě tedy jde o to, identifikovat takové význačné způsoby textové výstavby, které by byly dostatečně obecné na to, aby překonaly diference dané specifickými vlastnostmi jednotlivých textových rovin, a zároveň natolik výrazné, aby působily jako činitel, jenž dokáže dané roviny navzájem spínat. Karel Hausenblas nacházel síly, které jsou schopny

realizovat stylovou (resp. slohovou) integraci, především ve dvou rysech prostupujících texty:

Co tvoří slohovou integraci? Jednak opakovaný výskyt určitých jevů (nejen vysoce frekventovaných a pozičně zvýrazněných, ale i ostatních, jejichž opakování třebaš úplně zůstává pod prahem vnímatelova uvědomění), jednak fakt, že se jednotlivé slohové rysy vzájemně podporují. (Hausenblas 1996d, 60)

Opakování v širokém smyslu Hausenblas celkově postihuje svým konceptem tektonických prostředků a probírá je z rozmanitých úhlů; může jít o přímé opakování, gradaci, kontrast atd. na úrovni hlásek, slov, syntaktických konstrukcí, jednotlivých motivů, tematických kontextů apod. (mj. Hausenblas 1972, 14). Naproti tomu povaha „vzájemné podpory“ stylových rysů je v Hausenblasových výkladech reflektována jen v nevelké míře; přitom jde o fenomén mnohem obecnější a zároveň mnohotvárnější. Badatel uvádí pouze jednotlivé příklady, na nichž demonstuje obdobné a synergicky působící způsoby konstrukce a strukturace v různých rovinách textů: Prózy Karla Poláčka tak charakterizují pregnanční pojmenování, pevné obrysy věty spolu s ostrými mezivětnými předěly a k tomu potlačení subjektivního vypravěčského hlediska. Naproti tomu v prózách Karla Čapka nacházíme několikanásobná a odstíněná pojmenování, mluvnou syntax s neostrými mezivětnými předěly a ve spojitosti s tím „relativismus“ pohledu na věci (Hausenblas 1996d, 60).

Dané pojetí (vertikální) stylové integrace se bezpochyby jeví jako teoreticky promyšlené a elegantní a představuje inspirativní podnět pro stylové analýzy. Zároveň se ovšem nutně vynořují různé otázky. Je možno tímto postupem (vždy) postihnout to, co je pro styl textů určující? Lze předpokládat, že existují texty, v nichž se vertikální stylová integrace zřetelně projevuje, a na druhé straně texty, kde je nevýrazná, latentní, kde se vzpírá odhalení, nebo kde je dokonce z hlediska struktury a komunikačního fungování nepodstatná? Jaký je vztah mezi stylovou integrací jako vlastností textu a integrací jako výsledkem interpretačního výkonu recipienta, resp. badatele? Na dané otázky zřejmě neexistuje jednoznačná odpověď, spíše jde o to, jak můžeme posuzovat výsledky realizovaných analýz.

5. Vertikální integrace a stylová analýza

Připomeňme, že na hledání a dokládání působnosti stejných výstavbových principů v různých rovinách textu zakládal svou analýzu Jan Mukařovský (1982b), přičemž teoretický rámec pro něj nepředstavoval širě chápaný koncept stylu, ale sémantické gesto. Mezi pracemi Karla Hausenblase vystupuje do popředí rozbor povídky Jana Nerudy *U tří lilií* (Hausenblas 1996c), jenž je pojat jako exemplární ukázka celkové a všestranné stylové charakteristiky textu; ve spojitosti s tím se výslovně poukazuje na to, že je třeba „sledovat všechny roviny textu (dimenze vertikální) a všechny jeho segmenty-fáze (dimenze horizontální)“ (Hausenblas 1996c, 143). Navíc autor podotýká, že „[o]ddělené sledování složek věcněobsahových a jazykových není účelná cesta pro poznání stylu díla“ (Hausenblas 1996c, 144).

Hausenblasův postup se vskutku zakládá na opakovaném propojování rysů jazykové a tematické roviny, ovšem ne zcela soustavném a rovnoměrném. Východiskem analýzy se stává konstatování, že děj povídky je sám o sobě nepatrný a znázorněná scénérie může působit konvenčně; jazyk pak odpovídá zásobě prostředků tehdejší literární češtiny. Osobitost stylu povídky proto Hausenblas spatřuje zejména v tom, jak je realizována vzájemná „souvztažnost“ jazykové a tematické výstavby. Důkladný a důsledný rozbor upozorňuje zvláště na synergii mezi jednoduchostí, úsporností a pregnantností vyjadřování a distancovaností vypravěčského pohledu na události v rámci vzpomínky. Vedle toho Hausenblas poukazuje na propracovanost a sémantickou závažnost struktury fikčního prostoru či na proměny tempa děje; v souvislosti s tím však výklad ke způsobu jazykového ztvárnění přihlíží ve značně menší míře.

Z pozdějších Hausenblasových analýz si zaslouží pozornost např. výklad o obraznosti v próze Karla Poláčka (Hausenblas 1996e). Autor tu upozorňuje na to, že vedle už dříve probíraného nápadného výskytu opakování v rovině jazykové i tematické jsou Poláčkova díla charakterizována také širokým uplatněním kontrastu, resp. kontrastního paralelismu „v malém“ (lexikální prostředky, syntax) i „ve velkém“ (situace, postavy), a především nachází paralely mezi obrazností jazykových prostředků (personifikace, synekdochy) a způsobem verbální reprezentace („zobrazením“) určitých fikčních jevů, událostí či postav.

Zřetel k vertikální výstavbě textu a k relacím mezi jazykovou a tematickou složkou při stylové analýze tak nepochybně představuje důležitý metodologický a heuristický postulát i produktivní impulz pro praxi. Zároveň se ovšem ukazuje, že důsledná realizace daného postulátu je značně obtížná a že mnohdy získává spíše pozici ideálu, k němuž je třeba (opakovaně) směřovat.

6. Stylotvorné operace a téma

Pozornost, ovšem primárně z teoretického hlediska, si zaslouží ještě povaha základních stylotvorných operací. Je možno počítat s tím, že na různých rovinách textu probíhají analogické, resp. ekvivalentní procesy? Zatímco u kompozice prvků, které už jsou výsledkem selekce, lze obdobnost realizovaných procesů v zásadě předpokládat, východiskový výběr ze souboru navzájem spjatých prvků, které vytvářejí určitý dispoziční repertoár, se může jevit jako zdroj obtíží, zvláště ve vztahu k tomu, že – jak Hausenblas zdůrazňuje – zvolený element získává relevanci na pozadí ostatních, nerealizovaných možností, jež by v daném případě přicházely v úvahu.

Pokud jde o jazykovou složku textu, v zásadě můžeme stanovit soubory paradigmát, do nichž jsou na různých úrovních jazyka zahrnuty prvky, které se stávají předmětem výběru (morfologické formy, lexikální prostředky, syntaktické konstrukce atd.). Lze ale počítat s obdobnými paradigmaty ve vztahu k tematické rovině? Lze vycházet (omezíme-li se na sféru umělecké literatury) z předpokladu existence paradigmát motivů, zápletek, typů postav, typů vypravěčů, typů reprezentovaných prostorů apod.?

Je namístě uvést, že nacházíme teoretické koncepce, které se o představu takovýchto paradigmát opírají, daná paradigmata v nich ovšem vždy představují spíše hypotetický rámec a součást myšlenkového experimentu. Připomeňme projekt tzv. generativní poe-

tiky, který pojímal proces tematického utváření (uměleckého) textu jako sérii výběrů ze souboru možností (např. Žolkovskij a Ščeglov 1967). Do tohoto kontextu se zařazují také reflexe Jiřího Levého (1971, 90–99), jenž popisoval genezi literárního díla jako konečnou posloupnost tahů spočívajících ve volbě jedné alternativy z rozmanitých inventářů (inventář žánrů, kompozičních řešení, tematických prvků, jazykových prostředků apod.). O důkladnější rozvinutí problematiky se pokusila slovenská badatelka Nora Krausová (1984, 11–12, 48–53, 136–137 aj.). Krausová reinterpretovala tradiční narativní dichotomii fabule a syžetu tak, že ji vyložila jako relaci mezi paradigmatickým a syntagmatickým:

Fabulu chápeme ako paradigmatickú zásobáreň epických postupov, ktoré sa konkretizujú v sujete. Sujetová výstavba je ustavičný výber z paradigmy, výber medzi zložkami, z ktorých jedny treba vyzdvihnúť a iné zanedbať, prípadne odložiť bokom. Je to proces, ktorý predpokladá celú sériu transpozícií a ekvivalencií. (Krausová 1984, 49)

Jak autorka výslovně uvádí (a snaží se doložit na příkladech), selekce se podle její teoretické koncepce uplatňuje ve všech složkách díla; jde o podobu děje, postavy a jejich vztahy, prostředí, znázorněné situace, časoprostorové charakteristiky atd. (Krausová 1984, 51–52).

Je příznačné, že se argumentace ve zmíněných pracích zakládá na představení hypotetických voleb, jež mohli realizovat autoři konkrétních textů vybraných pro exemplifikaci, případně na popisech procesu psaní a konceptech literárních děl, které daní autoři (Edgar Allan Poe, Lev Nikolajevič Tolstoj) zanechali či zveřejnili. To také naznačuje, že soustavné a důsledné přihlížení k paradigmatické tematickému prvků při stylové analýze textů by bylo značně obtížné. Je asi namístě ze zmíněného předpokladu existence těchto paradigmatických vycházet, ve většině případů však těžko můžeme taxativně vyjmenovat jednotky, které do daného paradigmatu vstupují. Spíše jde o to, respektovat tematická paradigmatata jako obecný, ne zcela specifikovaný rámec a brát v úvahu napětí mezi realizovanou podobou textu a potenciálem, který skýtají alternativní řešení.

Povaha tematické roviny a její odlišnost od roviny jazykové s příslušnými inventáři prostředků tak v kontextu probíraného pojetí stylu představuje určitou komplikaci. Celková relevance a podnětnost Hausenblasova přístupu v aspektu teoretickém a metodologickém i ve vztahu k analýze konkrétních textů tím však bezpochyby není narušena.

7. Závěr

Karel Hausenblas postupně dospěl k pojetí stylu jako integračního principu, který se uplatňuje ve všech složkách a rovinách textu a spíná je v jednotný celek. Navázal tak na některé další badatele a vytvořil koncepci s výrazným dosahem pro stylistickou teorii i pro analýzu textů. Tento příspěvek se snažil sledovat, jakou pozici získává ve zmíněném rámci tematická rovina se svými specifickými rysy. Hausenblas přesvědčivě doložil důležitost předpokladu (dynamického) sjednocení elementů textu i to, že styl může vystupovat jako jednotící činitel. S tímto působením stylu se ovšem spojuje otázka, jak se jeho integrační aktivita analogicky prosazuje na rozdílných úrovních textů a ve vztahu k prostředkům různé povahy (zejména jde právě o diference mezi jazykovými prostředky

a tematickými jednotkami). Hausenblas připouštěl, že se tu vyskytují „nutné modifikace“ a snažil se prostřednictvím důkladných a důmyslných analýz demonstrovat, jak jsou jazykové a tematické rysy v textech vzájemně provázány. Je ale zřejmé, že postižení těchto relací je obtížné a že jde hlavně o stanovený (ideální) cíl zkoumání, k němuž je třeba směřovat. Dalším důležitým aspektem Hausenblasovy koncepce je předpoklad obecné platnosti stylotvorných operací, výběru ze souboru možností a uspořádání vybraného. Zde ovšem opět vznikají rozdíly, pokud jde o povahu dispozičního repertoáru ve sféře jazyka a na druhé straně ve sféře tematiky.

LITERATURA

- Doležel, L., Hausenblas, K. 1961. O sootnošení poetiky i stilistiky. In *Poetics – Poetyka – Poetika*, ed. D. Davie et al., 39–52. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hausenblas, K. 1955. K základním pojmům jazykové stylistiky. *Slovo a slovesnost* 16 (1): 1–15.
- Hausenblas, K. 1963. Základní okruhy stylistické problematiky (K systematické ve stylistice). In *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*, 287–293. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hausenblas, K. 1968. Výstavba slovesných komunikátů a stylistika (K současnému stavu stylistického bádání slavistického). In *Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, 343–347. Praha: Academia.
- Hausenblas, K. 1972. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hausenblas, K. 1996a. Utváření stylu v textu [1973]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 71–79. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996b. Komplexní a simplexní styly [1973]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 79–86. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996c. J. Neruda, *U tří lilí* – styl a smysl povídky: K celkové stylistické charakteristice textů [1978]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 143–155. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996d. Stručná charakteristika stylu a stylistiky [1995]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 57–65. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hausenblas, K. 1996e. Obraznost v Poláčkové výpravné próze [1995]. In K. Hausenblas. *Od tvaru k smyslu textu: Stylistické reflexe a interpretace*, ed. A. Macurová a P. Mareš, 179–192. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Kaiser, W. 1969. *Das sprachliche Kunstwerk: Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*. 14. vyd. Bern – München: Francke.
- Kožmín, Z. 1967. *Umění stylu*. Praha: Československý spisovatel.
- Krausová, N. 1984. *Význam tvaru – tvar významu*. Bratislava: Slovenský spisovatel.
- Kubínová, M. 2018. Básnický jazyk. In O. Sládek a kol. *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 88–93. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR – Brno: Host.
- Leo, U. 1966. *Stilforschung und dichterische Einheit*. München: Max Hueber.
- Levý, J. 1971. Geneze a recepce literárního díla [1966]. In J. Levý. *Bude literární věda exaktní vědou?*, ed. M. Červenka, 71–143. Praha: Československý spisovatel.
- Macurová, A. 1993. Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. *Slovo a slovesnost* 54 (4): 279–286.
- Mareš, P. 1989. *Styl, text, smysl: O slovesném díle Josefa Čapka*. Praha: Univerzita Karlova.
- Mareš, P. 2014. Jak Karel Hausenblas vymezoval styl: Cesty k precizaci pojmu. *Jazykovědné aktuality* 51 (3 a 4): 84–90.
- Miko, F. 1976. *Štylové konfrontácie: Kapitoly z porovnávej štylistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Mistrík, J. 1977. *Štylistika slovenského jazyka*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mukařovský, J. 1971. Vančurovská prolegomena. In J. Mukařovský. *Cestami poetiky a estetiky*, ed. K. Chvatík a B. Svozil, 229–276. Praha: Československý spisovatel.

- Mukařovský, J. 1982a. Polákova Vznešenost přírody: Pokus o rozbor a vývojové zařadení básnické struktury [1934]. In J. Mukařovský. *Studie z poetiky*, ed. H. Mukařovská a R. Havel, 439–513. Praha: Odeon.
- Mukařovský, J. 1982b. Genetika smyslu v Máchově poezii [1938]. In J. Mukařovský. *Studie z poetiky*, ed. H. Mukařovská a R. Havel, 518–580. Praha: Odeon.
- Staiger, E. 2008. Umění interpretace [1951]. Přel. M. Špirit. In E. Staiger. *Poetika, interpretace, styl*, ed. M. Vajchr, 187–202. Praha: Triáda.
- Svoboda, K. 1943. *O literárním slohu*. Praha: Karel Voleský.
- Šebek, J. 2014. Motiv a intertextovost: Vztahy mezi texty v literárněvědných pracích Alexandra Sticha. *AUC Philologica* (3 – Slavica Pragensia 42): 211–221.
- Wóycicki, K. 1972. Štýlová jednota básnického diela [1914]. In *Slovo, význam, dielo: Antológia polskej literárnej vedy*, ed. A. Popovič, 10–23. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Žirmunskij, V. M. 1980. Úkoly poetiky [1919]. Přel. J. Honzík. In V. M. Žirmunskij. *Poetika a poezie*, ed. V. Svatoň, 9–49. Praha: Odeon.
- Žolkovskij, A. K., Ščeglov, J. K. 1967. Strukturnaja poetika – poroždajuščaja poetika. *Voprosy literatury* 10 (1): 74–89.

prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

petr.mares@ff.cuni.cz

KAREL HAUSENBLAS A METAPRAGMATIKA

MILADA HIRSCHOVÁ

ABSTRACT**Karel Hausenblas and metapragmatics**

The paper refers to certain impulses included in three articles authored by K. Hausenblas. One of them defining the most general notions in the field of verbal communication has become an impetus for re-thinking other Hausenblas's findings concerning the description of communication activities as well as the use of proper names in the samples of Czech prose. The present paper suggests the possibility to evolve Hausenblas's ideas from the viewpoint of reflexive metapragmatic/metalingual operations (metacognitive functions of proper names, metarepresentative and meta-discourse properties in the works of prose analysed by Hausenblas).

Keywords: metalanguage; reflexive communication; relevance theory; metapragmatic awareness; cognitive status of information; accessibility theory

1. V pracích K. Hausenblase měla velký význam zkoumání zaměřená na komunikaci obecně. Zde se budeme inspirovat třemi jeho statěmi z let 1976, 1977 a 1984, i když ne v chronologickém pořadí. Důvodem nechronologického přístupu je to, že chceme na jejich podněty reagovat z perspektivy současných pohledů na užívání jazyka označovaných jako metapragmatika, resp. specifičtější zkoumání metakognitivních, meta-komunikačních a metadiskursových¹ jevů. Je zjevné, že obsah mnohých dosavadních pojednání o metařečových, metajazykových nebo metatextových jevech se s metapragmatickým pohledem na komunikaci překrývá, i když se v nich metapragmatika jako specifický termín neobjevuje. (Původ meta-pojmenování v lingvistice lze vidět právě v termínu *metajazyk*, užívaném v logice od třicátých let 20. století. Srov. Tarski 1966, 13–16, 142.) V lingvistice se v souvislosti s metajazykem odkazuje především na Jakobsona (1971a, 1971b). Ten při rozvíjení Bühlerovy (1999, 24–33) koncepce funkcí jazyka (funkce výrazová, výzvolná a odrazová/reprezentáční) vymezil funkce další, mezi nimi (kromě funkce poetické a fatické) funkci metajazykovou. O metajazykové funkci Jakob-

¹ Užíváme zde adjektivum *metadiskursový* se záměrem vyjádřit, že jde o reflexi rysů patřících k diskursu ať už jako ke konkrétnímu komunikátu, nebo jako k souboru reprezentací nějakých aspektů světa. Jde o jev odlišný od *diskurzivních markerů* (viz např. Hoffmannová et al. 2019, 244–351), které operují „uvnitř“ diskursu. K tomuto konceptuálnímu rozlišení srov. také Caffiová 2016.

son říká, že lidská komunikace má své nástroje (*vehicles*) sdělení (*message*, M), které je přenášeno v kódu (*code*, C). Jak sdělení, tak kód mohou být využity, může se na ně poukazovat, referovat k nim. Sdělení může poukazovat na kód, nebo na jiné sdělení; obecný význam kódové jednotky může implicitně referovat ke kódu samému, nebo ke sdělení. V komunikaci se tedy mohou objevit následující případy: jedno sdělení odkazuje na jiné („message to message“, respektive „message within a message“, M/M), kód odkazuje na kód (C/C), sdělení odkazuje na kód (M/C) a kód odkazuje na sdělení (C/M). Ve všech těchto případech se referuje ke složkám/nástrojům lidské komunikace (nikoli k mimojazykové skutečnosti), tudíž jde o metajazykové aktivity (Jakobson 1971a, 130–133). S jistou nadsázkou lze náš příspěvek charakterizovat jako „meta-hausenblasovský“, protože metapragmatický přístup se zde uplatňuje jak ve vztahu k textům K. Hausenblase, tak k textům, jimiž se jeho stati zabývají. (V české lingvistice samozřejmě existují pojednání o metařečových, metajazykových nebo metatextových jevech, které se s metapragmatickým pohledem na komunikaci do jisté míry překrývají, i když se v nich metapragmatika jako specifický termín neobjevuje.)

1.1 Metapragmatické jevy (stejně jako metajazyk) mají reflexivní povahu, existuje mezi nimi interakce – „prvostupňové“ i metajazykové výrazy bývají užity metakomunikačně, resp. metakomunikační užití jazyka-objektu činí z jeho prvků metapragmatické výrazy. Reflexe užívání jazyka se označuje jako metapragmatické povědomí. V pracích vztahujících se k okruhu teorie relevance (Sperber a Wilsonová 1982, 1986; Wilsonová 2012) se v metapragmatickém povědomí rozlišují další vrstvy. Tam, kde se v textu/komunikátu reflektuje reprezentace kognitivního statusu informace, resp. jejích složek, hovoří se o metakognitivním povědomí. V případech, kdy se reflektuje reprezentace komunikačních intencí účastníků (jak/čím jsou reprezentovány jejich přesvědčení, názory, postoje, záměry), tj. pragmatické významy výpovědi (řečové jednání), jde o metareprezentační povědomí. Tam, kde se reflektují interpretace a hodnocení promluv, objevuje se metakomunikační povědomí. U reflexe už existujících a interpretovaných útvarů jde o metadiskursovou povědomí (srov. také Lucy 1999). Metakognitivní, metareprezentační a metakomunikační povědomí především v dialogické komunikaci často splývají, reflexe těchto jevů jsou zpravidla komplexní, jen v konkrétních komunikátech jsou určité jevy více salientní. Specifikace meta-jevů se objevuje hlavně na rovině teoretického popisu (Verschueren 2000).

1.2 Sám termín *metapragmatika* byl uveden v pracích amerického antropologa a lingvisty Michaela Silversteina ze sedmdesátých let 20. století (1976, 1979, dále rovněž 1993, 2010). Silverstein, specifickým zaměřením lingvistický antropolog (i když odkazoval také na Jakobsonovy studie), který se mj. zabýval jazyky původních obyvatel Ameriky, chápal užívání jazyka jako jednu z forem sociálního chování, jež nese význam, tj. je komunikativní. Realizuje se komplexem znaků (znakových nosičů), které v jistém ohledu něco signalizují nebo zastupují. Tradičně se typy komunikačních událostí rozlišují podle toho, jaké signalizační (znakové) médium je v nich využito. Je-li tímto médiem artikulovaná řeč, mluvíme o řečových událostech. Ty mohou být čistě řečové, mohou ale být a často bývají doplňovány jinými (příslušníkům společnosti známými, rutinními) prostředky. Metapragmatická témata se u Silversteina objevují primárně ve studiu kultury a sociální komunikace, sledují tedy užívání jazyka ve vztahu ke kontextu ve velmi širokém smyslu. Nejobecnější definice metapragmatiky se odvíjí od definice pragmatiky jakožto lingvis-

tické disciplíny: jestliže se lingvistická pragmatika zabývá užíváním jazyka ve všech jeho aspektech, pak reflexe (a popis a analýza) jednotlivých aspektů tohoto užívání (reflexivní diskurs) se může označovat jako metapragmatika (srov. také Lucy 1993, 1999). Jakékoli reflektování komunikátů (komunikačních událostí i jejich složek) se zahrnuje do reflexe (tj. užití) úzu. Jevy užívání jazyka se „stávají metapragmatickými“, pokud mají reflexivní povahu, je u nich zřejmé, že jde o odraz úzu a užití povědomí o něm (metapragmatického povědomí) – hodnocení, komentování, nahrazování jednoho výrazu jiným, referování o něm. Může jít o reflexi intuitivní, laickou, nebo vědomou, podloženou znalostí lingvistické teorie, popř. o práci s jazykem v textech uměleckých. Metapragmatickou povahu mají také snahy úzus ovlivňovat.

1.3 Ve známé stati z roku 1984 *Text, komunikáty a jejich komplexy* K. Hausenblas pojmově vymezil *komunikát* jako základní jednotku sdělování a uvedl ji do vztahu k dalším souvisejícím pojmům/termínům, totiž *text*, *promluva*, *jazykový projev* a *diskurs*. Už neakcentoval možnosti typizace textů/komunikátů jakožto strukturních jednotek, ale zaměřil se na jejich vlastnosti v komunikaci. Ve stati dává přednost označení *jazykový projev*, resp. u složitějších útvarů *komplex komunikátů* před označením *diskurs*, protože ten podle jeho názoru není jednoznačně vyhraněn jako komplex komunikátů, ale opírá se o představu delší, rozsáhlejší formace (Hausenblas 1984, 6). Označení *komplex komunikátů* se ovšem nevířilo. Objevila se však označení *promluvový komplex* a *promluvový soubor* (Hrbáček 1994, 84–85), přičemž ke *komplexu komunikátů* je podle Hrbáčkova vymezení přirovnatelné oboje. U dnes častěji užívaného termínu *diskurs* stále panuje rozrůzněnost chápání (srov. heslo *Diskurz* v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, Nekvapil et al. 2016). Na literární díla, jimiž se starší stati K. Hausenblase zabývají (z těchto statí v tomto příspěvku vycházíme), lze uplatnit jak chápání diskursu jako „užívání jazyka, zejména ve formě promluvy“, resp. „sled[*u*] výpovědi (či komunikátů)“, tak i v podstatě jako synonyma k označení *text*, tedy „propojené, koherentní jednotky ve vztahu ke kulturnímu a sociálnímu kontextu“ (Nekvapil et al. 2016). O užívání jazyka jde jak u *komplexu komunikátů*, tak u *diskursu* v každém z uvedených pojetí.

1.4 Metapragmatický pohled se zajímá o to, jak užívání jazyka reflektují sami uživatelé (autoři komunikátů i jejich vnímatelé), a také o to, jaké aspekty (vrstvy) komunikátů jsou reflektovány. Hausenblasovy stati, jejichž podněty se zde zabýváme, originálně přinášejí poznatky týkající se nejen stylizace a fungování jazykových prostředků v uměleckých (i jiných) textech, ale i širších metalingválních operací v jakobsonovském smyslu uvedeném výše – reflektování složek jazyka a jejich vlastností, a rovněž reflektování jazykového úzu. „Užití úzu“, tj. reflexe úzu v komunikaci je, jak bylo uvedeno, mnohostranný jev. Reflexe (meta-přístup) se může uplatnit ve vztahu ke každé složce jazyka v užívání, metapragmatické jevy jsou tedy rozmanité. Ke komunikátu (*message*) lze přistupovat „zdola nahoru“, tj. od úrovně předávané informace (propozice a jejích složek; to je jeden z přístupů, které ukazuje Schiffrinová 1994, 23–31), tak i „shora dolů“, od jednotek/celků řečového jednání, tedy od útvaru diskursového, jímž byl realizován produktorův záměr (Schiffrinová 1994 v kap. 3., Moeschler 2010). Protože K. Hausenblas se zabýval hoto-vými literárními texty, šlo o tento druhý zmíněný přístup, kdy se reflektovala funkce jistých jevů v textu/diskursu, avšak vzhledem k tomu, že se např. u fungování vlastních jmen v beletrii (1976) soustřeďuje na jednotliviny, uplatnil se zde zároveň přístup „zdola nahoru“.

2. Zaměříme se nejprve na stať věnovanou přímo „řeči o řeči“ (1977), resp. stylizaci komunikačních jevů v prózách Jana Nerudy, jak je K. Hausenblas popsal. Povídka *U tří lilíí*, jejíž analýze se článek věnuje, je vyprávěna v první osobě, otevírá ji věta „Myslím, že jsem tenkrát šlel“, naznačující emocionálně příznakový obsah. Text povídky však až na závěrečný odstavec nepředkládá vyprávění o psychických pochodech subjektu, nejde tedy o vnitřní monolog v pravém slova smyslu (srov. Mukařovský 1982, 221–223). Vyprávěč se naopak soustřeďuje na vnějšíkové charakteristiky okolního dění: Předává čtenáři líčení počasí, lokality (hostinec, salonek, kde se tančí, přílehlý zrušený hřbitov, u něhož je zdůrazněno, že hroby jsou dosud otevřené a poblíž jsou hromady lidských kostí), tj. toho, co viděl a slyšel, a konečně pak sblížení s „krásnookou“ dívkou. Hausenblas zdůrazňuje téměř úplnou absenci referování o mluvené komunikaci. Výjimkami jsou sdělení o skutečně promluvě, jejíž obsah se ozřejmuje až zpětně („šeptala přibylá krásnooké něco“), sdělení o vyslovování povelů k tanci (čtverylku „komandoval svižný kadetík“). Dalšími výjimkami je jednak cizí přímá řeč (patrně pseudocitát) týkající se erotické nenasytosti, dále pak doslovně reprodukován (vyprávěčem povídky vyslechnutý) krátký dialog mezi dívkami v závěru, který poskytuje šokující okolnost kontrastující s chováním „krásnooké“. Vizualní i sluchové vjemy vyprávěče nacházejí posléze odraz v jeho popisu vlastních pocitů („naslouchal jsem v rozechvění“). Hausenblas ukazuje, že v povídce je naopak akcentována komunikace neverbální (pohledy, pohyby), která postupuje od pouhého pozorování dívky ze strany vyprávěče k opětování pohledů („zrak její spočíval na mně“), posléze až k fyzickému kontaktu v závěru povídky. Kontakt je zjevně výsledkem interpretace vzájemných pohledů ze strany „krásnooké“ a je z její strany iniciován, neverbální komunikace graduje v kontaktu erotickém. Po navázání kontaktu gradují i projevy žvlů: intenzivní zvuky jsou popisovány jako pohyby objektů v prostoru („nad hlavami se nám válely hromy“), další zvuky jsou popisovány personifikujícími slovesy, která jinak posti-hují zvukové charakteristiky expresivní lidské komunikace – „nebe i země ječely, kolem nás jako by mrtví řvali z hrobů“.

2.1 Protože při čtení stati z roku 1977 dnes známe i Hausenblasovu studii z roku 1984, můžeme si dovolit označit Nerudovu povídku jako komunikát. Nepochybně jde o komunikát/textový/diskursový útvar vytvořený autorem se záměrem podat vnímateli (čtenáři) sdělení. (K dialogičnosti uvnitř monologických útvarů srov. opět Mukařovský 1982, 223–229; referováním o dialogických jevech v *Malostranských povídkách* se ostatně zabývá i druhá část Hausenblasovy studie z roku 1977.) Jakobsonovy práce uvedené výše rozlišují u metalingválních jevů především „message referring to code“, tedy reflexi jazyka samého. Taková reflexe se v dané povídce nevyskytuje, v *Malostranských povídkách* však ano (srov. Hausenblas 1977, 338). Dále jakobsonovské sdělení odkazující na podání řeči („message referring to message“) můžeme v povídce vidět u popisu skutečně komunikace („šeptala krásnooké něco“) a v doslovné reprodukci dialogu mezi dívkami. (K tzv. podání řeči srov. Adam 2003a, 2003b.) Pohlížíme-li na danou povídku jako na komunikát, nemůžeme také přehlédnout, že jejím výrazným rysem je, opět jakobsonovsky řečeno, „message within a message“, tj. další sdělení na jiné rovině. Za takovéto sekundární sdělení lze pokládat skutečnost, že autor ústy vyprávěče porušuje dobové literární i společenské konvence – „krásnooká“ dívka je zjevně eroticky aktivní a dává přednost zábavě před očekávatelným zármutkem; vyprávěč je nejprve fascinován, později šokován jejím chováním, neodmítá však sblížení s ní. Pouze závěrečné věty naznačují

příklon ke konvenčnímu „morálnímu“ hodnocení: „bylo mně, jako bych musil vypít tu zlotřilou duši z ní“. To však může být z pohledu dnešního vnímatele chápáno dvojím způsobem. V prvním případě autor čtenáři o vypravěči naznačuje, že jeho postoj je pokrytecký – sblížení s nemorální dívkou, po němž vypravěč toužil, je z jeho strany prezentováno jako prostředek její „záchrany“. Autor tedy uvnitř textu čtenáři nabízí, metapragmatickou terminologií formulováno, metakomunikační výklad vypravěčova jednání. (Jistým ospravedlněním jeho chování ze strany autora může být pouze úvodní zmínka, že „tenkrátě šlel“.) Druhou možností je, že se autor snažil tímto závěrem, příklonem k dobovým eticko-literárním normám (tedy ke složce dobového diskursu), kompenzovat celý předchozí obsah povídky, jehož problematičnost, právě z hlediska těchto norem, si Neruda uvědomoval (srov. Hausenblas 1977, 337). Pokud se příkloníme k této interpretaci, šlo by, z hlediska metapragmatického, o metadiskusovou reflexi – autor v závěru užitím označení „zlotřilá duše“ dává najevo, že se od „nemorálního sdělení“, které povídka předkládá, distancuje.

2.2 Jak jsme již zmínili, ve stati z roku 1976 zabývající se vlastními jmény v umělecké literatuře můžeme vidět analytický postup „zdola nahoru“, tj. od reflexe funkce jednotlivin v diskusivním celku. Hausenblas analyzoval fungování vlastních jmen u Karla Václava Raise (*Zapadlí vlastenci*), v Čapkově tzv. noetické trilogii (*Hordubal*, *Povětroň*, *Obyčejný život*) a v povídkové sbírce Ladislava Fukse *Smrt morčete*. V těchto třech uměleckých textech rozlišil tři způsoby zacházení s proprii. Pojmenování některých postav u K. V. Raise příjmeními homonymními se jmény zpěvných ptáků (*Čížek*, *Čermák*, *Stehlík*), podobně zdrobnělina v příjmení *učitel Zajíček*, korespondují s charakteristikou postav jako „skromných kulturních pracovníků“. Naopak postava prospěchářská a úlisná má příjmení *Hádek*. Tento způsob užití vlastních jmen lze označit za charakterizační/asociační. (Z novější, enormně rozsáhlé literatury k této funkci proprií srov. např. Dvořáková 2010.) Naopak úloha neobvyklých (v realitě nedoložených) příjmení *Sen*, *Strom* v povídkách L. Fukse se symbolicky ozřejmuje až v závěru každé z povídek. Podobně symbolickou, sekundárně sdělnou funkci má ve Fuksových povídkách kontrast příjmení příznakově německých (židovských) s příznakově českými. V Čapkově trilogii je práce s proprii, jak Hausenblas ukazuje, silně diferencovaná. V *Hordubalovi*, kde autor předkládá různé verze pseudoreálného příběhu o zločinu, jsou hlavní postavy individualizovány (celé jméno a příjmení, popř. místní přízvisko), u méně závažných postav se užívá pouhé příjmení, vyšetřovatelé a představitelé justice jsou uvedeni jen pojmenováním pozice. V dalších částech trilogie se objevuje naopak anonymizace, oddělení postavy od jejího jména, což souvisí s tím, že autor jak v *Povětroně*, tak v *Obyčejném životě* otevřeně fabuluje různé verze možných identit / životních příběhů hlavního hrdiny; důležitější než konkrétní individualizace je právě možnost existence různých interpretací. Anonymizaci postav ostatně vidíme i v Nerudově povídce, zde zjevně v souvislosti s převahou neverbální (obecně srozumitelné) komunikace.

2.3 I když jakobsonovská terminologie není v Hausenblasově stati užitá, lze asociační zacházení s příjmeními většinou vidět jako „message to code“, zde jako typ odkazu k lexikálnímu významu obecného pojmenování. Z hlediska současného meta-přístupu mají taková jména postav funkci metakognitivní, tj. reflektující status informace jménem nesené jakožto sdílené produktem textu a předpokládaným vnímatelem. Naopak úloha příjmení v analyzovaných povídkách L. Fukse se ozřejmuje až ve vztahu k celku,

jako „message to message“, tedy metadiskursově. Anonymizace, která se rovněž v jedné (zásadní) Fuksově povídce objevuje, má také vztah ke sdělení nesenému celkem – podstatné v povídce je především to, že jde o židovské uprchlíky. Postavy jsou rozlišovány až v situaci, kdy jsou blízko tragickému konci, vnějškovými deskripcemi – „štíhlejší člověk v kostkovaných šatech s kapesníčkem, jakási paní v roztrhané kožešině“; metadiskursově se sděluje, že jejich vlastní identita je už v té chvíli nepodstatná.

2.3.1 Na tomto místě je nutné podotknout, že uváděné meta-jevy a meta-přístupy, jimiž se k nim dospívá, jsou projevem a výsledkem právě metapragmatického úhlu pohledu. V přístupech jiných lingvistických odvětví se tyto jevy analyzují a jsou charakterizovány/klasifikovány jako sémantické, syntaktické, textové/intertextové nebo stylizační (srov. už Mareš 1983).

3. To, že si Hausenblasových studií všímáme v uvedeném pořadí, má důvod právě v tom, že se zde jimi inspirujeme a reagujeme na ně z pohledu metapragmatického. Jestliže K. Hausenblas mluví o řeči / o komunikaci (a útvar, ve kterém tak činí, lze chápat jako komunikát), pak lze jeho texty/komunikáty chápat také jako projevy metapragmatického, v těchto případech metadiskursového povědomí. To platí zejména při přístupu „shora dolů“, tedy zde u upozornění, že Neruda sám si u této povídky uvědomoval porušování dobových moralistních i literárních konvencí. Povídku *U tří lilí* lze vzhledem k tomu, že negativně reflektuje dobovou literární normu, vidět jako metadiskursový útvar samu o sobě.

3.1 V Hausenblasových textech, které zkoumají/reflektují reprezentace kognitivního statusu informace, resp. jejích složek, tj. např. ve stati zkoumající funkce vlastních jmen nebo šířeji identifikace osob jako složek textu, tedy u přístupu „zdola nahoru“, lze hovořit o uplatnění metakognitivního povědomí. V metapragmaticky zaměřených pojednáních se užití/neužití vlastního jména nebo jeho ekvivalentu (jedinečně referujícího výrazu) přiřazuje k reflexi kognitivního statusu informace. Zabývá se jím např. tzv. teorie dostupnosti (*accessibility theory*), proponovaná především M. Arielovou (1988, 1990, 2009). Užití celého jména, resp. alespoň příjmení bývá spojeno s uvedením osoby/postavy na scénu, tj. nová informace je autorem/produktorem vnímateli učiněna dostupnou. Na referent obsažený, tj. dostupný v bezprostředním kontextu (má antecedent) nebo i v předpokládaném kontextu zkušenostním může naopak být odkazováno v různém stupni deskriptivní obecnosti, popř., v určitém typu jazyků, nemusí být tento referent lexikálně vyjádřen vůbec (na referenci poukazuje shodová gramatická koncovka). Nutno podotknout, že zde bude značný rozdíl mezi texty beletristickými a texty/komunikáty z ostatních komunikačních sfér – komunikační strategie v beletrii může mít práci s „dostupností“ referentu (individualizace, zdůrazňování jistých rysů referentu, nebo naopak různá míra znejišťování) právě jako specifickou strategii, která naplňuje autorem intendovaný komunikační efekt. Neužitím jména v beletrii soustřeďuje autor pozornost na další okolnosti s postavou spojené (anonymní letec v *Povětroni*, vypravěč v *Obyčejném životě*), tzn. neužití propria nemusí být s „ne/dostupností“ totožné. Užitím jména neobvyklého, nestandardního naopak produktor signalizuje funkci/roli postavy v diskursovém celku (např. *Veroným Strom* u Fukse), popř. reflektuje vztah partikulárního vypravěče k ní (vymyšlené falešné jméno v *Povětroni*). Kognitivní status informace se tedy může uplatňovat jako indikátor metakomunikační a metadiskursově reflexe.

3.2 O specifickou autorskou strategii jde i u práce s metakomunikačním a metareprezentačním povědomím, již lze mezi texty, kterými se K. Hausenblas zabýval, vidět hlavně v Čapkově trilogii. Velkou část textu v *Knize první v Hordubalovi* vyplňuje vnitřní monolog hrdiny (nevládní přímá řeč) a popis jeho myšlenkových pochodů reagujících na uskutečněné nebo možné promluvy osob v jeho okolí, reflexe motivací/záměrů ostatních mluvčích a interpretace těchto jejich promluv z Hordubalovy strany. Jde o text obsahující výrazné metakomunikační prvky. Pokud jde o další části trilogie, zejména v druhém a třetím z románů se vždy předkládá převyprávění, tedy metareprezentace téhož příběhu (nejde zde o „podání řeči“ v užším smyslu) z hlediska určité postavy. Zatímco v *Hordubalovi* se různé verze prezentují až v závěrečné části (soudní přelíčení), v *Povětroní* dostává každá verze samostatnou *povídku* – každý z podavatelů projektuje do své verze (žánrového útvaru) postoje související se svou životní rolí, osobnostním zaměřením a zkušeností/historií („zpověď“ u milosrdné sestry, „vize“ založená na nadpřirozených schopnostech u jasnovidce, literární text u básníka). V *Obyčejném životě* autor předkládá text, v němž podavatel reflektuje svoje vlastní vzpomínky a postupně dochází k jejich protikladným interpretacím a reinterpetacím, v textu tedy vidíme autorovu výraznou metareprezentační strategii zdůrazňující mnohotvárnost života.

4. Myšlení, mluvení a psaní o užívání jazyka následně ovlivňuje sám úzus (komunikační praxi) i další úvahy o reflexi úzu. Rozsáhlé dílo K. Hausenblase, z něhož zde odkazujeme pouze na tři ukázky, překvapivě souzní s proudem lingvistického zkoumání, jemuž se dostává pozornosti až v posledních dekadách. Práce K. Hausenblase myšlení o užívání jazyka originálně předjímala a ovlivnila.

LITERATURA

a) Prameny

- Čapek, K. 1956. *Hordubal. Povětroň. Obyčejný život*. Praha: Československý spisovatel.
Fuks, L. 1969. *Smrt morčete*. Praha: Mladá fronta.
Neruda, J. 2014. *Povídky malostranské*. Praha: DOBROVSKÝ s.r.o.
Rais, K. V. 1958. *Zapadlí vlastenci*. Praha: SNKLHU.

b) Odborná literatura

- Adam, R. 2003a. Formy podání řeči. *Slovo a slovesnost* 64 (2): 119–128.
Adam, R. 2003b. Stručné novější dějiny a současná situace výzkumu podání řeči. *Slovo a slovesnost* 64 (2): 128–132.
Ariel, M. 1988. Referring and Accessibility. *Journal of Linguistics* 24 (1): 65–87. <https://doi.org/10.1017/S0022226700011567>
Ariel, M. 1990. *Accessing noun-phrase antecedents*. London – New York: Routledge.
Ariel, M. 2009. Accessibility Theory. In *Concise encyclopedia of pragmatics*, ed. J. Mey a K. Brown, 1–4. 2. vyd. Oxford: Elsevier.
Bühler, K. 1999. *Sprachtheorie* [1934]. Stuttgart: Lucius und Lucius.
Caffi, C. 2016. Revisiting Metapragmatics: “What are we talking about?” In *Pragmemes and Theories of Language Use*, ed. K. Allan et al., 799–821. Cham: Springer International Publishing.

- Dvořáková, Ž. 2010. Asociační funkce vlastních jmen v literatuře. In *Mnohotvárnost a specifická onomastiky*, ed. J. David et al., 138–145. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě – Praha: ÚJČ AV ČR.
- Jakobson, R. 1971. Shifters, verbal categories and the Russian verb [1957]. In R. Jakobson. *Selected Writings 2*, 130–147. The Hague – Paris: Mouton.
- Jakobson, R. 1985. Metalanguage as a linguistic problem. In R. Jakobson. *Selected Writings 7*, 113–121. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton.
- Hausenblas, K. 1976. Vlastní jména v umělecké literatuře. *Naše řeč* 59 (1): 1–12.
- Hausenblas, K. 1977. Řeč o řeči v Nerudově povídce „U tří lilii“. *Slovo a slovesnost* 38 (4): 336–339.
- Hausenblas, K. 1984. Text, komunikáty a jejich komplexy. *Slovo a slovesnost* 45 (1): 1–7.
- Hoffmannová, J. et al. 2019. *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Hrbáček, J. 1994. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia.
- Lucy, J. A. 1993. *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucy, J. A. 1999. Reflexivity. *Journal of Linguistic Anthropology* 9 (1–2): 212–215.
- Mareš, P. 1983. Metajazyk, metařeč, metatext. *Slovo a slovesnost* 44 (2): 123–131.
- Moeschler, J. 2010. Is pragmatics of discourse possible? In *Perspectives on language use and pragmatics. A volume in memory of Sorin Sati*, ed. A. Capone, 217–241. München: Lincom Europa.
- Mukařovský, J. 1982. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon.
- Nekvapil, J. (1,2), Hoffmannová, J. (3), Hajičová, E. (4) 2016. Diskurz. In *Nový encyklopedický slovník češtiny*, ed. P. Karlík et al., 350–354. Praha: NLN.
- Schiffrin, D. 1994. *Approaches to discourse*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Silverstein, M. 1976. Shifters, linguistic categories and cultural description. In *Meaning in Anthropology*, ed. K. H. Basso a H. A. Selby, 11–56. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Silverstein, M. 1979. Language structure and linguistic ideology. In *The elements: A parasession on linguistic units and levels*, ed. P. Clyne et al., 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Silverstein, M. 1993. Metapragmatic discourse and metapragmatic function. In *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, ed. J. A. Lucy, 33–58. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silverstein, M. 2010. “Direct” and “indirect” communicative acts in semiotic perspective. *Journal of Pragmatics* 42 (2), 337–353. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.06.003>
- Sperber, D., Wilson, D. 1982. Mutual Knowledge and Relevance in Theories of Comprehension. In *Mutual Knowledge*, ed. N. V. Smith, 61–85. London – New York – Paris: Academic Press.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Tarski, A. 1966. *Úvod do logiky a metodologie deduktivních věd* [1936]. Praha: Academia.
- Verschueren, J. 2000. Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use. *Pragmatics* 10 (4): 439–456. <https://doi.org/10.1075/prag.10.4.02ver>
- Wilson, D. 2012. Metarepresentation in linguistic communication. In *Meaning and Relevance*, ed. D. Wilson a D. Sperber, 230–258. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139028370.014>

doc. PhDr. Milada Hirschová, DSc.

Katedra českého jazyka

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

milada.hirschova@pedf.cuni.cz

K OTÁZCE STYLU ČESKÝCH A POLSKÝCH VEŘEJNÝCH NÁPISŮ

ANDRZEJ CHARCIAREK

ABSTRACT

On the question of style of Czech and Polish public notices

The article analyzes Polish and Czech public notices from the perspective of their stylistic features. It focuses on similarities and differences between public notices and specific administrative documents. Much attention is paid to two terms: notice/notification and rules/regulations, terms denoting both public notices and documents. The analysis concentrates on the first type and is illustrated with authentic notices found in the public spaces of Polish and Czech cities.

Keywords: public notices; stylistics; pragmatics; speech acts; Czech; Polish

Veřejné nápisy¹ nebyly v polské a české lingvistice dosud celkově prozkoumány. I když nápisy mají psanou podobu, analogickou administrativním textům, na rozdíl od nich nevytvářejí samostatné žánrové vzorce. Veřejné nápisy tvoří z hlediska struktury, tematiky i funkce stylisticky heterogenní soustavu (Charciarek 2023).

Veřejné nápisy přitom vykazují mnoho stylových podobností s administrativními texty. Ty mají jednu společnou vlastnost – slouží ke komunikaci s úřady. Mezi administrativní texty patří například hlášení (pol. *raport*), soudní rozhodnutí (pol. *orzeczenie sądowe*), svědectví (pol. *świadcstwo*), oznámení (pol. *zawiadomienie*), smlouva (pol. *umowa*), žádost (pol. *podanie*), dohoda (pol. *umowa, porozumienie*), stížnost (pol. *skarga*). Každý z těchto druhů textu má určitou funkci, strukturu a konkrétního adresáta. Administrativní texty lze považovat za formu aplikačního použití konkrétního zákona. V případě veřejných napsů situace není tak jednoznačná. Do jisté míry mohou veřejné nápisy v různých segmentech veřejného prostranství odrážet platné právo a budou uplatňovány např. v restauraci, na tramvajové zastávce, na železničním nádraží nebo v nákupním centru. Bude to zákaz kouření v areálu, příkaz označit jízdenku v autobuse, povolení vjezdu do dvora apod. Nicméně veřejné nápisy neodrážejí pouze právní akty. Nápisy jako *Vchod vedle*, *Přijdu hned* nebo *Pozor – dveře se otevírají k vám* jsou spíše praktické rady a návody, jak se máme chovat na veřejnosti, jak postupovat v konkrétních situacích. Jsou více

¹ Jako veřejné nápisy označujeme obsah všech druhů vývěsních tabulek, štítků, vývěsek, oznámení, vyhlášek, vyzvání, pokynů atd., které se vyskytují v polském a českém městském prostoru. Nebereme v úvahu veškeré reklamy, inzertaty, plakáty, letáky, billboardy, programy a vlastní názvy.

výsledkem zdvořilostních a komunikačních norem než právních aktů. Když uvedeme české nápisy *zákaz lepení plakátů pod pokutou, zákaz vstupu podomním prodejcům, sem, zavírejte, šetři elektřinou, pouze východ, řidič je povinen uhradit cenu za parkování* a polské *pchać, posprzątaj po swoim psie, holowanie na koszt właściciela pojazdu, wejście obok, drzwi automatyczne, tu wolno palić*, bude zjevné, že různorodost nápisů vyplývá nejen ze specifiky komunikačního systému, ale i z druhu samotného aktu. Právě v porovnání s administrativními texty se vlastnosti nápisů ozřejmují.²

Podle Karla Hausenblase mají administrativní texty dvě základní funkce, zpravovací a působící:

[...] hlavní váhu mají v komunikační praxi funkční styly zpravovací a působící. Protože [...] tradičně vydělované funkční styly jsou vlastně s výjimkou stylu uměleckého všechny jen určitými modifikacemi stylu zpravovacího (souvisejícími hlavně se stupni intelektuální náročnosti), je potřeba obrátit pozornost zvláště na sféru stylu působícího. Faktoru působení, ovlivňování (řízení, přesvědčování nebo zase manipulování atd.) ve společenském styku lidí, a to jednotlivců i skupin a institucí, se věnuje hodně pozornosti v pracích o sociální komunikaci. Tak vznikl svého času [...] pokus vyčlenit v rámci stylů funkčních nově funkční styl direktivní (řídící). Je to styl instrukcí, příkazů, pokynů a zpětných hlášení atd., jimiž je řízena a kontrolována činnost kolektivů ve výrobě, státní správě, ve vojenství aj. Z hlediska úspěšného fungování společenských celků hospodářských, správních atd. je řídící styl velice důležitý, není však jediným druhem působícího stylu [...]. (Hausenblas 1972, 156)

Jak polské, tak české veřejné nápisy tvoří skupiny řečových aktů (zákazy, příkazy, žádosti/prosby, povolení/dovolení, oznámení, varování, rady, upozornění, návody, pokyny), které splňují funkce uvedené K. Hausenblasem. Analogicky k administrativním textům nápisy popisují realitu (*Vchod vedle, Pouze východ, Hlavní vchod, Provozní doba; Wejście obok, Wejście do budynku, Wyjście, Otwarte*), nebo motivují ke konkrétní činnosti (*Zavírejte, Očistěte obuv, Netahat, Cestující jsou povinni se za jízdy držet!; Pchać, Zachowaj czystość, Proszę wchodzić pojedynczo, Ciągnij*). Opodstatněné je tedy považování veřejných nápisů za specifické řečové akty, které mají jejich základní vlastnost – performativnost. Je nutno ujasnit, v čem tato specifická performativnost spočívá. V pragmatice jsou klasické řečové akty chápány jako realizace řeči mluvčím s cílem dosáhnout v určité komunikační situaci u adresáta zamýšleného efektu. Jinými slovy, vzorovou performativní výpověď lze pozorovat, když mluvčí (já) a adresát (ty) se nacházejí ve stejném prostoru (tady) a čase (ted). Ve veřejných nápisech se performativnosti dosahuje jinak. Neexistuje stejný prostor a čas, a navíc autor nápisu není přítomen fyzicky. Je to výsledek toho, že se nápisy uskutečňují pouze písemně. V tom se shodují s administrativními texty v institucionální komunikaci. Na rozdíl od typických řečových aktů chybí v nápisech důležitá složka mluvené komunikace – intonace. Interpunkčním znaménkem, které se používá v nápisech pro zdůraznění nebo posílení jejich významu, je vykřičník. V tradičním chápání se performativnost realizuje použitím přímých mluvních aktů s ilokučními slovesy v první osobě jednotného čísla, např. *zakazuji/zakazuje, doporučuji/radzę, prosím/proszę, žádám/proszę, oznamuji/zawiadamiam, dovoluji/pozwalam, prikazuji/nakazuje* apod.:

² V tomto článku se nepřihlíží k vizuálnímu ztvárnění (podoba, barva, velikost) veřejných nápisů.

Oznamuji všem žákům i rodičům, že jsem na pátek 2. 5. 2014 vyhlásila z provozních a organizačních důvodů ředitelské volno.

Žádám všechny nájemníky, když odemknou dveře, aby je netahali klíčem.

Szanovní klienti, uprzejmí informuji, že od dnia 01 kwietnia 2015 r. Oddział będzie czynny w godzinach od 10.00 do 17.00.

Je třeba konstatovat, že nápisy s ilokučnými slovesy v první osobě jednotného čísla jsou výjimečné případy. Existují pro to dva důvody.

Zprvč to je omezená plocha nápisu. Omezená plocha často vyžaduje maximální zkrácení textu nápisu, který je ze zásady krátký a stručný. Veřejný nápis nejednou obsahuje pouze jeden nebo dva výrazy: *vchod, táhnout, táhnout dveřmi, tlačit; wejście główne, pchać, ciągnąć.*

Zadruhé jde o vlastnosti jednotlivých ilokučných sloves. Některá slovesa nelze (nebo lze jen v omezené míře) použít performativně v nápisech. Proto se prakticky nevyskytují přímé performativní akty s ilokučnými slovesy *upozorňuji/informuji, zakazuji/zakazují, doporučuji/radzę, dovoluji/pozwalam, příkazuji/nakazují, hrozím/grozę* či *varuji/ostreżam* a performativnost se realizuje jiným způsobem. Tato slovesa se nahrazují jinými jazykovými prostředky. Specifika fungování nápisů ve veřejném prostoru způsobuje neosobní vyjadřování performativnosti, což ještě jednou vykazuje podobnost s administrativními texty, například se používá přičestí trpné: *Vstup zakázán, Volné pobíhání psů zakázáno!, Cyklistům vjezd povolen; Wstęp wzbroniony, Picie alkoholu w obrębie sklepu wzbronione, Akwizycja na terenie urzędu zabroniona.*

Místo performativně použitelných sloves se objevují substantiva od nich odvozená. Týká se to především sloves *zakazovat/zakazywać*, která jsou nahrazována příslušnými substantivy: *zákaz vstupu, zákaz kouření, zákaz plakátování; zákaz palenia, zákaz handlu bez zezwolenia, zakaz plakatowania.* U ostatních typů nápisů není situace tak jednoznačná. České substantivum *varování* se v nápisech užívá sporadicky, a to ještě jen jako jeho název: *varování – tento objekt je elektronicky střežen, varování – tyto prostory jsou nepřetržitě monitorovány bezpečnostní agenturou, varování – objekt střežen kamerovým systémem.* Polský protějšek nebyl ve shromážděných nápisech zaznamenán.

Analogicky se performativnosti dosahuje deverbativními substantivy *oznámení/zawiadomienie* a *upozornění/informacja*, která jsou názvy jednotlivých druhů nápisů:

Oznámení veřejnosti – V období od 21. 11. 2011 do 23. 11. 2011 bude z důvodu výměny oken uzavřeno pro klienty 5. Np. – žádáme veřejnost o pochopení a zvýšenou opatrnost při pohybu v budově.

Zawiadomienie – w dniu 15.01. (środa) w godz. od 14.10 do 14.20 odczytywane będą liczniki energii elektrycznej przy ulicy Jagiellońskiej 11. Zwracamy się z uprzejmą prośbą o umożliwienie naszym pracownikom dostępu do liczników. Z upoważnienia Tauron Dystrybucja S.A.

Upozornění – vstup pouze pro zaměstnance.

Upozornění – zákazníci, dovoluujeme si vás upozornit, že můžete být při odchodu z naší prodejny vyzváni ke kontrole vašich zavazadel.

Informacja – Od 28.08.2020 r. Biblioteka będzie nieczynna z powodu remontu. Za utrudnienia przepraszamy.

Informacja – prosimy oczekiwać na tramwaj poza terenem sklepu! Dziękujemy za zrozumienie.

Prakticky jedinými slovesy, kterých se v českých a polských nápisech používá v první osobě jednotného čísla, a to ve velké míře, jsou *prosim* a *proszę*. Vyplývá to ze skutečnosti, že obě jsou

nositelem určitého zmírnění kategorického příkazu nebo zákazu, zároveň však i exponentem formální zdvořilosti a určité distance (podobně i v obchodních dopisech a jiných písemnostech administrativního stylu: *odpovězte prosím obratem*). (Hoffmannová 1993,77)

Proto v direktivních veřejných nápisech je třeba *prosim* a *proszę* chápat spíše jako projev zdvořilosti než jako performativně užitá slovesa. Svědčí o tom použití *prosim* s imperativem a *proszę* s infinitivem: *Vstupujte prosím jednotlivě, Dodržujte prosím 2 m odstup, Použijte prosím vedlejší vchod; Proszę zamykać drzwi, Proszę okazywać identyfikatory pracownikowi ochrony bez wezwania, Proszę wchodzić pojedynczo*.

Institucionální komunikace je chápána jako komunikace instituce s občanem, nebo naopak. V případě nápisů je situace složitá vzhledem k jejich velké rozmanitosti. Na jedné straně máme nápisy vytvářené určitými institucemi, na druhé vytvářené jednotlivými občany. Někdy je velice těžké zjistit, kdo je autorem veřejného nápisu. A to je zásadní rozdíl oproti administrativním textům, ve kterých je autor jednoznačně určen. Totéž platí i o adresátovi, který je vždy osloven. Ve všeobecných standardizovaných nápisech (cedule, tabulky, nálepky, štítky) účastníci komunikace (produktor a adresát) prakticky nejsou verbalizováni. Adresátem je každý občan, který nápis přečte. Ve vlastním zájmu by měl předmět sdělení respektovat. Na rozdíl od administrativních textů, ve kterých je adresátem obvykle jeden občan, v nápisech máme co do činění s kolektivním příjemcem. Vždy to bude větší nebo menší skupina lidí, například celá veřejnost, cestující, chodci, nájemníci, hoteloví hosté, zákazníci, řidiči apod. Tato skupina může být přímo oslovena v nápisu, který je už konkretizován v určité situaci a nabývá individuální charakter: *omlouváme se zákazníkům, oznamujeme uchazečům o zaměstnání, oznamujeme všem odběratelům; prosimy lokatorów, prosimy wszystkich klientów, uprzejmie informujemy p.t. czytelników*.

Oslovení adresáta zároveň podněcuje uvedení autora nápisu, kterým je nejčastěji instituce nebo její představitel.

Oproti administrativním textům zmíněným autorem nápisu může být také majitel domu, prodavačka v obchodě, soused z bytového domu či vlastník pozemku, a proto veřejné nápisy mají především organizační a pořádkový charakter.

Vzhledem k tomu, že veřejné nápisy mají výhradně psanou podobu, nedochází k přímému kontaktu mezi účastníky komunikace.³ Přesto autor nápisu předpokládá, že adresát bude předmět sdělení respektovat a že se bude chovat odpovídajícím způsobem. Nerespektování obsahu nápisu může vést k negativním následkům, což platí obzvlášť pro zákazy, příkazy a varování. Mimochodem, následky nerespektování určitého chování se v nápisech přímo uvádějí: *zákaz parkování – vozidlo může být odtazeno, zákaz lepení plakátů pod pokutou, nerespektování zákazu bude pokutováno; zakaz dokarmiania gołębi pod karą grzywny, zakaz parkowania – grozi odholowaniem, zakaz wstępu – grozi zawaleniem*. Nepřímý kontakt tak neovlivňuje závaznost nápisů pro adresáty.

³ To však nevylučuje skutečnost, že v některých situacích nápisy mohou být doprovodnou komunikací k přímé komunikaci a usnadňovat mezilidský kontakt.

Jak známo, administrativní komunikace je většinou obousměrná. Proto ne náhodou se v literatuře hovoří o interakčnosti a obousměrnosti tohoto druhu komunikace. V nápisích situace vypadá odlišně, protože příjemci nemají žádným způsobem možnost reagovat písemně⁴ nebo ústně na jejich obsah. Není místo pro dodatečné vysvětlení, otázky, připomínky. Proto je tento druh komunikace jednosměrný a svým způsobem připomíná komunikaci v médiích. Rozdíl je ale v tom, že mediální informace může občan odmítnout, ale za nerespektování většiny nápisů nese odpovědnost on sám.

Autoři monografie *Stylistika mluvené a psané češtiny* píše:

Veškerá institucionální komunikace je **veřejná** v tom smyslu, že si obě strany uvědomují, že nejde o běžné dorozumívání. Veřejná ve smyslu oficiální je i komunikace tváří v tvář mezi občanem a úředníkem v jeho kanceláři; obě strany se na ni mohou odvolávat při dalším jednání, i když s vědomím, že to druhá strana může popřít. Písemná i mluvená komunikace institucí s občany je však často neveřejná v tom smyslu, že je určena právě jen konkrétnímu adresátovi (např. předvolání k soudu) a že instituce mají zákonem danou povinnost chránit údaje o klientech. (Hoffmannová et al. 2016, 162; zvýrazněno autory)

Komunikace realizovaná nápisy je veřejná, adresát je většinou vymezen jako určitá skupina lidí, kterých se obsah nápisu nějak týká. Místem komunikace je veřejný prostor: bytový dům, restaurace, nádraží, hotel, kolej, úřad, škola, garáž, stadion, park, dětské hřiště, nemocnice, autobus, vlak apod. Nápisy se nacházejí uvnitř i venku: na dveřích, oknech, vratech, plotech, sloupech, stěnách, nástěnkách či na fasádách domů. Na rozdíl od typické institucionální komunikace se takováto komunikace nekoná v kancelářích a uskutečňuje se bez přímého kontaktu tváří v tvář. Proto lze konstatovat, že komunikace v nápisích probíhá poněkud anonymně. Autor očekává určitou změnu v chování adresáta na základě toho, co mu je sděleno v nápisu. Naopak adresát musí počítat s tím, že autor nápisu má právo zakazovat, přikazovat, povolovat, varovat, sdělovat, doporučovat apod., protože má větší nebo menší moc.

S veřejností komunikace souvisí otázka vztahů mezi autory a adresáty nápisů. Ve sféře institucionální komunikace tyto vztahy mohou mít různou podobu a intenzitu. V české a polské literatuře je především konstatována asymetrie mezi účastníky tohoto druhu komunikace. Zdůrazňuje se asymetrie mezi institucí, a přesněji jejím zástupcem, a občanem. Píše o tom Ewa Malinowska:

Polszczyzna urzędowa, należąca do sfery komunikacji oficjalnej (publicznej), związana jest z działalnością urzędów, kancelarii, biur. Osobliwością tej sfery jest zinstytucjonalizowany, formalny charakter. Jednym z uczestników komunikacji jest zawsze urząd (instytucja). Relacje między podmiotami dyskursu urzędowego są hierarchiczne, obserwuje się dominację podmiotu instytucjonalnego. Nierównorzędność ról dyskursywnych związana jest z autorytetem władzy – podmiot instytucjonalny jest reprezentantem władzy i wyrazicielem jej woli. Działa w interesie państwa, samorządu, instytucji, którą reprezentuje. (Malinowska 2013, 467)

⁴ V uvedené analýze se nezohledňují reakce na nápisy viditelné přímo na daném místě, jako jsou například žertovné poznámky nebo stížnosti.

V nápisech je vzhledem k jejich rozmanitosti situace složitější. Na jedné straně máme asymetrii, která vyplývá z moci autora nápisu, jenž má právo vyžadovat po adresátovi určité způsoby chování, a to pod hrozbou případných sankcí: *Cizím osobám vstup zakázán, Vjezd pouze na platné povolení, Zákaz kouření v celém objektu; Palenie wyrobów tytoniowych zabronione, Wjazd do ogrodu zoologicznego tylko za okazaniem przepustek, Teren budowy – wstęp wzbroniony.*

Na druhé straně máme symetrii, například v komunikaci obchod – zákazník, nájemník – nájemníci, která se realizuje prostřednictvím proseb, žádostí, doporučení, vzkazů a instrukcí. Za těchto okolností nelze předpokládat jakékoli sankce vůči adresátovi za nerespektování obsahu nápisu. Těžko si představit případné právní nebo finanční důsledky ignorování nápisů typu *Zavírejte prosím dveře!, Proszę zamykać drzwi!, Zatlačiť silněji, prosím!, Proszę nie trzaskać bramą!, Šetri elektřinou!, Uvolněte prosím místo k sezení starším cestujícím! Ustąp miejsca starszym!* Samozřejmě nedodržování sociálních a zdvořilostních pokynů může mít a má za následek poškození reputace adresáta u veřejnosti. Každopádně nelze jednoznačně mluvit o asymetrickém postavení účastníků tohoto druhu komunikace.

Povšimněme si nyní toho, jakými rysy se vyznačuje lexikální složka nápisů. Ve větší míře než v administrativních textech se v nápisech projevuje jazyková ekonomie. Většinou je to následkem omezeného místa na ploše cedulky, tabulky, štítku apod.

Snaha o ekonomičnost vyjádření vede k užívání zkratk nebo zkratkových slov: *Úřad MČ Praha 10, ZŠ Brno Tuháčkova 25, Brněnské Komunikace a.s., RPG Byty s.r.o., Damos s.r.o., spol. vlastníků, KHS Královéhradeckého kraje, ČEZ; Administracja DS Femina, Sosnowieckie Wodociągi S.A., SM Żory, ZGM TBS w Częstochowie, Os. Księżcia Władysława, MZBM.*

Stejně jako v administrativních textech se i v nápisech užívají ustálené obraty a fráze: *v případě nebezpečí, zneužití se trestá, z technických důvodů, z provozních důvodů, na vlastní nebezpečí, vzhledem k tomu, mimo provoz, děkujeme za pochopení, děkujeme za laskavost, dbejte zvýšené opatrnosti, pod pokutou, omlouváme se za způsobené komplikace, zajištění přístupu; w przypadku nieobecności, w związku z powyższym, ze względu na, za utrudnienia przepraszamy, pod odpowiedzialnością karną, uprzejmie informujemy, prosimy o wyrozumiałość, za wszelkie utrudnienia przepraszamy, prosimy o zachowanie ostrożności.*

Pro veřejné nápisy jsou příznačné také jednoslovné i vícelslovné termíny, a to ze dvou důvodů. Zaprvé jsou termíny charakteristické pro administrativní texty a nápisy jsou jejich napodobením. Zadruhé jsou jazykovým prostředkem, který značně přispívá k ekonomičnosti vyjádření. Z těchto důvodů se v nápisech objevují termíny známé z administrativních textů: *odběratel, zákazník, rozestup, bytový vodoměr, nouzový východ, záchranná brzda, provozní řád, karanténa, prodejní plocha, platební karta, podomní prodej, bytový dům, mimořádné opatření, soukromé vlastnictví, služební prostor; klient, wodomierz, akwizycja, godziny pracy, teren sklepu, płatność kartą, dystans społeczny, teren prywatny, budynek mieszkalny, wyjście ewakuacyjne, droga wewnętrzna, przyjęcie towaru, licznik gazowy, kara finansowa.*

Na rozdíl od administrativních textů se ve veřejných nápisech prakticky neobjevují univerbizované výrazy. Zřejmě to vyplývá ze skutečnosti, že se autoři nápisů snaží napodobovat ty administrativní texty, ve kterých se užívá výlučně výrazů spisovných a kniž-

ních. To však neznamená, že se v nápisech neobjevují nespisovná nebo hovorová slova. Tato slova se používají v nestandardizovaných nápisech, které mají individuální autory. Ti mají různé jazykové dovednosti, slovní zásobu a komunikační schopnosti. Tyto faktory ovlivňují konečnou verzi napsu. Zvláštnost veřejných napsů spočívá ve větší nebo menší míře jejich individualizace, včetně lexikální roviny.

Jak je známo, v administrativní sféře se uplatňuje celá řada slohových a žánrových forem: protokol, zápis, rozsudek, smlouva, žádost, strukturovaný životopis, posudek, objednávka, nabídka, hlášení, stvrzenka, upomínka, faktura, oznámení, zpráva, inzerát, oběžník, výkaz apod. (Čechová et al. 2008, 238). Je příznačné, že z uvedených forem se jen jedna objevuje jako nápis: *oznámení*⁵ a jeho polský protějšek *zawiadomienie*.⁶ Tyto názvy často bývají v češtině nahrazeny slovem *upozornění* a v polštině výrazem *powiadomienie (informacja)*. *Oznámení* a *zawiadomienie* se výrazně odlišují od ostatních napsů. Především *oznámení* a *zawiadomienie* jsou administrativní slohové útvary, které jsou sestaveny z jednotlivých řečových aktů a podobají se úředním dopisům. To, co odlišuje nápis-oznámení od dopisu-oznámení, je kolektivní adresát a plné zveřejnění. Autorem napsu-oznámení jsou nejčastěji společnosti (dodávka elektřiny a plynu, odvoz a likvidace odpadků, údržba a správa bytového domu, městská doprava) nebo instituce (městský úřad, bytové družstvo, vedení školy). Náписы-oznámení jsou umístěny na dveřích a schodištích bytových domů, na dveřích a chodbách škol/institucí/úřadů, na autobusových/tramvajových zastávkách, v prostorech autobusových/vlakových nádraží, na stěnách budov. Uvedeme příklady českých a polských oznámení:

(1) OZNÁMENÍ O STĚHOVÁNÍ REFERÁTU HMOTNÉ NOUZE PRO OSTRAVU JIH – UPOZORŇUJEME, ŽE VE DNECH 17. 9. 2014 – 19. 9. 2014 BUDE REFERÁT HMOTNÉ NOUZE PRO OSTRAVU JIH UZAVŘEN. – VE VÝŠE UVEDENÝCH DNECH BUDE MOŽNÉ PODAT ŽÁDOSTI O DÁVKY HMOTNÉ NOUZE POUZE NA PRACOVIŠTÍCH 30. DUBNA 3130/2C, MORAVSKÁ OSTRAVA A OPAVSKÁ 1118/33, OSTRAVA PORUBA. – ODE DNE 22. 9. 2014 BUDE PRACOVIŠTĚ PŘESTĚHOVÁNO NA ADRESU: HUDEBNÍ 2, OSTRAVA – MARIÁNSKÉ HORY.

(2) OZNÁMENÍ O PLÁNOVANÉM PŘERUŠENÍ DODÁVKY ELEKTŘINY – JMÉNEM PROVOZOVATELE DISTRIBUČNÍ SOUSTAVY SPOLEČNOSTI ČEZ DISTRIBUCE, A. S., SI VÁS DOVOLUJEME PODLE § 25 ODS. 5 ZÁKONA Č. 485/2000 SB., V PLATNÉM ZNĚNÍ, TÍMTO ZPŮSOBEM INFORMOVAT O PLÁNOVANÉM PŘERUŠENÍ DODÁVKY ELEKTŘINY:

DATUM 24. 09. 2020 OD 7.30 HODIN DO 18.00 HODIN

OBEC / MÍSTNÍ ČÁST OSTRAVA – PORUBA

ULICE / DOTČENÁ LOKALITA / DOPLŇUJÍCÍ POZNÁMKY MAĎARSKÁ, MONGOLSKÁ, ŘECKÁ

VŠE V MÍSTĚ VYVĚŠENÍ OZNÁMENÍ

⁵ *Oznámení* – „*listina, dopis, vývěska ap. oznamující něco: svatební, úmrtní o.*“ (<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=ozn%C3%A1men%C3%AD&sti=EMPTÝ&where=hesla&hsubstr=no>)

⁶ *Velký slovník polského jazyka* uvádí slovo *zawiadomienie* s následujícím významem: „*pismo oficjalnie zawiadamiające o czymś*“ (<https://wsjp.pl/haslo/podglad/18533/zawiadomienie>). Na rozdíl od českého protějšku se v tomto slovníku neuvádí možnost použití výrazu *zawiadomienie* jako napsu.

PŘERUŠENÍ DODÁVKY ELEKTŘINY SE USKUTEČNÍ V SOULADU S USTANOVENÍMI § 25 ODS. 3 PÍSM. C) BOD 5 A PÍSM. D) BOD 6 ZÁKONA Č. 458/2000 SB. (ENERGETICKÝ ZÁKON), V PLATNÉM ZNĚNÍ, Z DŮVODU PROVÁDĚNÍ PLÁNOVANÝCH PRACÍ NA ZAŘÍZENÍ DISTRIBUČNÍ SOUSTAVY, A TO V NEZBYTNĚ NUTNÉM ROZSAHU S OHLEDEM NA ZÁKAZNÍKY. V TĚTO SOUVISLOSTI SI VÁS DOVOLUJEME ZÁROVEŇ UPOZORNIT, ŽE DOTČENÉ ZAŘÍZENÍ DISTRIBUČNÍ SOUSTAVY JE NUTNÉ I V TĚTO DOBĚ POVAŽOVAT ZA ZAŘÍZENÍ POD NAPĚTÍM, A PROTO VÁS ŽÁDÁME O DODRŽENÍ VŠECH ZÁSAD BEZPEČNOSTI A PROVEDENÍ OPATŘENÍ POTŘEBNÝCH K ZAMEZENÍ PŘÍPADNÝCH ŠKOD NA ZDRAVÍ A MAJETKU. DĚKUJEME VÁM ZA POCHOPENÍ. ČEZ DISTRIBUCE, A. S.

(3) ZAWIADOMIENIE – DO LOKATORÓW BUDYNKU ŁĄCZNA 2 A – INFORMUJEMY, ŻE W OPARCIU O USTAWĘ Z DNIA 21 CZERWCA 2001 R. O OCHRONIE PRAW LOKATORÓW, MIESZKANIOWYM ZASOBIE GMINY I O ZMIANIE KODEKSU CYWILNEGO (TEKST JEDNOLITY DZ. U. Z 2005 R. NR 31, POZ. 266 Z PÓŻN. ZM.), W DNIU 16.05.15 W GODZINACH OD 9.00 DO 12.00 ODBĘDZIE SIĘ PRZEGLĄD LOKALI. PO WCZEŚNIEJSZYM USTALENIU TERMINU LOKATOR POWINIEN UDOSTĘPNIĆ LOKAL W CELU DOKONANIA OKRESOWEGO PRZEGLĄDU WYPOSAŻENIA TECHNICZNEGO LOKALU. JEDNOCZEŚNIE BĘDZIE PRZEPROWADZONA WERYFIKACJA STANU ZASIEDLENIA. PRZEGLĄD BĘDZIE WYKONYWANY PRZEZ PRACOWNIKÓW MIEJSKIEGO ZAKŁADU ZASOBÓW LOKALOWYCH – ZAKŁAD BUDŻETOWY W SOSNOWCU. – W PRZYPADKU NIEOBECNOŚCI W DOMU PROSIMY O KONTAKT Z ADM – 6 PRZY ULICY GROTA ROWECKIEGO 59 W SOSNOWCU W CELU USTALENIA TERMINU PRZEGLĄDU. SOSNOWIEC, DNIA 07.07.2015 R.

(4) TAURON – ZAWIADOMIENIE O ODCZYCIĘ LICZNIKÓW ENERGII ELEKTRYCZNEJ – REJON DYSTRYBUCJI SOSNOWIEC INFORMUJE, ŻE W DNIU 06.02. (PIĄTEK) W GODZINACH 8.00–10.00 NASTĄPI ODCZYT LICZNIKÓW ENERGII ELEKTRYCZNEJ. – W PRZYPADKU NIEOBECNOŚCI W DOMU UPRAJEMIE PROSIMY O PODANIE STANU LICZNIKA TELEFONICZNIE ....., PRZEZ FORMULARZ NA STRONIE WWW.TAURON-DYSTRYBUCJA.PL LUB KORESPONDENCYJNIE NA ADRES SOSNOWIEC, UL. ANDERSA 14.

Je třeba zmínit, že nápisy-oznámení mohou mít také stručný a věcný obsah, ve kterém chybějí některé prvky,⁷ například uvedení produktora, adresáta apod.:

(5) OZNÁMENÍ VEŘEJNOSTI – V OBDOBÍ OD 21. 11. 2011 DO 23. 11. 2011 BUDE Z DŮVODU VÝMĚNY OKEN UZAVŘENO PRO KLIENTY 5. NP. – ŽÁDÁME VEŘEJNOST O POCHOPENÍ A ZVÝŠENOU OPATRNOST PŘI POHYBU V BUDOVĚ.

(6) OZNÁMENÍ – OZNAMUJEME VÁM, ŽE OD DUBNA DO ČERVENCE 2016 BUDEME OPRAVOVAT FASÁDU DOMU.

(7) OZNÁMENÍ – TATO VRÁTNICE JE OD 4. 2. 2013 UZAVŘENA! VSTUP A VJEZD NA DLOUHODOBÉ I JEDNORÁZOVÉ POVOLENÍ JE UMOŽNĚN PŘES NÁHRADNÍ VSTUP.

---

⁷ Na chybějící prvky je možné usoudit z umístění nebo ztvárnění nápisu.

(8) ZAWIADOMIENIE – DNIA 27.05. OD GODZ. 16.30 DO 16.40 BĘDĄ ODCZYTYWANE LICZNIKI ENERGII ELEKTRYCZNEJ W ZWIĄZKU Z PÓŁROCZNYM ROZLICZENIEM. PROSIMY O OBECNOŚĆ W DOMU LUB POZOSTAWIENIE STANU LICZNIKA W DRZWIACH BĄDŹ U SĄSIADA. PGE DYSTRYBUCJA S.A. ODDZIAŁ BIAŁYSTOK RE BIAŁYSTOK MIASTO UL. ELEKTRYCZNA 13 15-950 BIAŁYSTOK.

(9) PGE DYSTRYBUCJA S.A. – ODZIAŁ ŁÓDŹ – REGION ENERGETYCZNY ŁÓDŹ – WYDZIAŁ USŁUG DYSTRYBUCYJNYCH – ZAWIADOMIENIE – DNIA 11.03. OD GODZ. 8.00 DO GODZ. 11.00 BĘDĄ ODCZYTYWANE LICZNIKI ENERGII ELEKTRYCZNEJ W ZWIĄZKU Z PÓŁROCZNYM ROZLICZENIEM. PROSIMY O OBECNOŚĆ W DOMU.⁸

Jak v českých, tak v polských nápisech-oznámeních tvoří úvod hlavička *OZNÁMENÍ/ZAWIADOMIENIE*, která může být rozšířena (častěji v češtině) o další upřesňující informace: *Oznámení o plánovaném přerušení dodávky elektřiny, Oznámení o stěhování referátu hmotné nouze pro Ostravu Jih; Zawiadomienie o odczycie liczników energii elektrycznej, Zawiadomienie o zebraniu właścicieli lokali.*

Pozornost upoutává hlavička *OZNÁMENÍ VEŘEJNOSTI*, která je právním termínem a používá se ve správním řádu (pol. *kodeks postępowania administracyjnego*). Lze předpokládat, že tato hlavička byla přenesena do nápisu z veřejné listiny. V daném nápisu je stop administrativního textu více, například oslovení *žádáme veřejnost*, všeobecně používané v souvislosti s činností produktora. V polských nápisech se případný protějšek *Ogłoszenie publiczne*⁹ nepoužívá, ačkoli samotný termín se v polském správním řádu uplatňuje.

- V uvedených nápisech-oznámeních je snadné vidět podobnosti s dopisy-oznámeními:
- Uvádějí se právní normy, na jejichž základě produktor postupuje (*v souladu s ustanoveními § 25 odst. 3 písm. c) bod 5 a písm. d) bod 6 zákona č. 458/2000 sb. (energetický zákon), v platném znění; podle § 25 odst. 5 zákona č. 485/2000 sb., v platném znění; w oparciu o ustawę z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie kodeksu cywilnego (tekst jednolity dz. u. z 2005 r. nr 31, poz. 266 z późn. zm.)*);
  - používají se slovesa v 1. os. pl. v souvislosti s činností produktora (*upozorňujeme, dovoluujeme si vás upozornit, dovoluujeme si vás informovat; informujemy; oznamujemy vám, žádáme veřejnost; prosimy o kontakt, prosimy o obecność w domu, uprzejmie prosimy o podanie stanu licznika*);
  - používá se neosobní vyjádření (*bude možné podat žádosti, přerušení dodávky elektřiny se uskuteční; nastąpi odczyt*);
  - používá se pasivum (*bude pracoviště přestěhováno, vstup a vjezd je umožněn, tato vrátnice je uzavřena; będzie przeprowadzona weryfikacja stanu zasiedlenia, przegląd będzie wykonywany przez pracowników miejskiego zakładu zasobów lokalowych, będą odczytywane liczniki energii elektrycznej*);
  - používají se *zdvořilostní obraty* (*děkujeme vám za pochopení, dovoluujeme si vás upozornit, dovoluujeme si vás informovat; uprzejmie prosimy o podanie stanu licznika*).

⁸ Hlavička *ZAWIADOMIENIE* se nachází uprostřed nápisu.

⁹ V polském správním řádu se píše: „zawiadomienie stron o decyzjach i innych czynnościach organu administracji publicznej może nastąpić w formie publicznego obwieszczenia, w innej formie publicznego ogłoszenia [...]“ (online), 29. 12. 2023. (<https://lexlege.pl/kpa/art-49/>)

Nacházíme ale také rozdíly mezi oběma druhy oznámení:

- V nápisech-oznámeních je uveden kolektivní adresát, nebo není vůbec zmíněn (*dotyčné osoby; obyvatelé ulic Maďarská, Mongolská a Řecká v Ostravě; lokatorzy budynku Łączna 2 A*);
- v nápisech-oznámeních může být produktor uveden obecně (*ČEZ Distribuce, A. S.; Referát Hmotné Nouze; Tauron Dystrybucja S.A.; ADM¹⁰*);
- nápisy-oznámení mohou mít podobu standardizovaného formuláře nebo plakátu (občas barevného).

Ze shromážděného materiálu vyplývá, že jako nápis funguje i další administrativní dokument – řád. Je třeba konstatovat, že existují různé druhy řádů: pracovní řád (pol. *regulamin pracy*), domovní řád (pol. *regulamin porządku domowego*), návštěvní řád parku (pol. *regulamin korzystania z parku*), vnitřní řád školní jídelny (pol. *regulamin stołówki szkolnej*), organizační řád nemocnice (pol. *regulamin organizacyjny szpitala*), provozní řád dětského hřiště (pol. *regulamin placu zabaw*) apod. Ne všechny zmíněné řády musejí mít podobu nápisu, výjimečně existují i jako dokumenty, například pracovní řád nebo organizační řád nemocnice. Zmíněné druhy řádů najdeme na různých veřejných místech: v parcích, na školních hřištích, na schodištích bytových domů, u bazénů apod. Příklady:

(10) NÁVŠTĚVNÍ ŘÁD PARKU KARLOVO NÁMĚSTÍ (STŘEDNÍ ČÁST PARKU)

VÁŽENÍ NÁVŠTĚVNÍCI,

VÍTÁME VÁS V PARKU KARLOVO NÁMĚSTÍ. PRO ZPŘÍJEMNĚNÍ VAŠEHO POBYTU I POBYTU TĚCH, KTEŘÍ PŘIJDOU POZDĚJI, VÁS PROSÍME O DODRŽOVÁNÍ PODMÍNEK TOHOTO NÁVŠTĚVNÍHO ŘÁDU, VYDANÉHO NA PODKLADĚ OBECNĚ ZÁVAZNÉ VYHLÁŠKY 6/2001 SB. HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY, O OCHRANĚ VEŘEJNĚ ZELENĚ:

V PARKU JE ZAKÁZÁNO:

1. POUŽÍVAT MOTOROVÁ VOZIDLA
2. VSTUPOVAT NA PLOCHY KVĚTINOVÝCH ZÁHONŮ
3. POŠKOZOVAT A ZNEČIŠŤOVAT POROSTY, ZAŘÍZENÍ A VYBAVENÍ
4. JEZDIT NA KOLECH, KOLEČKOVÝCH BRUSLÍCH, SKATEBOARDECH, KOLOBĚŽKÁCH A JINÝCH NEMOTOROVÝCH VOZIDLECH – NEPLATÍ PRO DĚTI DO 10-TI LET
5. JÍZDA OSOB NA TECHNICKÉM ZAŘÍZENÍ (OSOBNÍ PŘEPRAVNÍK SE SAMOVYVAŽOVACÍM ZAŘÍZENÍM NEBO OBDOBNÉ ZAŘÍZENÍ)
6. NECHAT VOLNĚ POBÍHAT PSY
7. KOUPAT SE V OKRASNÉM BAZÉNKU
8. STANOVAT, NOCOVAT, ROZDĚLÁVAT A UDRŽOVAT OTEVŘENÉ OHNĚ
9. POŘÁDAT PROPAGAČNÍ, REKLAMNÍ A JINÉ AKCE

V PARKU JE POVOLENO:

VSTUPOVAT NA TRÁVNÍKY

POKUD SE SETKÁTE S POŠKOZOVÁNÍM PARKOVÉ ZELENĚ NEBO VYBAVENÍ, OZNAMTE TO PROSÍM NEPRODLENĚ MĚSTSKÉ POLICII PRAHA – TELEFON 156. PORUŠENÍ TOHOTO NÁVŠTĚVNÍHO ŘÁDU SE POSTIHUJE PODLE OBECNÝCH PŘEDPISŮ, PRO PODNIKAJÍCÍ FYZICKOU OSOBU PŘI VÝKONU SVÉ PODNIKA-

---

¹⁰ ADM – Administracja Domów Mieszkalnych.

TELSKÉ ČINNOSTI NEBO PRÁVNICKOU OSOBU POKUTOU DO VÝŠE 200 000 Kč
A U FYZICKÝCH OSOB POKUTOU DO VÝŠE 30 000 Kč.
DĚKUJEME VÁM, ŽE NÁVŠTĚVNÍ ŘÁD DODRŽUJETE.
SPRÁVU PARKU PROVÁDÍ ODBOR ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ ÚŘADU MĚSTSKÉ
ČÁSTI PRAHA 2, NÁM. MÍRU 20
JANA ČERNOCHOVÁ
STAROSTKA

(11) MIEJSKI OGRÓD ZOOLOGICZNY UL. KONSTANTYNOWSKA 8/10 94-303 ŁÓDŹ
REGULAMIN PLACU ZABAW

§ 1. PLAC ZABAW TO OGÓLNODOSTĘPNY TEREN PRZEZNACZONY DO ZABAWY
DZIECI.

§ 2. DZIECI NA PLACU ZABAW MOGĄ PRZEBYWAĆ WYŁĄCZNIE POD OPIEKĄ
OSOBY DOROSŁEJ.

§ 3. Z URZĄDZEŃ ZABAWOWYCH ORAZ WYPOSAŻENIA PLACU ZABAW NALEŻY
KORZYSTAĆ ZGODNIE Z ICH PRZEZNACZENIEM.

§ 4. ZABRANIA SIĘ W SZCZEGÓLNOŚCI:

- 1) NISZCZENIA URZĄDZEŃ ZABAWOWYCH I WYPOSAŻENIA PLACU ZABAW;
- 2) ZAŚMIECANIA TERENU;
- 3) JAZDY NA ROWERACH, ŁYŹWOROLKACH I DESKOROLKACH – POZA
MIEJSCEM DO TEGO WYZNACZONYM;
- 4) GRY W PIŁKĘ – POZA MIEJSCEM DO TEGO WYZNACZONYM;
- 5) WPROWADZANIA ZWIERZĄT;
- 6) PICIA ALKOHOLU I PRZEBYWANIA W STANIE NIETRZEŻWYM;
- 7) PALENIA PAPIEROSÓW.

§ 5. PO GODZINIE 22.00 OBOWIĄZUJE CISZA NOCNA.

§ 6. WSZELKIE NIEPRAWIDŁOWOŚCI NALEŻY ZGŁASZAĆ DO ZARZĄDZAJĄCEGO
PLACEM ZABAW.

§ 7. TELEFONY ALARMOWE: 112

997 POLICJA

998 POGOTOWIE RATUNKOWE

896 STRAŻ MIEJSKA

Je třeba poznamenat, že žádná závazná forma či univerzální vzor českého a polského nápisu-řádu neexistuje. Nicméně nápis-řád do značné míry napodobuje podobu dokumentu-řádu, uvádí souhrn pravidel, podle nichž je třeba postupovat. Stejně jako dokument je nápis členěn do několika částí a zásadně zahrnuje články, odstavce a body.

Jeho funkcí v obou jazycích je uvedení zásad chování, práv a povinností osob na určených místech. Podle toho, čeho se týká, řád může mít menší nebo větší obsah. Rozsáhlý text řádu (někdy i několik stránek), jako je například pracovní nebo domovní řád,¹¹ prakticky neumožňuje vypracování nápisu. Omezená plocha nápisu způsobuje, že se například domovní řády někdy uvádějí ve zkrácené verzi jako shrnutí nejdůležitějších informací. Z tohoto důvodu má tento nápis občas v polštině název *WYCIĄG Z REGULAMINU DOMOWEGO*.¹²

¹¹ Vhodným příkladem je domovní řád, který představuje soubor pravidel pro chování jednotlivých nájemníků nebo vlastníků v bytovém domě, především pro užívání společných prostor.

¹² Podobný název nebyl ve sbírce více než 100 českých nápisů-řádů zaznamenán.

Jak je vidět, nápis-řád, stejně jako dokument-řád, představuje soubor zákazů, povinností či omezení. Jeho autory jsou úřady, instituce, společnosti, podniky, bytová družstva, ředitelství škol apod. Autory dvou uvedených nápisů-řádů jsou městské úřady (pražský a lodžský). Důležité je, aby nápis-řád byl zpracován v souladu s obecně závaznými právními předpisy a interními předpisy. Na rozdíl od oznámení, které může mít konkrétního a kolektivního adresáta, řád je vždy určen pouze kolektivu, není adresován jednotlivcům.

Specifické vlastnosti řádů jako administrativních textů jim neumožňují všeobecně fungovat jako nápis (například pracovní řád). Proto pouze některé jejich druhy mají tuto podobu. Uvedené nápis-řády mají rysy typické pro administrativní styl. Patří k nim v českém nápisu-řádu využití:

Odkazů na příslušné právní předpisy (*vyhláška 6/2001 Sb. hlavního města Prahy*);

- 1. os. pl. v souvislosti s činností produktora (*vítáme, prosíme, děkujeme*);
- 2. os. pl. v souvislosti s činností adresáta (*setkáte se, dodržujete, oznámte*);
- neosobních tvarů sloves (*je zakázáno, je povoleno*);
- infinitivu v zákazech (*jezdit, poškozovat, znečišťovat, vstupovat, pořádat, používat, jezdit, stanovat, nocovat, koupat se, rozdělovat, udržovat*);
- verbálních substantiv (*porušení, poškozování, dodržování, přijímení*).

V polském nápisu-řádu využití:

- verbálních substantiv (*zaśmiecanie, niszczenie, wprowadzanie, palenie, picie, przebywanie*);
- neosobních tvarů sloves (*zabrania się*);
- modálních predikativ (*należy*);
- modálních sloves (*mogą*).

Jak je vidět, mezi uvedenými nápis-řády existují podobnosti, ale také rozdíly.

Oba řády jsou sestaveny z jednotlivých řečových aktů a podobají se administrativním dokumentům.

Stejně jako v případě oznámení jsou autory nápisů-řádů úřady nebo instituce a jejich představitelé.

V českém nápisu-řádu se performativnosti dosahuje pomocí infinitivu, v polském pomocí verbálních substantiv.

V českém nápisu-řádu se adresát (na začátku a na konci) oslovuje a vyká se mu, což není typické pro dokument-řád. V protikladu k českému polský nápis-řád zahrnuje neosobní vyjadřování, ve kterém se popírá individuálnost odesílatele a adresáta. Přesto se ve větší míře podobá řádu-dokumentu.

Provedená analýza potvrzuje odlišnost a originalitu nápisů jako administrativních textů a zároveň oprávněnost jejich zkoumání v stylistické a pragmatické rovině.¹³ Zároveň naznačuje, jak rozmanitý a vědecky zajímavý materiál veřejné nápis představují. Jejich zkoumání může značně obohatit jak naše teoretické poznání stylu a vlastností veřejných nápisů, tak naše povědomí o tom, jak v různých situacích komunikuje současná česká a polská veřejnost.

---

¹³ O tom psala již v roce 2004 v článku *Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego – zarys problematyki* Maria Wojtaková (Wojtak 2004, 132–133).

LITERATURA

- Čechová, M., Krčmová, M., Minářová, E. 2008. Současná stylistika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hausenblas, K. 1972. Učební styl v soustavě stylů funkčních. *Naše řeč* 55 (2–3): 150–158.
- Hoffmannová, J. 1993. Funkce a významy výrazu *prosim* v mluveném dialogu. *Naše řeč* 76 (2): 75–82.
- Hoffmannová, J., Homoláč, J., Chvalovská, E., Jílková, L., Kaderka, P., Mareš, P., Mrázková, K. 2016. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- Charciarek, A. 2023. *Polskie i czeskie napisy publiczne. Stylistyka i pragmatyka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Malinowska, E. 2013. Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa. In *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, ed. E. Malinowska, J. Nocoń a U. Żydek-Bednarczuk, 467–486. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Slovník spisovného jazyka českého (online), 27. 12. 2023. <https://ssjc.ujc.cas.cz/>
- Wielki słownik języka polskiego (online), 27. 12. 2023. <https://wsjp.pl/>
- Wojtak, M. 2004. Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego – zarys problematyki. In *Język – prawo – społeczeństwo*, ed. E. Malinowska, 131–142. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

prof. dr. hab. Andrzej Charciarek
Instytut Językoznawstwa
Uniwersytet Śląski w Katowicach
andrzej.charciarek@us.edu.pl

**PRODUKCE VYDAVATELSTVÍ ROMAŇI ČHIB:
LINGVOLITERÁRNÍ ASPEKTY JEDNÉ VÝZNAMNÉ
VLNY ROMSKÉHO NÁRODNÍHO OBROZENÍ**

JAN ČERVENKA

ABSTRACT**Production of the *Romaňi čhib* publishing house:
Linguistic and literary aspects of one of the significant waves
of the Romani national revival**

Roma began to emancipate themselves more significantly as a non-territorial minority in the former Czechoslovakia in the second half of the 20th century. Emancipation has taken place in various successive and parallel waves. The article presents one of these waves, centred around the *Romaňi čhib* publishing house and the personalities of Margita Reiznerová and Gejza Demeter. The production of the publishing house (whose name meant 'Romani Language') differed from other emancipatory activities in its conception of Romani as the primary communicative language of the national minority. The magazine called *Romano gendalos* ('Romani Mirror') published texts in Romani with a minimum of language contact products, and the books published were monolingual, only in Romani. The author traces the origins, the peak period in 1992 and the gradual demise of this interesting ethno-emancipatory project.

Keywords: Roma; Romani language; Romani literature; history; emancipation

1. Úvod**1.1 Romové na území bývalého Československa**

Romové žijí na našem území prokazatelně už od středověku. Předmětem diskusí dosud je, zda jedna z kapitol v „Dalimilově“ kronice¹ hovoří skutečně o Romech; pak by byla jejich přítomnost udávána už v roce 1242.² Pochyby jsou i o dalších zmínkách (1322 Slovensko, 1399 a 1416 české země), takže za první jednoznačné svědectví o přítomnosti Romů jsou považovány císařské glejty pro některé romské rody pohybující se v tomto regionu, vydané v letech 1417 a 1423. Historie Romů v naší oblasti je pestrá, vedle státních útvarů a přístupů k Cikánům/Romům (od tolerance přes segregaci až ke

¹ Kapitola LXXXII., nazvaná *O kartasiech pohanských*.

² Kromě zpochybňování toho, že *Kartasi* byli Romové, se objevuje i kritika, že údajní zvědové „Tatarů“ se ve střední Evropě nemohli objevit v onom roce, když samotná vojska mongolské říše sem vpadla již o rok dříve.

snahám o integraci za cenu asimilace) variovalo i subetnické složení romské populace. Proto přiblížím až stav, který má nějakou relevanci pro mé téma, tedy stav, který se na území Česka a Slovenska ustálil někdy ve druhé polovině 19. století (včetně významných změn kolem poloviny století dvacátého).

V Čechách do druhé světové války žili převážně tzv. čeští Romové a Sintové, na Moravě pak moravští Romové, příbuzní rodem i jazykem s usedlými Romy ze západního Slovenska. Na slovenské části území pak tvořili naprostou většinu romské populace tzv. slovenští Romové, žijící dlouhodobě usedle v obcích nebo osadách u nich; další významnou skupinou byli maďarští Romové, žijící obdobně v obcích s maďarským obyvatelstvem. Subetnickou skladbu doplňovali olašští Romové (Lovárové), žijící převážně itinerantně nebo semiitinerantně s akčním rádiem po všech částech Československa (ne vždy ovšem z vlastní volby). Olašští Romové se od „usedlých“ skupin odlišovali i historií (jejich skupina se konstitovala během staletého pobytu v Rumunsku) a dialektem (viz oddíl 1.2). Důležité je zdůraznit, že významná většina československé romské populace žila ve slovenské části republiky.

Se složením romského obyvatelstva zamíchaly pohnuté události čtyřicátých let 20. století. Romové nacházející se po rozdělení Československa v českých zemích, tedy protektorátu, byli od čtyřicátých let internováni v koncentračních táborech a drtivá většina jich zahynula. V tehdejší Slovenské republice byly osudy Romů v závislosti na mnoha faktorech různé, od internací a vyvražďování přes „drobnější“ perzekuce až po službu v armádě, je doložena dokonce i existence romských členů Hlinkových gard. Aniž bych chtěl mnohdy otrěsné osudy Romů na Slovensku bagatelizovat,³ je třeba konstatovat, že na rozdíl od českých zemí většina slovenských Romů válku přežila.

Brzy po válce začíná masová migrace Romů ze Slovenska do českých zemí, která zapříčinila, že naprostá většina současné romské populace v České republice jsou potomci poválečných migrantů ze Slovenska. Tomu odpovídá i subetnické složení, které je nyní v podstatě stejné jako na Slovensku. Často se uvádí jako příčina právě vyvražďení většiny původního romského obyvatelstva v Česku. Domnívám se však, že hlavní příčinou je poválečný odsun Němců, zejména z pohraničí, a dosídlování opuštěných oblastí mimo jiné početnější romskou populací ze Slovenska. Čili i kdyby původní Romové v českých zemích většinově přežili, tvořili by nyní zřejmě menšinu.⁴

1.2 Romština na území bývalého Československa

Ze subetnického složení romské populace v československém prostoru vyplývá i její složení podle dialektů. Dominuje severocentrální romština, tradiční jazyk tzv. slovenských Romů. Následuje romština olašská (lovárský dialekt) a konečně je tu jihocentrální romština, tradiční jazyk tzv. maďarských Romů. Termíny „severocentrální“ a „jihocentrální“ romština v současnosti téměř plně nahradily dříve používané nepřesné termíny „slovenská“ a „maďarská“ romština, je však třeba upozornit, že ani ony nejsou vyčer-

³ Srov. například Hübschmannová (ed.) 2005.

⁴ V tomto oddílu šlo o pokus shrnout často se opakující základní informace o Romech v československém regionu s přihlédnutím k relevanci pro téma, které sleduji. Zájemci o detailnější přehled si je mohou doplnit například v knihách Hübschmannová 1995; Nečas 2002; Pavelčíková 2004 a v mnohých dalších.

pávající, respektive jde vlastně o pojmy nadřazené.⁵ Severocentrální dialektní skupina⁶ je soubor dialektů zahrnující i českou romštinu (v době, které se týká tento text, ovšem již nepoužívanou) a rovněž do ní patří dialekty skupiny „bergitka Roma“ z jižního Polska a Užhorodské oblasti na Ukrajině, které ovšem tvoří naprosté dialektní kontinuum s nářečím používanými v přílehlých oblastech Slovenska. Jihocentrální dialektní skupina⁷ je synchronně dialektně rozrůzněnější; tyto dialekty se rozpadají do dvou skupin a mluví se jimi kromě jižního Slovenska (a druhotně i Česka) v Maďarsku, v Rakousku a ve Slovinsku. Severo- a jihocentrální dialekty pak zahrnujeme do makroskupiny centrálních dialektů, zatímco olašská (lováská) romština patří do jiné makroskupiny – mezi vlašské dialekty.⁸

Jmenované dialekty se u nás poměrně výrazně liší vitalitou.⁹ Nejvitalnější je olašská romština. Na pomyslné druhé místo lze zařadit romštinu severocentrální, která je v současnosti výrazně vitalnější ve Slovenské republice než v českých zemích, ovšem v době, které se bude týkat tento text, byla i v Česku užívanější než dnes i než v citovaném výzkumu z let 2007–2009. Jihocentrální romština je sice rovněž stále používána, ale i na jižním Slovensku ji v mnoha lokalitách nahradila maďarština, a to již před několika generacemi. V českém prostředí jí pak dále uškodila menšinovost mezi romskými dialekty, rozptýlenost rodin v cílových migračních lokalitách, a možná rovněž atrakce příbuzného severocentrálního dialektu.

Drtivá většina aktivit týkajících se romštiny v netradičních komunikačních situacích, jako je žurnalistika, výuka, veřejné používání romštiny, standardizace nebo literární publikace, se v Česku i na Slovensku týká severocentrální romštiny. Mezi důvody může patřit výrazná početní dominance mluvčích, ale i větší otevřenost komunity, než je tomu třeba u Lovárů – olašských Romů. V následujícím textu budu tedy „romštinou“ rozumět severocentrální romštinu bez dalšího upozorňování. Právě pro tuto romštinu byly už počátkem sedmdesátých let 20. století stanoveny pravopisné zásady, rozpracované a více oficializované dvěma vydáními v novém tisíciletí na Slovensku (Hübschmannová et al. 2006; Červenka 2023).¹⁰ Jazyková norma není v současnosti tak striktně kodifikována jako norma pravopisná.¹¹ Subdialekty a jiné variace jsou však zpravidla vzájemně dobře srozumitelné, a norma¹² respektuje vyvíjející se úzus a minimalizuje například méně původní a okrajové varianty.

2. Vlny romské emancipace v bývalém Československu a jejich vliv na veřejně publikovanou romštinu

Romská emancipace v bývalém Československu probíhala v různých vlnách. Významnější snahy o reprezentaci Romů a dialog se státní mocí se objevují od druhé světové války a pokračují i po roce 1948, protože ani ve vládnoucí KSČ dlouho nepanovala jistota,

⁵ Ke kritériím a historii dialektní klasifikace romštiny podrobněji Elšík a Beníšek (2020, 395–399).

⁶ Srov. tamtéž, 403–404.

⁷ Srov. tamtéž, 402–403.

⁸ Srov. tamtéž, 405–406.

⁹ Podrobněji text shrnující naše několikaleté výzkumy: Kubaník et al. 2010.

¹⁰ Tento pravopis ovšem neplatí pro severocentrální romštinu v Polsku nebo na Ukrajině.

¹¹ Tyto související jevy bývají často zaměňovány a směřovány, srov. Červenka 2006.

¹² Např. nová oficiální gramatika pro školní výuku na Slovensku (Červenka 2024).

jak se k romské svébytnosti stavět.¹³ Oficiální organizaci se ale nepodařilo založit až do „pražského jara“ a romština se rovněž do veřejného prostoru nijak nedostala. Pro můj text je tedy logické, když stručný přehled emancipačních aktivit začnu až první státem uznanou organizací a jejím periodikem.

2.1 Svaz Cikánů – Romů (1969–1973)

Už tato první vlna, spjatá se Svazem Cikánů – Romů (1969–1973) a jeho časopisem *Románo lil*¹⁴ (1970–1973) přináší do veřejného prostoru kromě jiného romštinu a romskou literární tvorbu. Romština používaná v tomto časopise, zejména v žurnalistických textech, vykazuje nejrůznější stopy kontaktu s češtinou, respektive slovenštinou. Kromě přejímek jde i o různé druhy přepínání kódu a vzájemné kombinace uvedených jevů.¹⁵

Přepínání kódu v psaní o aktuální tematice jsem v předchozích textech odůvodňoval následovně:

[Č]ím méně (auto)cenzurovaná je autorova celková výpověď, tím méně jde o pouhé vyabstrahované romství v klasicky folklorním smyslu. Zobrazení života Romů, který se vždy odehrává v majoritním kontextu, pak přináší stopy jazykového kontaktu, se kterými se zápis romštiny musí vypořádat. Život reálných Romů v reálném světě vždy asocioval nějaký konflikt či problém, byť byl pojmán pozitivně (např. Rom dostal od majoritních = komunistických orgánů vyznamenání, což je sice známka integrace, ale i znak její nesamozřejmosti). (Červenka 2017, 95)

Použitý interpretační rámec se však přeci jen příliš soustředil pouze na jeden z možných důvodů střídání kódu. V pozdějším textu jsem proto přepínání interpretoval obecněji v rámci diglosie:

Romština se totiž nejen pro mnoho pojmů, ale ani pro celé typy promluv (daných tematicky nebo situačně) tradičně nepoužívala, a to ani v komunikaci mezi dvěma mluvčími romštiny. Proto může být pronikání úseků majoritní řeči do romské promluvy mnohdy spíše organickou součástí plynulé komunikace plně kompetentních mluvčích, a nikoli známkou „úpadku“, či poklesu kompetence v romštině. Naopak jazykový purismus, usilující nahradit prvky cizích jazyků prostředky nepřijatými, se touto interpretací jeví jako inovace, jdoucí vlastně svým způsobem proti tradici. (Červenka 2021, 31–32)

¹³ Pro detailní přehled poválečných snah o založení romské organizace a jiných emancipačních aktivit v letech 1945–1969 doporučuji publikaci Sadílková et al. 2018. O některých vstřícných aktivitách Ministerstva informací a osvěty a Svazu československých spisovatelů v letech 1952–1953 včetně zřízení komise pro spisovnou romštinu na Orientálním ústavu Československé akademie věd referuje Pavelčíková (2004, 35–36).

¹⁴ „Romský list“.

¹⁵ Červenka (2017, 83–84) o tom například píše při analýze konkrétního textu: „Další dvě pasáže jsou již na hranici přejímání a přepínání kódu: [...] ukazuje silné střídání, či spíše propojení kódů mluvených i psaných, které by dle mého názoru nebylo výstižné popsat ani jako alternační, ani jako sérii vsuvek. [...] Spíše než střídání kódů bych tento jev nazval mikroalternace či oscilace kódů. Ani tento pojem však ještě nevyjádří vícerozměrnost kombinace, kdy například jediné klíčové slovo, které morfologicky nelze interpretovat jako romské [...] je psáno s tendencí k romskému pravopisu, ovšem nedotaženou [...]“. Pro přítomný text však není důležité nuansování produktů jazykového kontaktu, jde mi jen o ilustraci jeho intenzity.

Na diglosii a vliv jazykového kontaktu na mluvčí romštiny upozorňují například Matras (ed., 1995) a dále Matras a Adamou (2020). Argumenty pro tezi o větší míře zapojení jazykového kontaktu do romštiny (včetně romštiny psané) pak snáší Červenka (kumulativně Červenka 2021, 47–49).

2.2 Romština jako „nepolitické politikum“ (1974–1989)

Po vynuceném utlumení první vlny romské emancipace¹⁶ je romský veřejný život a tisk u nás suplován čistě literárními publikacemi.¹⁷ V jednom ze svých předchozích textů jsem objevil zajímavý paradox: romština publikovaná od roku 1974 až do změny režimu má daleko purističtější¹⁸ podobu než v předchozím i následujícím období:

[A]spirace na postizení celé škály domén v romštině by asociovala aspirace na národní život Romů jako národnostní menšiny, což bylo v přímém protikladu s tehdejší státní politikou, a to protikladu nápadnějším, než byly jazykově čisté publikace folklorního charakteru. Takže v publikacích z let 1974–89 je romství prezentováno pouze jako fenomén kulturní,¹⁹ a to paradoxně umožňuje používat romštinu v podstatě v puristické podobě. Romský jazykový nacionalismus²⁰ se tedy uplatňuje snadněji v době, která je pro romský nacionalismus politicky nejméně příznivá, a projevuje se v míře, která se vrací až v publikacích svázaných s akreditací a standardizací romštiny na Slovensku v roce 2008.²¹ Tento paradox je dovršen tím, že ve zmíněné době navzdory nepříznivé situaci vyšlo minimálně o řád více textů v romštině než v prvním období, ačkoli druhé období je jen zhruba čtyřikrát delší než první. (Červenka 2017, 95)

2.3 Uvolnění a pád komunistického režimu, polycentrismus a diverzita romské emancipace (1988–1990 a dále)

Za perestrojkového uvolnění poměrů na konci osmdesátých let se opět opatrně formuje romský veřejný život (srov. Krčík 2002, 15–20; Pavelčíková 2015). Spolu s tím se začínají vracet texty v romštině tematizující různým způsobem realitu internetnického soužití, shromážděné například ve sborníku *Kale ruži*²² (Hübschmannová, ed. 1990). A s nimi se hned ve zmíněné publikaci vracejí produkty jazykového kontaktu s majo-

¹⁶ Sám Svaz je v roce 1973 tehdejším režimem donucen k rozpuštění. Byl sice produktem „pražského jara“, ale nebyl v počátku normalizace jednoznačně pocítován jako nepřátelský a činnost musel ukončit až po několika letech.

¹⁷ Ty vycházejí především v editorské péči neromské romistky Mileny Hübschmannové (1933–2005), která byla spolu s rodilými mluvčími romštiny aktivní už v prvním období a měla lví podíl na vzniku romského pravopisu u nás v roce 1970 (srov. Červenka 2017, 85). Za normalizace se Hübschmannové podařilo publikovat poměrně velké množství textů v romštině pod nejrůznějšími záminkami jako „pomocné texty pro práci s cikánským obyvatelstvem“ apod.

¹⁸ Ve smyslu čistoty od produktů kontaktu s majoritními jazyky.

¹⁹ Zde ve smyslu lidového umění.

²⁰ Zde zúženě ve smyslu purismu.

²¹ V paušální charakteristice období, které tehdejší text už nesledoval, byla ovšem přehlédnuta jazyková politika časopisu *Romano gendalos* z produkce *Romaňi čhib*, zejména v ročníku 1992.

²² „Černé růže“.

ritními jazyky,²³ jaké byly ukázány už na romštině v *Románo lilu*. Po následném pádu komunismu se možnosti pro emancipační aktivity nebývale rozšířily, což vede i k rozrůzněním romských snah, a nejméně od té doby existují různé vlny romské emancipace paralelně vedle sebe. Dokonce zdaleka ne všechny romské emancipační aktivity se nějak týkají romského jazyka. Já se v tomto textu zaměřím na působení okruhu kolem Margity Reiznerové (1945–2020) a Gejzy Demetera (1947–2015), který v první polovině devadesátých let vytvořil dosud unikátní vlnu jazykově pojatého „národního obrození“ s vrcholem v roce 1992.

3. Počátky a vrchol *Romaňi čhib*

Spaz romských autorů, později někdy nazývaný i přídomek *Romaňi čhib* („Romská řeč“), vznikl v závěru roku 1990; do jeho čela byla na návrh Mileny Hübschmannové jednomyslně zvolena Margita Reiznerová a její zástupkyní se stala právě Hübschmannová (srov. Redakce 2000).²⁴ V roce 1991 svaz zakládá i nakladatelství/vydavatelství s názvem *Romaňi čhib*.²⁵ Ač byl svaz proponován jako československý a plánované nakladatelství mělo publikovat literární práce Romů z obou částí tehdejší federace,²⁶ šlo nakonec o aktivity týkající se pouze České republiky, a to přesto, že začátek (a vlastně vrchol) publikační činnosti spadá ještě do roku 1992, tedy do doby před rozpadem Československa.

3.1 Časopis

V *Romaňi čhib* vycházel od roku 1992²⁷ časopis *Romano gendalos* („Romské zrcadlo“). Do konce roku 1992 tvoří redakci Margita Reiznerová, Gejza Demeter a neromská novinářka Alžběta Janíčková a mezi spolupracovníky jsou pravidelně uváděni romisté Milena Hübschmannová a Zbyněk Andrš. A právě spojením národně uvědomělých a jazykově talentovaných autorů s nerodilými mluvčími – nadšenými a kompetentními romisty²⁸ – vzniká jazykový obraz, který časopis odlišuje od naprosté většiny romské žurnalistiky na území bývalého Československa, ať už vznikala v období prvního rozmachu před nuceným útlumem (zmíněný *Románo lil*), paralelně s *Romano gendalos* v Česku (jako *Romano kurko*²⁹) či na Slovensku (jako *Romano lil*³⁰), nebo následně (jako *Romano hangos*³¹).

²³ Detailní analýzu viz Červenka 2017, 89–93.

²⁴ Demeter mezi zakládajícími členy nebyl a nelze dohledat, zda později do svazu vstoupil. Rozhodně však vydal jako první ve svazovém vydavatelství knihu beletrie a působil ve vydávaném časopise jako redaktor a autor.

²⁵ Podrobněji o organizační stránce vydavatelství, zejména časopisu *Romano gendalos*, Steklá 2012, 98–103.

²⁶ Kromě zmíněného textu (Redakce 2000, 12, 14) to dokládá i dobový romský tisk z roku 1991 monitorovaný Mušinkou (Mušinka 2020, 51).

²⁷ Nulté číslo vyšlo v závěru roku 1991.

²⁸ Nešlo jen o spolupráci na časopise. Oba rodilí mluvčí s Hübschmannovou dlouhodobě spolupracovali na hledání možností romštiny a Demeter v té době neformálně docházel na přednášky Mileny Hübschmannové na FF UK v rámci čerstvě otevřeného oboru romistika.

²⁹ „Romský týden.“

³⁰ „Romský list.“

³¹ „Romský hlas.“

Nedochovala se přitom žádná artikulovaná redakční strategie, žádný publikovaný manifest, ale to odpovídá situaci celého období. Už Červenka (2021, 34) konstatuje obecně pro toto období překvapivý nedostatek publikovaných diskusí o podobě veřejné romštiny a spoléhá se zejména na textovou analýzu, rovněž Steklá (2012, 99–100) strategii *Romano gendalos* spíše domýšlí z kusých výroků, pozdních svědectví a podoby publikovaných textů.

V časopise se střídaly texty bilingvní i monolingvní (v češtině nebo romštině). A právě monolingvní romské texty a romské verze textů bilingvních představují v rámci česko-slovenské romské žurnalistiky dodnes ojedinělou snahu vyjadřovat se k aktuálním tématům s co nejmenším podílem přejímek a přeprnutí kódu. Hlavním prostředkem, který to umožňoval, byly samozřejmě neologismy.³²

Analýza romštiny používané v *Romano gendalos* (Červenka 2021, 35–37) z hlediska přepínání do češtiny dospívá k následujícímu výsledku:

Celkově je v časopise (alespoň v ročníku 1992) mnoho romských textů, a to i aktuálně publicistických, ale přepínání kódu se téměř nevyskytuje, ač by se nabízelo, a v jiných periodikách je pro tuto tematiku využíváno hojně.

V závěrech celé studie zabývající se jazykovým kontaktem v publikované romštině v letech 1991–1996 je pak hodnocení rozvinuto:

[V] časopise *Romano gendalos* se objevuje i zcela neočekávaný typ romského veřejného textu: plně aktuální tematika je vyjadřována v naprosté většině puristicky a je jasná tendence české výrazy uvádět jen jako vysvětlivky nových či neobvyklých slov romských, a to ještě nejlépe ve formě přejímky. (Červenka 2021,47)

3.2 Beletrie

Časopis *Romano gendalos* (stejně jako to dělá řada jiných romských tiskovin dodnes³³) uveřejňoval vedle publicistiky i literární texty, jmenoval se dokonce volně podle povídky Reiznerové (*Le Romengero gendalos*,³⁴ Reiznerová 1990). A samozřejmě i v literární oblasti byla činnost těchto autorů úzce spjata s romštinou. Ta pro ně nebyla jen jedním z používaných (použitelných) komunikačních prostředků, ale dávala jejich činnosti smysl a inspiraci. Zatímco Demeter kdysi pracoval i jako česky píšící novinář v podnikovém časopise, zjevně literárně talentovaná Reiznerová začala tvořit až po čtyřicítce – a impulzem pro ni bylo právě objevení možnosti psát v romštině. Sama o tom říká:

Hin oleske duj berš, so chudňom te irinel. Genďom jekh gilutni (basnička) la Terka Fabiánovatar. Oda sar perša lava so genďom pro paperis irimen. Somas barikaňi pre Tera hoj ajse

³² Upozorňuji, že tento výraz se v české romistické tradici používá zúženě, pouze pro neologismy tvořené nově ze zažitých slovních základů (z původních slov z indoárijské slovní zásoby, starších výpůjček integrovaných bez zvláštní adaptační morfologie, ale mohli bychom sem zařadit i zažitější slova xeno-klitická, tedy slova adaptovaná již se zvláštní morfologií).

³³ Namátkou třeba *Románo lil* už začátkem 70. let 20. století, *Romano hangos* od založení v roce 1999 dodnes.

³⁴ *Romano gendalos* ‚Romské zrcadlo‘, *Le Romengero gendalos* ‚Zrcadlo Romů‘.

šukar lavenca džanel te phenel avri kada, so šunav the me andre miro jilo, so mange phirel pal e godi avka, hoj chockana naši zasovav.³⁵ (Hübschmannová, ed. 1990, 106)

V literární tvorbě, jak jsem upozornil už nad publikacemi z let 1974–1989, je snazší udržet romštinu beze stop kontaktu s majoritním jazykem než v publicistice, a tak nepřekvapí, že dle analýzy romštiny v samostatně publikované beletrii z první poloviny devadesátých let, při níž v korpusu tvořily většinu publikace *Romaňi čhib* (viz Červenka 2021, 34–35) bylo nalezeno naprosté minimum přejímek a přepnutí. Totálním unikátem ovšem v československém prostředí bylo (a dosud zůstává) to, že vydavatelství v roce 1992 vydalo všech pět prvních publikací (Červeňák 1992; Demeter 1992; Ferková 1992; Reiznerová 1992; Rusenko 1992) monolingvně v romštině, tedy opravdu jako knihy autorů z národnostní menšiny pro čtenáře z národnostní menšiny.

Z hlediska literární typologie přitom šlo o dost zajímavou paletu. Například Červenka (1996) porovnává tři knihy z produkce *Romaňi čhib* a nachází v nich poměrně různé stupně a způsoby emancipace od lidové literární tradice: zatímco Rusenko (1992) pokračuje třemi pohádkami v tradici romského pohádkářství, Červeňák (1992) rafinovaně pracuje s vloženým příběhem, který koresponduje s rámcovým textem, a Demeterová (1994)³⁶ přináší typologicky pestrý soubor oscilující mezi folklorem a zcela individuální tvorbou, jako jsou

zápisy snů, někdy směřované k poselství, které navozují úplně jinou komunikační situaci než folklórní vyprávění: „Uvědomělá“ autorka se v nich obrací k anonymní čtenářské obci, sama k sobě, k literatuře samotné, nebo kam se vlastně moderní literatura obrací... (Červenka 1996)

Obraz je pak ještě pestřejší, když připočteme realistické povídky Ilony Ferkové (1992), vyprávění o duchách zemřelých – mulech – Gejzy Demetera (1992) a mytickou prózu Margity Reiznerové (1992), u níž³⁷ Červenka (2019, 53, 54–55) dokazuje modernitu a diskontinuitu s lidovou tradicí navzdory „folklórnímu“ dojmu.³⁸

4. Osudy *Romaňi čhib* a jejich protagonistů od roku 1993

Opravdu unikátní období, takové, jako jsem ho popsal, ovšem rokem 1992 rovněž skončilo. Jistě na to měly vliv i vnější okolnosti (rozdělení Československa spojené s nedomyšleným českým zákonem o občanství³⁹ atd.), já se však pokusím omezit na fakta, která se přímo týkala *Romaňi čhib*.

³⁵ „Začala jsem psát před dvěma lety. Dostala se mi do rukou romská básnička od Terky Fabiánové – první romská slova, která jsem viděla napsaná na papíře. Byla jsem pyšná, že máme Terku Fabiánovou, která dovede tak krásnými slovy vyjádřit přesně to, co cítím i já, co se mi honí hlavou a kvůli čemu kolikrát nemohu ani usnout.“ Překlad Mileny Hübschmannové (Hübschmannová, ed. 1990, 107).

³⁶ Vydaná ovšem až ve druhé vlně, již bilingvně (viz dále).

³⁷ Resp. u její bilingvní reedice z roku 1994.

³⁸ Literární části produkce vydavatelství *Romaňi čhib* podrobněji popisuje Ryvolová (2022, 83–85).

³⁹ Zákon 40/1993 Sb. o nabytí a pozbytí státního občanství České republiky. Hodnotící stanovisko si dovozuji použít zejména proto, že nezávisle na morální problematičnosti se absolutně minul účinkem. Pokud je mi známo, nikdo, kdo nezískal české občanství, nepřesídlil na Slovensko. I tehdy

Především odchází Gejza Demeter. Ten se ještě v roce 1992 živil jako profesionální novinář (kromě *Romano gendalos* psal pro romské týdeníky *Romano kurko* sídlící v Brně a *Romano lil* sídlící ve slovenském Prešově, vystupoval rovněž v romském vysílání Českého rozhlasu). Na všechna romská média ovšem v dané době souběžně doléhá finanční nejistota. Ať již byly v jednotlivých periodikách příčiny a podoby jakékoli, již v té době na všechny dopadá neblahý vliv obecné dotační praxe, která je realitou dodnes, nejen u médií a nejen u romských: finance na daný rok jsou k dispozici až s několikaměsíčním zpožděním. Demeter ve snaze se uživit obešel řadu redakcí stabilních periodik, kde se ucházel o zaměstnání, a byl nakonec přijat na plný úvazek jako redaktor bulvárních novin *Expres*. Tím jeho kariéra romského novináře končí.⁴⁰ Někdy v té době přichází i jeho roztržka s Reiznerovou,⁴¹ a později v témže roce přichází rozpad stávající redakce, v níž ho mezitím nahradil Zbyněk Andrš (více o tom Steklá 2012, 103).

Puristická péče o romštinu v časopise v roce 1993 pokračuje i bez Demetera, avšak výrazně ubývá aktuálně novinářské tematiky, čímž *Romano gendalos* ztrácí unikátnost, na niž jsem chtěl tímto textem upozornit především.

Rok 1993 je zároveň rokem, kdy nevychází v *Romaňi čhib* žádná kniha, zjevně v onom roce nebyl k dispozici grant a redakce se soustředila na organizační a personální změny a časopis.

Symbolický konec unikátního období pak dovršuje rok 1994. Dotaci na pokračování časopisu pod názvem *Nevo romano gendalos*⁴² získává nově založené sdružení již bez vlivu Reiznerové. V následujících dvou letech se sice daří udržet „nadstranickost“ a publikovat i v romštině texty širší palety autorů, včetně básníků Emila Ciny, Jana Horvátha i samotné Reiznerové, avšak volba nezúčastněného šéfredaktora,⁴³ Neroma bez romistické zkušenosti a velkého zájmu, která to měla zajistit, je příliš velkou daní. Přibývá aktuálních či mnohdy „aktuálních“⁴⁴ textů pouze v češtině a romština se častěji objevuje jen jako jazyk literárních děl či krátkých esejů nebo občas jako relativně doslovný překlad již hotových českých textů (což je mimochodem praxe častá v romském tisku dodnes⁴⁵).

Romaňi čhib v roce 1994 tedy již nevydává časopis, ale zato po roční přestávce opět získává finance na publikaci literatury. Avšak i to představuje symbolický konec unikátní „obrozenecké“ vlny roku 1992. Distribuce romských publikací byla totiž v polistopadové realitě sama o sobě náročná, a bylo jasné, že monolingvní knihy v romštině si zavírají cestu k početnému segmentu potenciálních čtenářů, nejen příslušníků majority, ale i Romů

---

mediálně známá rodina Červeňáková z Ústí nad Labem se brzy vrátila do České republiky. Zákon ovšem odstartoval řadu administrativních potíží a sociálních problémů a zvýšil nejistotu místní romské populace.

⁴⁰ Nejde ale přesně o přelom roku: začátkem roku 1993, například v čísle *Romano gendalos* 1993/1–2 je ještě Demeter uveden (srov. Steklá 2012, 101). Stěhování redakce v první polovině roku se však již dle vzpomínek Zbyňka Andrše neúčastní (tamtéž).

⁴¹ Osobní sdělení Gejzy Demetera, 1993 nebo 1994.

⁴² Nové romské zrcadlo. V roce 1995 pak pouze pod názvem *Gendalos* („Zrcadlo“).

⁴³ Sám romista Andrš, který kontinuitu ve sdružení zajišťoval, projevil sympatickou snahu ustoupit do pozadí, protože se považoval částečně za aktéra předchozích sporů.

⁴⁴ Snadné polemiky s náhodně vybraným protiromským výrokiem.

⁴⁵ Například po roční přestávce se v roce 1997 objevil částečně symbolicky navazující časopis *Amaro gendalos* („Naše zrcadlo“), vydávaný úplně jiným týmem, a ten se cíleně profiloval více jako časopis romské elity a romština v něm měla nepokryté emblematickou funkci (byly do ní překládány převážně jen agenturní zprávy a komentáře).

s horší kompetencí v romštině nebo nezvyklých či neochotných romsky číst. *Romaňi čhib* tedy v roce 1994 vydává už jen bilingvní publikace. Jedinou novinkou je zmíněná bilingvně publikovaná sbírka próz Heleny Demeterové (1994), následují bilingvní reedice části produkce z roku 1992. Tím vydavatelství končí.

Jaké byly další lidské a literární osudy hlavních protagonistů?

Margita Reiznerová v roce 1996 emigrovala s rodinou do Belgie, kde dále působil rodinný folklorní soubor Perumos. Už od začátku devadesátých let psala vedle prózy i poezii, pokračovala v tom i po emigraci a v ČR jí vyšla (bilingvně) sbírka básní (Reiznerová 2000). Česko navštívila pokud vím už jen v roce 2000, když se v Praze konal kongres Mezinárodní romské unie.⁴⁶

Gejza Demeter se po různých dalších zaměstnáních vrátil v důchodu k literatuře, ale z hlediska tématu tohoto textu jde o trochu smutnou pointu: Když byla nová sbírka jeho próz (Demeter 2011) připravena a přeložena do češtiny, byl autor již vážně nemocen. Vzhledem k větší obtížnosti shánění dotace na bilingvní publikaci byla tedy vydána pouze česká verze, aby z ní autor mohl mít radost, s tím, že romská verze vyjde dodatečně. Kniha vyšla v roce 2011, Demeter zemřel 2015, a nyní se píše rok 2024 a vydání romské verze se pokud vím nechystá...

5. Závěr

V roce 1992 tedy došlo k poměrně unikátnímu propojení snah o emancipaci Romů jako národnostní menšiny na bázi romského jazyka. Už samotný název vydavatelství zněl v překladu ‚Romština‘ či ‚Romská řeč‘. Beletrie vycházela v *Romaňi čhib* pouze monolingvně v romštině. Romština se navíc používala v co nejpurističtější podobě i v časopise *Romano gendalos*, a to i pro aktuální „novinářská“ témata, se snahou o organickou expanzi romštiny do nových domén a jazykovou kultivaci čtenáře: autoři a redakce si byli vědomi nezažitosti některých neologismů, ale obvyklé přejímky z češtiny používali většinou jen jako vysvětlivky použitých nových slov. Některé texty byly i v časopise publikovány pouze v romštině. Sestry Reiznerová a Demeterová dokonce občas své texty podepisovaly oficiálním jménem doplněným o romské patronymum *le Rapáčiskeri (čhaj)*,⁴⁷ publikace Demeterová (1994) je tak označena i na obálce.

Kromě vydávání samostatných knih krásné literatury pouze v romštině není žádný ze zmíněných postupů v historii romského písemnictví u nás úplným unikátem. Avšak jejich spojení a míra i způsob použití činí z produkce *Romaňi čhib* v roce 1992 možná jediný uvěřitelný pokus o „jazykovou romizaci“ romského veřejného života u nás. Pojetí romštiny jako jazyka národnostní menšiny aspirující potenciálně na rozšíření do všech domén a předpokládající čtení v romském originále má možná jistou paralelu až v daleko pozdějších aktivitách romské inteligence kolem Státního pedagogického ústavu (nyní

⁴⁶ Dovolím si osobní vzpomínku týkající se doufám mého tématu: paní Margitu, kterou jsem pět let neviděl, jsem na kongresu oslovil rovnou romsky, což přivítala, a náš rozhovor o její nové básnické sbírce a názorech na život v Česku a v Belgii se odehrál celý v romštině.

⁴⁷ ‚Rapáčova (dcera)‘. O tradičním a moderním pojmenování osob v romštině srov. Červenka 2004.

Národní institut vzdělávání a mládeže) na Slovensku, spojených s rozvojem romštiny jako vyučovaného jazyka.⁴⁸

V textu Červenka (2019, 61–64) jsem našel poněkud překvapivé paralely mezi českým a romským národním obrozením v literatuře, zároveň jsem ale upozornil, že kdybych použil jiný výběr materiálu, „mohl by být obraz zrodu romské autorské literatury nejen odlišný, ale klidně i opačný“ (Červenka 2019, 64). Pro přítomný text, týkající se explicitně jen jedné z více vln romské emancipace, to platí ještě výrazněji.

LITERATURA

a) Prameny

- Amaro gendalos*. Časopis. 1997–2003, vyd. Sdružení přátel nadace Dženo (do 1998 [10]), Sdružení Dženo (od 1998 [11–12]).
- Červeňák, Š. 1992. *Romaňi čhajori the beng*. Praha: Sdružení romských autorů Romaňi čhib.
- Demeter, G. 1992. *O mule maškar amende*. Praha: Sdružení romských autorů Romaňi čhib.
- Demeter, G. 2011. *Ráj na zemi*. Praha: Triáda.
- Demeterová, H. 1994. *Rom ke Romeste drom arakhel – Rom k Romovi cestu najde*. Praha: Sdružení romských autorů Romaňi čhib.
- Ferková, I. 1992. *Mosarda peske o dživipen*. Praha: Sdružení romských autorů Romaňi čhib.
- Gendalos*. Časopis 1995–1996, vyd. Sdružení při časopisu (1995 [1–2]), Romské sdružení Gendalos (od 1995 [3] – 1996 [1]).
- Hübschmannová, M. (ed.) 1990. *Kale ruži*. Hradec Králové: Kulturní středisko v Hradci Králové.
- Nevo romano gendalos*. Časopis 1994, vyd. Sdružení při časopisu *Nevo romano gendalos*.
- Reiznerová, M. 1990. *Le Romengero gendalos / Zrcadlo Romů*. In Hübschmannová (ed.), 1990, 116–119.
- Reiznerová, M. 1992. *Kalí*. Praha: Sdružení romských autorů Romaňi čhib.
- Reiznerová, M. 2000. *Suno/Sen*. Praha: Společná budoucnost a Triáda.
- Romano gendalos*. Časopis 1991–1993, vyd. Sdružení romských autorů Romaňi čhib.
- Romano hangos*. Časopis 1999–, vyd. Sdružení Romů na Moravě.
- Romano kurko*. Časopis 1991–2002, vyd. ROMART (1991 [1–26]), Rompress (1991 [27–37]) Občanské sdružení pro romskou kulturu a tisk, Rompress (v mírných variacích názvu 1992–2002).
- Románo lil*. Časopis 1970–1973, vyd. Ústřední výbor Svazu Cikánů – Romů.
- Romano lil*. Časopis 1991–1992, vyd. Kulturní svaz občanov romskej národnosti na Slovensku.
- Rusenko, A. 1992. *Trin pheňa*. Praha: Sdružení romských autorů Romaňi čhib.

b) Odborná literatura

- Červenka, J. 1996. Tři knížky romských autorských pohádek. *Romano džaniben* 3 (4): 72–73.
- Červenka, J. 2004. Problems in using official composed personal names in written Romani. *Grazer Linguistische Studien* 61: 25–29.
- Červenka, J. 2006. Standardizace romštiny oproti standardizaci romského pravopisu. In *Jekhetanarda čhibaha / Sjednocným jazykem*, ed. J. Červenka, 9–16. Praha: Signeta.
- Červenka, J. 2017. Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. *Romano džaniben* 24 (2): 71–98. <https://www.dzaniben.cz/files/4995f234ddc58b03ce36d063020932d7.pdf>

---

⁴⁸ Viz například zde: <https://www.statpedu.sk/sk/o-organizacii/projekty/spolu-romami-dosiahneme-viac/publikacie/> nebo zde: <https://www.statpedu.sk/sk/o-organizacii/projekty/erasmus/vystupy-vysledky/>

- Červenka, J. 2019. Tradičnost a modernost v romské autorské literatuře: kontrast motivicko-stereotypického a strukturálního pohledu. *Romano džaniben* 26 (1): 49–66. <https://www.dzaniben.cz/files/72069c7e4bd03c8a1eeb25db7aecad3.pdf>
- Červenka, J. 2021. Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny zápisu přepínání kódu v teorii a ediční praxi v letech 1991–1996. *Bulletin Muzea romské kultury* 30: 28–53.
- Červenka, J. 2023. *Pravidlá rómskeho pravopisu*. 2., rozšířené a přepracované vyd. Bratislava: Národný inštitút vzdelávania a mládeže.
- Červenka, J. 2024. *Prehľad rómskej gramatiky*. Bratislava: Národný inštitút vzdelávania a mládeže.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Romani Dialectology. In *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*, ed. Y. Matras a A. Tenser. Cham: Palgrave Macmillan: 389–427. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28105-2>
- Krčík, J. 2002. *Romské politické hnutí v České republice v letech 1989–1992*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- Hübschmannová, M. 1995. *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*. 2., rozšířené a přepracované vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hübschmannová, M. (ed.) 2005. „Po Židoch Cigáni“. *Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. 1. díl. Praha: Triáda.
- Hübschmannová, M. et al. 2006. *Pravidlá rómskeho pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Kubaník, P. et al. 2010. Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna. *Romano džaniben* 17 (2): 11–40. <https://www.dzaniben.cz/files/8c4eed10c6d7d839d7f6f2b0c03be4d1.pdf>
- Matras, Y. (ed.) 1995. *Romani in Contact: The history, structure and sociology of a language*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins publishing company. <https://doi.org/10.1075/cilt.126>
- Matras, Y., Adamou, E. 2020. Romani and Contact Linguistics. In *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*, ed. Y. Matras a A. Tenser, 329–352. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28105-2>
- Mušinka, A. 2020. *Elena Lacková I*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove.
- Nečas, C. 2002. *Romové v České republice včera a dnes*. 5., doplněné vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Pavelčíková, N. 2015. Změna v politice státní moci vůči romskému obyvatelstvu na sklonku osmdesátých let (aneb co KSČ už nestihla). *Romano džaniben* 22 (2): 71–96. <https://www.dzaniben.cz/files/d18df04075e7829a39d01b8ceb218ebe.pdf>
- Redakce 2000. Uplynulo 10 let od založení Sdružení romských autorů. *Romano džaniben* 7 (4): 11–18. <https://www.dzaniben.cz/files/8b5607403b9f58065f548908f3206fb8.pdf>
- Ryvolová, K. 2020. *Špačkem tužky na manželě*. Praha: Slovo 21.
- Sadilková, H. et al. 2018. *Aby bylo s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Steklá, R. 2012. *Romské časopisectví na území České republiky v kontextu etnoemancipačního hnutí Romů (počátky a vývoj vybraných periodik let 1969–1996)*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/39922>

PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

Seminář romistiky, Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

jan.cervenka@ff.cuni.cz

**ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
PHILOLOGICA 3/2024**

Editor: Petr Mareš

Obálku navrhla a graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Praha 2025

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0567-8269 (Print)

ISSN 2464-6830 (Online)

MK ČR E 19831

Objednávky přijímá Filozofická fakulta Univerzity Karlovy,

nám. Jan Palacha 2, 116 36 Praha 1

(books@ff.cuni.cz)